

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**SAHİH'İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARINDAKİ
FIKHİ KAİDELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE GÜREL

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET ALKAN

BİLECİK, 2025

10704780

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**SAHİH'İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARINDAKİ
FIKHİ KAİDELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE GÜREL

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET ALKAN

BİLECİK, 2025

10704780

BEYAN

"Sahih'i Buhârî'nin Bab Başlıklarındaki Fıkhi Kaideler" adlı yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezi/dönem projesinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Ayşe GÜREL

.....

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Hz. Muhammed (s.a.s.)'e, ailesine, ashabına, yolunu yoldaş edinenlere salât ve selam olsun.

Hadis literatüründe, konularına göre düzenlenen hadis eserlerinde bab başlıkları, büyük bir öneme sahiptir. Müellifler, bu bab başlıkları aracılığıyla yorumlarını, düşüncelerini ve görüşlerini ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Hadis kitaplarında yer alan bu başlıklara "terceme" adı verilirken, bunların çoğuluna ise "terâcim" denilmektedir. Bab başlıkları, hadislerin anlamını daha iyi kavrayabilmek ve sistematik bir biçimde tasnif etmek açısından önemli bir işlev görmektedir. Buhârî'nin meşhur eseri *el-Câmiu's-sahîh*'te toplamda üç bin sekiz yüz seksen dokuz adet bab başlığı bulunmaktadır. Buhârî, eserini ale'l-ebvâb (başlıklara göre düzenleme) sistemine göre oluşturmuş ve kişisel kanaatlerini ya doğrudan ya da dolaylı yoldan bab başlıkları aracılığıyla ifade etmeye çalışmıştır. Buhârî'nin bab başlıklarına ilişkin bu yaklaşımı, ona "Fikhü'l-Buhârî fi terâcimihi/Buhârî'nin görüşleri bab başlıklarındadır." şeklinde bir ün kazandırmıştır. Bu, onun hadis ilminde sadece rivayetleri derlemekle kalmayıp, aynı zamanda kendi fikhî görüşlerini de eserine yansıttığını gösteren önemli bir özelliktir.

Sahih-i Buhârî'nin bab başlıklarındaki fikhî kaidelerin konusu, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Buhârî'nin hayatı ve ilmî kişiliği, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* isimli eseri, *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıklarını konu edinen bazı şerhleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, kaide kavramı, kaide ile ilgili diğer kavramlar ve küllî kaidelerin kısımları üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde, Buhârî'nin bab başlıklarındaki fikhî kaideler ele alınarak, değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu kapsamda, her bir bab başlığının, *Mecelle*'deki küllî kaideler ve kanunlarla uyumlu olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca, Buhârî'nin kendi metodolojisiyle oluşturduğu yeni kuralları tespit edilerek, Buhârî'nin hadis literatürüne kattığı fikhî yenilikler ve bu yeniliklerin İslam fikhî üzerindeki etkileri daha net bir şekilde ortaya konulmuştur. Türk ve Arap dünyasında Sahih-i Buhârî'nin bab başlıkları üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, bu başlıklardaki fikhî kaideleri derinlemesine ele alan bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu durum, Buhârî'nin hadis külliyatındaki fikhî birikiminin yeterince incelenmediğini ve bu alandaki önemli bir boşluğa işaret ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın yapılması, bu eksikliğin giderilmesi açısından önemli bir katkı sağlayacaktır. Çalışmada, Buhârî'nin tüm bab başlıkları tek tek incelenerek, her birinin fikhî

perspektiften analizi yapılmıştır. Fıkıh ve hadis alanlarında araştırma yapmayı amaçlayan akademisyenler için bu çalışma, hem bu iki disiplini bir arada ele alan bir kaynak teşkil etmekte hem de alandaki literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, elde edilen bulguların, benzer çalışmalar için bir referans oluşturması ve yöntem açısından örneklik teşkil etmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, çalışmanın, fikhî kaidelerin hadislerle ilişkisini ortaya koyarak, özellikle hadis ilminde fikhî yorumların nasıl şekillendiğine dair bir anlayış sunması beklenmektedir.

Tez savunma jürime katılarak değerli katkılarını sunan Sayın Doç. Dr. Bayram DEMİR'e, Sayın Doç. Dr. Ramazan ÇÖKLÜ'ye teşekkür ederim. Tez konusunun seçimi ve yazım aşamasında çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALKAN'a, değerli katkı ve emekleri için şükranlarımı sunar, saygılarımı ifade ederim. Bu çalışmanın hazırlanmasında bana her türlü desteği sunan ve duasını esirgemeyen kıymetli annem Kevser GÜREL'e, rahmetli babam Aydın GÜREL'e, merhum Emine SAYDAM'a, ilim ve hayat yolculuğunda beni daima destekleyen Ragıp KİRAZ'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak hadis alanında eserler yazan, bu ilmin günümüze ulaşması için gayret eden bütün hadis âlimlerini rahmetle anıyor, onların değerli çalışmalarına olan minnetimi ifade ediyorum.

En nihaî şükür bizleri yaratan, yoktan var eden, bilmediklerimizi öğreten, ilmimizi artıran Yüce Allah'adır.

Ayşe GÜREL

2025

ÖZET

SAHİH'İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARINDAKİ FIKHÎ KAİDELER

Toplumun dinî hayatına yön veren fıkıh ilmi, Buhârî'nin de ilgi duyduğu bilim dallarından biri olmuştur. Sahih hadisleri toplamanın yanı sıra, âyetlerden ve hadislerden fikhî hükümleri çıkarma girişiminde bulunmuştur. Bunu özellikle eserinde seçtiği bab başlıklarıyla kendisine has bir şekilde okuyucularına sunmuştur.

Buhârî'nin fikhî birikimini, *el-Câmiu's-sahîh*'te yer alan bab başlıklarının küllî ve fikhî kaidelerle olan bağlantısını ortaya koymak amacıyla bu konu ele alınmıştır. Tez, bir giriş ve üç bölümden oluşacak şekilde planlanmıştır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Buhârî'nin hayatına, ilmî şahsiyetine, hoca ve talebelerine, ilmî yolculuklarına, fıkıh ve hadis ilmindeki yerine, eserlerine, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserine değinilmiştir. İkinci bölümde ise kaide kavramı, kaide ile ilgili diğer kavramlar, kaidelerin kısımları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin ana bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde yer alan bab başlıkları incelenerek ve diğer kaynaklar taranarak bazı fikhî ve küllî kaidelere ulaşılmıştır. Buhârî bab başlıklarında fikhî, küllî kaideleri kullanması ya da bu kaidelere işaret etmesi, Buhârî'nin fıkıh anlayışının şekillenmesine ve fikhî hükümlerin tespit edilmesine zemin hazırlamıştır. Onun fikhî görüşü ve konuya yaklaşımı, kendine özgü bir nitelik taşıyarak dikkat çekmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Bab başlıkları, *el-Câmiu's-Sahîh*, Buhârî, Kaide.

ABSTRACT

THE JURISPRUDENTIAL PRINCIPLES IN THE CHAPTER TITLES OF SAHĪH AL-BUKHARĪ

The Islamic jurisprudence science, which guides the religious life of the society, was one of the fields that Bukhari was interested in. In addition to collecting authentic hadiths, he also attempted to derive legal rulings from the Qur'anic verses and hadiths. He presented this, especially in his work, in a unique way through the chapter titles he chose.

This topic has been addressed in order to reveal Bukhari's juridical accumulation and its connection with the universal and juridical principles found in the chapters of *al-Jami' al-Sahih*. The thesis is structured into an introduction and three chapters. In the introduction, information is provided about the subject, significance, aim, methodology, and sources of the research. The first chapter discusses Bukhari's life, his scholarly personality, his teachers and students, his scholarly journeys, his position in jurisprudence and hadith sciences, his works, and his famous work *al-Jami' al-Sahih*. In the second chapter, the concept of a legal principle (qa'ida), other related concepts, and the sections of legal principles are explained. The third chapter, which forms the main part of the thesis, examines the chapter titles in Bukhari's *al-Jami' al-Sahih* and explores various legal and general principles by consulting other sources. Bukhari's use or reference to legal and general principles in the chapter titles of his work laid the groundwork for the formation of his jurisprudential understanding and the determination of legal rulings. His jurisprudential views and approach to the subject have drawn attention due to their unique nature.

Keywords: Hadith, Chapter Titles, al-Jami' al-Sahih, Bukhari, Qaeda.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1
1. BUHÂRÎ'NİN HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	6
1.1. Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i.....	15
1.2. el-Câmiu's-Sahîh'in Bab Başlıklarını Konu Edinen Bazı Şerhleri.....	17
2. KAİDE MEFHUMU	19
2.1. Kaide'nin Sözlük ve İstilah Anlamı	19
2.2. Kaide ile İlgili Diğer Kavramlar	20
2.2.1. Zâbıt.....	20
2.2.2. Eşbâh ve'n-Nezâir	21
2.2.3. Furûk	21
2.2.4. Nazariye.....	22
2.3. Mecelle	23
2.4. Küllî Kaidelerin Kısımları.....	23
3. SAHİH'İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARINDAKİ FİKHÎ KAİDELER.....	25
3.1. Kitâbü'l İman Bölümü	25
3.2. Kitâbü'l İlim Bölümü	29
3.3. Kitâbü'l Vudû Bölümü.....	31
3.4. Kitâbü't Taksîru's Salât Bölümü.....	34
3.5. Kitâbü'z Zekât Bölümü	36

3.6. Kitâbü'l İ'tikâf Bölümü.....	39
3.7. Kitâbü'l Büyû Bölümü	41
3.8. Kitâbü's Selem Bölümü	54
3.9. Kitâbü's Şüf'a Bölümü.....	56
3.10. Kitâbü'l İcâre Bölümü	58
3.11. Kitâbü'l Müzâraa Bölümü.....	59
3.12. Kitâbü'l İstikrâz Bölümü.....	62
3.13. Kitâbü'l Lukata Bölümü.....	64
3.14. Kitâbü'l Mezâlim Bölümü	66
3.15. Kitâbü's Şerîke Bölümü	67
3.16. Kitâbü'r Rehin Bölümü	68
3.17. Kitâbü'l Hibe Bölümü	71
3.18. Kitâbü's Şürût Bölümü	73
3.19. Kitâbü'l Vesâyâ Bölümü	75
3.20. Kitâbü'l Ferâiz Bölümü	77
3.21. Kitâbü'd Diyât Bölümü.....	80
3.22. Kitâbü'l Ahkâm Bölümü	84
3.23. Kitâbü'l İtisâm bi'l Kitâbi ve's Sünneti Bölümü.....	86
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

s.a.s.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen sempozyum
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
byy.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
had.	: Hadis
h.	: Hicri
öl.	: Ölüm Tarihi
mad.	: Madde
m.	: Miladi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
No	: Numara
r.a.	: Radıyallahu anh
r.a. anha	: Radıyallahu anha
r.a. anhüma	: Radıyallahu anhüma
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden

Tkd.	: Takdîm eden
Tlk.	: Ta'lik eden
Trc.	: Tercüme eden
trs./ty.	: Tarihsiz
Tsh.	: Tashih eden
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

"Buhârî'nin fikhî anlayışı bab başlıklarındadır, ifadesi ile iki önemli duruma dikkat çekilmektedir: 1- Buhârî'nin tercih ettiği görüşlerin yansımaları: Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde, fikhî meselelerde benimsediği görüşleri genellikle bab başlıklarında açıkça ifade etmiştir. Bu başlıklar altında zikredilecek hadislerin hangi fikhî hükümlere delil olduğunu anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. 2- Analiz ve zekâsının gösterilmesi: Buhârî'nin değerlendirme gücü ve ilmî zekâsı, bab başlıklarını seçerken ve hadisleri bu başlıklar altında gruplandırırken kendini göstermektedir. Başlıklar, sadece konuyu belirten ifadeler değil, aynı zamanda hadislerden çıkarılacak hükümleri ince bir üslûpla özetleyen ilmî değerlendirmelerdir. Bu yaklaşımı, onun hem bir muhaddis hem de bir fakih olarak İslâmî ilim geleneğindeki seçkin yerini ortaya koymaktadır."¹

Araştırmada, Sahîh-i Buhârî'nin bab başlıklarında yer alan fikhî kaideler ele alınmıştır. Hicrî üçüncü asrın önemli hadis âlimlerinden biri olan İmam Buhârî, derlemiş olduğu *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini ale'l-ebvâb sistemine göre tertip etmiş ve kendi belirlediği bab başlıklarını kullanarak eserini tamamlamıştır. Buhârî'nin fikhî bakış açısı, içtihat yeteneği ve ilmî derinliği dikkate alındığında, onun bab başlıklarını oluştururken yalnızca bir tasnif yapmadığı, aynı zamanda fikhî bir yaklaşım sergilediği düşünülmektedir. Bu durum, *el-Câmiu's-sahîh*'te yer alan bab başlıkları ile fikhî kaideler arasındaki ilişkiyi ve uyumu inceleme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Buhârî'nin fikhî anlayışının hadislerle nasıl bütünleştiği ve bu anlayışın *Mecelle*'deki fikhî kaideler ve kanunlarla ne derece örtüştüğü, araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. *el-Câmiu's-sahîh*'e olan itibar çağlar boyu devam etmiştir. Akademik alanda Buhârî'nin fikhî yönüne dair çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, bab başlıklarında yer alan fikhî kaideler üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, literatürdeki boşluğun doldurulması ve Buhârî'nin fikhî yöntemine dair yeni bir perspektif sunulması amacıyla bu konu tercih edilmiştir. Çalışmada fikhî kaidelerinin sayısı yüzlerce olduğundan dolayı, bab başlıkları ile uyumlu olan, *Mecelle*'de yer alan küllî kaidelere, kanunlara ve bazı fikhî kaidelere değinilmiştir.

¹ M. Keşmîrî (2004). *Arfü's-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, (Tsh.) Mahmûd Şâkir, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, s. 35.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri hem hadis âlimlerinin hem de fıkıh bilginlerinin ilgi gösterdiği önemli bir kaynaktır. Bu ilgiden doğan rağbet, eser üzerine pek çok şerh ve akademik çalışmanın yazılmasına vesile olmuş, *el-Câmiu's-sahîh*'in ilim dünyasındaki etkisini artırmıştır. Buhârî'nin şârihleri *el-Câmiu's-sahîh*'in salt bir hadis kitabı olmadığını, hatta Buhârî'nin bir müctehid olduğunu, naslardan hareketle fikhî görüş ve ictehadlarını ortaya koyduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü Buhârî'nin üslubu, tercih ettiği bab başlıkları, bu başlıklarda yer alan fikhî gücü, onu diğer hadis eserlerinden hep farklı kılmıştır. Buhârî'nin müctehid imamların fikhî birikimine vakıf olması hasebiyle, karşılaştığı fikhî meselelerde kendisine geniş bir yelpaze açmış ve yaptığı değerlendirmeleri daha objektif olarak sunmuştur.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde yer alan bab başlıkları, eserin en dikkat çekici ve önemli bölümlerinden birini oluşturur. Bu başlıklar, hadislerin içerdiği fikhî ve ahlâkî hükümlerin özlü bir şekilde ifade edilmesini sağlar. Zamanla, Buhârî'nin kullandığı bab başlıkları, İslâmî ilim geleneğinde ayrı bir inceleme alanı hâline gelmiş ve hadis edebiyatında müstakil bir saha doğurmuştur. Âlimler, bu başlıkların içerdiği fikhî ve usûlî anlamları derinlemesine inceleyerek çeşitli eserler kaleme almış, Buhârî'nin ilmî yorumlarını ve değerlendirmelerini detaylı bir şekilde analiz etmişlerdir. Bu durum, onun eserine yalnızca bir hadis kitabı olmanın ötesinde, aynı zamanda önemli fikhî çıkarımların bulunduğu bir kaynak olarak değer kazandırmıştır.² Buhârî'nin fikhîliği hakkında yüzlerce şerh yazılmış olması, onun derin ilmî birikiminin ve fıkıh metodolojisinin ne denli kapsamlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Buhârî'nin fikhî kaidelerinin kapsamı, bir yüksek lisans tezine sığdırılamayacak kadar geniştir. Lakin bu çalışmadaki gaye, Buhârî'nin fikhî potansiyelini ortaya koymak ve metodolojisini tespit etmek fikhî kaidelerle olan bağlantısını inceleyerek bu alana katkı sağlamaktır. Eserdeki her bir pasajın, İslam Hukuku alanında akademik çalışmalara katkı sağlayacak bir potansiyele sahip olduğu düşünülerek, Buhârî'nin fikhî yaklaşımının daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Bu çalışma, ülkemizde bu alanda yapılmış önemli bir tez olma niteliği taşımaktadır ve Buhârî'nin fikhî kaidelerinin araştırılmasına yönelik yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu konuya ilgi duyan araştırmacılara ve akademik çevrelere ilham kaynağı olmayı, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

² A. Toksarı (1996). Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri (Terâcimu Sahîhi'l-Buhârî), *Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî Sempozyumu*, Kayseri, s. 125.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Hazırlanan plan çerçevesinde tez, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi hakkında genel bilgilere yer verilecektir, çalışmanın kapsamı ve izlenecek yöntem açıklanacaktır.

Birinci bölümde, Buhârî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* isimli eseri, *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıklarını konu edinen bazı şerhleri hakkında değerlendirme yapılmıştır.

İkinci bölümde, kaide kavramı, kaide ile ilgili diğer kavramlar ve küllî kaidelerin kısımları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm, çalışmanın temelini oluşturan ve teze ismini veren ana kısımdır. Bu bölümde, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eser baştan sona incelenerek, Buhârî'nin kullandığı bab başlıkları ile *Mecelle*'de yer alan fikhî kaideler ve kanunlar arasındaki ilişki ve uyum detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Eserin içeriği, fikhî perspektiften ele alınarak her bir babın, fikhî kaideleri ve kanunlarla nasıl ilişkilendirildiği ortaya konulmuştur.

Araştırmanın temel kaynakları, Kur'an'daki âyetler ve çeşitli hadis kitapları olmuştur. Bunun yanı sıra, *el-Câmiu's-sahîh* şârihlerinden İbn Hacer (öl. 852/1449) ve Aynî (öl. 855/1451) gibi tanınmış âlimlerin eserleri de temel kaynak olarak kullanılarak, Buhârî'nin eseri ve fikhî metodolojisi üzerine kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Bab başlıklarını değerlendirirken, şârihlerin genel görüşleri ve özellikle Aynî'nin fikirleri esas alınmış; gerektiğinde değerlendirme yapılarak bazı kişisel tercihlere de yer verilmiştir. İmam Şâfî'nin (öl. 204/820) *el-Ümm*, Abdürrezzâk (öl. 211/826-27) *Musannef* ve İbn Ebû Şeybe'nin (öl. 235/849) *Musannef* adlı eserlerinin yanı sıra, Kütüb-i tis'a müelliflerinin eserlerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca, Taberânî'nin (öl. 360/971) *Mu'cemü'l-kebîr* ve *Mu'cemü'l-evsat*, Müsned, Nevevî'nin (öl. 676/1277) *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lugat*, Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, Mübârekfûrî'nin (öl. 1865/1935) *Sîretü'l-imâm el-Buhârî*, adlı eserlerinden yararlanılmıştır. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin konu ile ilgili maddelerine de başvurulmuştur. Fikhî kaidelerle ilgili olarak Debûsî'nin (öl. 430/1039) *Te'sîsü'n-nazar*, İbnü'l-Müneyyir'in (öl. 683/1284) *el-Mütevârî 'alâ terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*, Sübkî'nin (öl. 771/1370), Süyûtî'nin (öl. 911/1505), İbn Nuceym'in (öl. 970/1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserleri, Ali Haydar Efendi'nin (öl. 1355/1936) *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*, Ömer Nasûhî Bilmen'in (öl. 1883/1971) *Hukuku islâmiyye ve istilâhâtı fikiyye kâmûsu*, Mustafa Ahmet Zerka'nın (öl. 1907/1999) *el-Medhalü'l-fikiyyü'l-âmm*, Nedvî'nin

(öl. 1914/1999) *el-Kavâid el-fikhiyye*, Abdülkerim Zeydân'ın (öl. 1921/2014) *el-Vecîz fî şerh 'il-kavâidi 'l-fikhiyye fî ş-şerîati 'l-islâmîyye*, adlı eserlerinden de faydalanılmıştır. Ayrıca, Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar'ın *Hadisi yeniden düşünmek*, Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'ın *Mecelle'nin küllî kâideleri*, Dr. Serkan Çelikan'ın *Mecelle'nin küllî kaidelerinin hadislerdeki dayanakları* kitapları ile M. Fatih Turan'ın *İslam muhakeme hukukunda iz bilimi ve adli tıp çalışmalarını anımsatan bazı uygulamalar* adlı makalesi ve konu ile ilgili diğer makaleler de çalışmada başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunlara ilave olarak birçok makale, tez ve modern dönemde yazılan akademik çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Buhârî'nin bap başlıkları ve fikhî kimliğiyle ilgili yazılmış bazı makale veya tezler bulunmaktadır. Bunlar arasında, Prof. Dr. Zekeriya Güler'in *Buhârî ve el-Câmiu's-sahîh'i üzerine* makalesi, Doç Dr. Ali Toksarı'nın *Sahîhu 'l-Buhârî'nin bab başlıklarının özellikleri ve değeri* adlı çalışması, Dr. Mehmet Bilen'in *Buhârî'nin fakihliği meselesi* makalesi yer almaktadır. Ayrıca Enes Kaynar'ın *Buhârî'nin bab başlıkları ile ilgili çalışmalar ve bab başlıklarındaki kendi ifadelerinin değerlendirilmesi* yüksek lisans tezi ile Hamit Sevgili'nin *İmam Buhârî'nin fıkıh anlayışı* başlıklı doktora tezi bu alanda yapılan önemli akademik çalışmalardandır.

"Arap dünyasında Buhârî'nin fikhî anlayışı üzerine yapılan çalışmalardan bazıları ise şunlardır: Ahmet Muhtâr Kamer *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'l-imâreti ve 'l-kazâ min Câmi 'ihi 's-sahîh*, Muhammed b. Ahmet el-Gâmidî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'z-zekât -dirâseten ve mukâreneten*, Muhsin b. Ahmed b. Hâmîd el-Gassâmî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'n-nikâh mine 'l-Câmi 'i 's-sahîh mukâreneten bi 'l-mezâhibi 'l-erba'ati*, Abdullah Gurmullah el-Gâmidî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'l-hudûd min kitâbihi 'l-Câmi 'i 's-sahîh*, Fehd b. Abdillâh b. Abdirrahman el-'Ureynî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'l-cenâiz min Câmi 'ihi 's-sahîh*, Muheyyâ Gazzâ Abdullah el-'Uteybî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî kitâbi 'l-ezân min evveli 'l-kitâp ilâ bâbi salâti 'l-leyl min Câmi 'ihi 's-sahîh*, Zühûr Muhammed Abduh Muhammed *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî kitâbi 'l-cumu'ati, el-hayfi, el-'ideyni, el-vitri min Câmi 'ihi 's-sahîh*, Münâ Sâlih Abdullah el-Mezrû *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî kitâbi 's-salâti min Câmi 'ihi 's-sahîh -dirâseten ve mukâreneten-*, Muhammed Şeref el-Halvânî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî min Câmi 'ihi 's-sahîh min bâbi icâbi 't-tekbîr ve iftitâhi 's-salâti ilâ nihâyeti kitâbi 'l-ezân*, adlı yüksek lisans tezleri, Nizâr b. Abdülkerim b. Sultan el-Hamedânî *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'l-hac ve 's-sıyâm min Câmi 'ihi 's-sahîh*, Nûr Hasan Abdülhalîm Kârût *Fikhü 'l-imâmi 'l-Buhârî fî 'l-vudû ve 'l-gusûl*

mukârenen bi-fikhi eşhuri'l-muhaddisîne, Setr b. Sevâb el-Ca'îd *Fıkhü'l-imâmi'l-Buhârî fi'l-büyû' ve's-selem min Câmi'ihî's-sahîh* isimli doktora tezleri bulunmaktadır."³

Bu tez çalışmasını diğer araştırmalardan farklı ve özgün kılan yönü, Buhârî'nin bab başlıklarında yer alan fikhî kaideleri ele almasıdır. Akademik alanda Buhârî'nin bab başlıkları ve fıkıhçı kimliği üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da bab başlıklardaki fikhî kaideler üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, çalışmanın özgünlüğü, Buhârî'nin fikhî anlayışının hadislerle nasıl bütünleştiğini ve bu anlayışın *Mecelle*'de yer alan fikhî kaidelerle ve kanunlarla ne derece örtüştüğünü ortaya koymasındır.

³ E. Kaynar (2016). *Buhârî'nin bab başlıkları ile ilgili çalışmalar ve bab başlıklarındaki kendi ifadelerinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 49-60.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BUHÂRÎ'NİN HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tam adı Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. Mûgire b. Berdizbeh b. Ahnef' il Cufi' dir. Künyesi Ebû Abdullâh'tır. Dedesi Berdizbeh Mecusidir. Berdizbeh'in oğlu Muğire Buhara Valisi Cu'feli Yemân vasıtasıyla İslâm'a girmiştir. Bu sebeple Buhârî Cu'fî nisbesiyle de tanınmıştır. İmam Buhârî 13 Şevval 194/810 senesinde Cuma günü Buhara'da doğmuştur.⁴ 'Muhaddislerin imamı' veya 'hadis alanında emîrü'l-mü'minîn' gibi lakaplarla anılmaktadır.⁵ Zehebî, Buhârî'nin babası İsmail'in, çağdaşı olan İmam Mâlik'ten (öl. 179/795) hadis naklettiğini, Hammâd b. Zeyd'i (öl. 179/795) gördüğünü ve Abdullah b. Mübârek'le (öl. 181/797) musâfaha ettiğini söylemiştir.⁶ Buhârî çocukken babası vefat etmiş,⁷ dindar ve duası makbul bir kadın olan annesi onu büyütmiştir.⁸ Buhârî küçükken görme yetisini kaybetmiştir. Annesi bir gece rüyasında Hz. İbrahim'i görmüş, Hz. İbrahim kendisine, çokça ağlaması ve dua etmesi sebebiyle Yüce Allah'ın, yaptığı duaları kabul ettiğini ve oğlunun gözlerinin açılacağını müjdelemiştir. Daha sonra Buhârî'nin gözleri görmeye başlamıştır.⁹

Buhârî'nin küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlediğinden, Arapça öğrendiğinden, dokuz-on yaşlarında hadis öğrenmeye başladığından bahsedilmiştir.¹⁰ Hadis ilmine hizmet etmek konusunda fedakârlık yapmaktan geri durmamıştır. Az yemek yediği, talebelerine iyi davrandığı, gece gündüz Kur'ân okurduğu, sevdiği eğlence türü ise ok atıcılığı olduğu nakledilmiştir. Uzun süre Buhârî ile birlikte kalan kâtibi, Buhârî'nin yalnızca iki kez hedefi iskaladığını belirtmiştir.¹¹ İmam Buhârî fiziki olarak zayıf yapılı, orta boylu olup, keskin bir zekaya ve güçlü bir ezber kabiliyetine sahiptir. Kâtibi Muhammed b. Ebû Hâtim (öl. 235/850), Buhârî ile ilgili şunları anlatır: "O'na hadis ezberleme işine nasıl başladığımı sordum." Buhârî şöyle cevap verdi: "Okuma yazmayı öğrendiğim sırada, bana hadis ezberlemem ilham olundu."

⁴ M. İbn Hacer el-Askalânî (2011). *Hedyü's-sârî li Sîratül Buhârî*, Dâru'l-Kemâli'l-Müttehid, s. 47-49.

⁵ B. Kuzudişli (2022). *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yayınları, s. 141.

⁶ Ş. M. Zehebî (1983). *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ XII*, Müessesetü'r-Risâle, s. 392.

⁷ Babası ölüm döşegindeyken: "Malımda ne bir dirhem haram ne de bir dirhem şüphe vardır!" sözü ile mütedeyyin bir insan olduğunu ifade etmiştir.

⁸ M. C. el-Kâsımî (1992). *Hayâtü'l-Buhârî*, Dârü'n-Nefâis, s. 14.

⁹ Zehebî, *a.g.e.*, s. 393.

¹⁰ Z. Güler (2015). Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), s. 2.

¹¹ İ. L. Çakan (2016), *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 80.

Kendisine "O zaman kaç yaşındaydın?" diye sordum. O da "On yaşında ya da daha küçüktüm." diyerek karşılık vermiştir. Buhârî yaptığı ilmî bir yolculuk sırasında Bağdat'a geldiğinde dönemin muhaddisleri kendisini zorlu bir imtihana tabi tutmak istemişlerdir. Hadislerin metin ve isnadlarını karıştırılarak, on kişi tarafından onar onar sorulmuştur. Okudukları hadisleri kabul etmeyen Buhârî, onlara doğru olan metin ve senedleri ezberinden okumuştur.¹² Tirmizî, "İlel ve isnadı iyi bilme konusunda Buhârî'den daha iyisini görmedim." demiştir.¹³

Henüz on bir yaşında iken hadis meclisinde dönemin muhaddislerinden Dâhilî'nin (öl. 242/856) hatasını düzeltmiş, ilmî açıdan farklılığını ortaya koymuştur. Buhârî, hadis rivayet edilen bir ilim meclisinde Dâhilî'nin hatasını tespit edip, nasıl düzelttiğini şöyle anlatır: "Bir gün hadis meclisinde bulunuyordum. İnsanlara senediyle birlikte hadis okunuyordu. Okunan sened, *Süfyân an Ebü'z Zübeyr an İbrahîm* şeklinde rivayet edildi. 'Ey Filan! Ebü'z Zübeyr'in İbrahîm'den rivayeti yoktur.' dedim. O kişi bana kızdı ve sinirlendi. 'Kitabın yanında ise aslına bak.' dedim. Kitabına baktı ve bana senedin nasıl olduğunu sordu. 'Zübeyr b. Adiy, İbrahim'den rivayet etmiştir' dedim. Yanında bulunan kalemle kitabındaki senedi düzeltti ve bana 'Doğru söyledin.' dedi." Bazı kimseler Buhârî'ye bu senedi tashih ettiğinde yaşının kaç olduğunu sordular. O da "On bir yaşındaydım." demiştir. İmam Buhârî, on altı yaşına ulaştığında dönemin önemli muhaddisleri olan Abdullah b. Mübârek'in, Vekî b. Cerrâh'ın (öl. 197/812) kitaplarını ezberlemiş ve re'y ehlinin fikhına vakıf olmuştur. Buhârî, daha sonra annesi ve kardeşi Ahmet ile birlikte hac yapmak üzere Mekke'ye gitmiştir. İlim tahsiline burada devam etmek istemiştir. Kardeşi ve annesi memlekete dönmüş, kendisi hadis öğrenmek için Mekke'de kalmıştır. On sekiz yaşında iken Ubeydullah b. Musa (öl. 214/830) zamanında sahâbenin, tâbiînün kazâ (fetva) ve sözlerini toplayıp tasnif etmiştir. İmâm Buhârî, daha sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrini ziyaret etmek için Medine'ye gitmiştir. Mehtaplı bir gecede Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda *Kitâbu't-târîh* adlı eserini yazmış, kitapta yer alan bilgiler fazla olmasına rağmen, kitabın uzaması hoşuna gitmediği için, ismini ve içeriğini kısa tutmuştur.¹⁴ İmam Buhârî'nin eserlerine bakıldığında, sahâbenin, tâbiînün ve müctehid imamların görüşlerini iyi bildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Küçük yaşlarda Hanefî fikhına vakıf olmuş ve Humeydî'den (öl. 219/834) Şâfiî fikhını iyice öğrenmiştir.¹⁵

¹² Zehebî, *a.g.e.*, s. 408-409.

¹³ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî li Sîratü'l Buhârî*, s. 97.

¹⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 49-51.

¹⁵ T. Sübkî (1964). *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, s. 214.

İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'sını incelemiş ve istifade etmiştir. İmâm Mâlik'in öğrencisi ve Buhârî'nin de hocası olan, Ebû Mus'ab ez-Zührî (öl. 242/856), Buhârî'yi fıkıh ve hadiste İmâm Mâlik ve Ahmet b. Hanbel (öl. 241/855)'e denk saymıştır.¹⁶ Bu değerlendirme Buhârî'nin sadece hadis alanında değil, fıkıh alanında da derin bilgiye sahip olduğunu ve dönemin en büyük âlimleriyle kıyaslanabilecek bir seviyeye ulaştığını ortaya koymaktadır. Hadis ilmindeki yüksek seviyedeki bilgisi, fikhî birikiminin genellikle arka planda kalmasına neden olmuştur. Buhârî'nin, Hanefî fakihi İshak b. Râhûye (öl. 238/853), Ahmed b. Hanbel, Şâfiî ve Mâlikî âlimlerinden ders alması, onun farklı fıkıh ekollerini bir araya getirmesine ve hüküm verirken bütüncül bir bakış açısı geliştirmesine olanak tanımıştır. Bu sayede, Buhârî'nin fikhî görüşleri, hadis ilmindeki titizliğinin yanı sıra fıkıh usûlü ve uygulamalarında da derin bir anlayışa sahip olmasını sağlamıştır.¹⁷ Bazı müellifler ise mukayese yaparak Buhârî'yi, hocaları Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'den daha fakih görürler.¹⁸

Buhârî'nin fıkıh ilmindeki yetkinliğini ve kabiliyetini vurgulayan önemli bir ifade şu şekildedir: Muhammed b. Ebû Hâtim'in aktardığı bir rivayete göre, Kuteybe b. Saîd'e (öl. 240/855) (Ebû Rec'â') sarhoşun talâkı sorulduğunda, Kuteybe, Buhârî'yi işaret ederek: "İşte Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Medîni ve İbn Râhûye! Allah onları sana gönderdi." demiştir.¹⁹ Buhârî'nin fikhına delalet eden en somut delil *el-Câmiu's-sahîh* eserindeki bab başlıklarıdır. Âlimler bu hususu şu sözleriyle ifade etmiştir: "Fikhü'l-Buhârî fî terâcimihi/Buhârî'nin fikhî bab başlıklarındadır."²⁰ Bab başlıklarını konu edinen müstakil yapıtların olması, bab başlıklarını geniş bir şekilde ele alan şerhlerin yazılması, bu konu ile ilgili akademik çalışmaların halen devam etmesi Buhârî'nin fikhının ehemmiyetini ortaya koyan en güzel kanıttır. Buhârî'nin bab başlıklarını oluştururken esas aldığı ölçüler doğrultusunda, bab başlıklarına 'fikhü'l-hadîs' denilmesinin yerinde bir tespit olacağı belirtilmektedir.²¹

Fıkıh kelimesi lugatta "sözün mâna ve maksadını kavramak" hadis ise lugatta "söz" anlamına gelmektedir. "Fikhü'l-hadîs", "herhangi bir sözden onu söyleyenin ne demek

¹⁶ Zehebî, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁷ S. K. Sandıkçı (1991). *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 8.

¹⁸ Zehebî, *a.g.e.*, s. 419-429.

¹⁹ Sübkî, *a.g.e.*, s. 222.

²⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî li Sîratü'l Buhârî*, s. 13.

²¹ M. Bilen (2004). Buhârî'nin Fakihliği Meselesi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 35-52.

istediğini anlamak ve kavramak" demektir. Ehl-i hadis olan bazı âlimler, re'y ve kıyâsa şiddetle karşı çıkmış, ehl-i re'y'e karşı fikhü'l-hadîs tezini ileri sürmüşlerdir. İmam Şâfiî'nin, hadislerle amel etme ve fıkıh usulündeki delil çıkarma yöntemi kendisinden sonra gelen hadisçileri etkilemiştir. Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî olmasaydı hadislerin fikhî yönlerini kavrayamayacaklarını dile getirerek, ehl-i hadîsin ona büyük bir minnet duyduğunu ifade etmiştir.²²

Keşmîrî (öl. 1875/1933), diğer mezhep imamları ile ilgili yazılan eserler olduğu halde, Buhârî'nin fikhî görüşleri konusunda bir eser yazılmadığını, Buhârî'nin fikhî görüşünü ortaya koymaya çalışan musanniflerin ise, Buhârî'nin bab başlıklarını kendi mezhep anlayışları doğrultusunda okuma çabasında olduklarını, oysaki Buhârî'nin içtihad ettiğini ve kimseyi taklid etmediğini, kendi zâviyesi doğrultusunda hüküm çıkardığını belirtmektedir.²³

İbn Hacer'e göre Buhârî'nin fıkıh alanındaki yetkinliği sadece bab başlıklarında değil, aynı zamanda babların düzenlenmesinde de kendini göstermektedir. Hocası Ebû Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkînî (öl. 805/1403)'nin bu konudaki görüşlerini aktaran İbn Hacer, bu anlatı ve metottan etkilenmiş ve *Fethü'l-bârî*'de benzeri değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁴

el-Câmiu's-sahîh şârihi Mâlikî fakîhlerden İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin büyük bir fakîh olduğunu ve *el-Câmiu's-sahîh*'in hem hadis hem de fıkıh ilmini cem ettiğini vurgulamaktadır.²⁵ Ayrıca Nüreddîn Itr (öl. 1442/2020), Buhârî'nin hem rey hem de hadis ekolünü bilmesi sebebiyle onun hüküm ortaya koyma yönünün geliştiğini ifade etmiştir. Nüreddîn Itr, Buhârî'nin *Sahîh*'inde de görüleceği üzere istinbât ederken herhangi bir mezhebi taklit etmediğini ve müctehid olduğunu belirtmiştir.²⁶

Hicrî ilk üç asır hadis ilmi açısından önem arz etmektedir. Hadislerin düzenlendiği formel bir yapı kazandığı, yazıldığı, hadis kitaplarının tasnif edildiği ve hadis ilminin altın çağlarını yaşadığı bir dönemdir.²⁷ Hadis uydurma girişimlerini önlemek amacıyla hicrî ikinci

²² M. Görmez (1995). "Fikhü'l-Hadîs" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, s. 547-548.

²³ M. Keşmîrî (2005). *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-VI*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c.1, s. 438.

²⁴ S. Ögüt (1992). "Buhârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 375-376.

²⁵ N. İbnü'l Müneyyir (1987). *el-Mütevâri alâ Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî*, (Thk.) Salâhaddin Makbûl Ahmed, Mektebetü'l Muallâ, Kuveyt, s. 37.

²⁶ M. N. Itr (1985). *İmâmü'l-Buhârî ve Fıkhü't-Terâcimi fî Câmiu's-Sahîh*, Mecelletü'ş-Şerîa ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, s. 64.

²⁷ M. Dinçoğlu (2014). Buhârî ile Ebû Dâvud'un Hocası Müsedded b. Müserhed ve Hadis İlmindeki Yeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41, s. 348.

asırda hadislerin sıhhatini belirlemek için çalışmalar yoğunlaşmıştır. Hicrî üçüncü asır ise, hadislerin tedvin ve tasnif edildiği ayrıca rivayet ve dirayet anlayışı çerçevesinde ilerlendiği bir dönem olmuştur.²⁸ Bu ekoller, kendi görüşlerini savunmuş ve yazdıkları eserlerde eleştirilerde bulunarak diğer görüşlere karşı itirazda bulunmuşlardır. Bu durumu, isimlerinde, başlıklarında veya içeriklerinde açıkça belirtmişlerdir.²⁹ Bu dönemde İslam dünyası tercüme faaliyetleri ve felsefi düşünce ile karşılaşmış ve farklı fikri akımlar ortaya çıkmıştır. Sünnetin savunulması adına muhaddisler muhtelif eserler yazmışlardır.³⁰ Hadis ilminde otorite olarak görülen âlimlerden İbn Sa'd (öl. 230/844), Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim (öl. 261/875) gibi âlimler bu zamanda yaşamışlar ve bu dönemde hadise dair çok kıymetli eserler tasnif etmişlerdir.³¹ İmâm Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri, Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitap olarak kabul edilmiştir. Buhârî, altı yüz bin hadis arasından titizlikle seçerek bu eseri derlemiş ve on altı yıl süren büyük bir emeğin sonucunda tamamlamıştır. Bu eseri, kendisi ile Allah arasında bir hüccet, yani bir delil olarak kabul ettiğini ifade etmiştir.³²

Muhammed b. Beşşâr (öl. 252/866), Buhârî'yi büyük bir övgüyle anarak şöyle demiştir: "Dünyada dört hadis hafızı vardır. Bunlar: Rey'de Ebû Zür'a (öl. 264/878), Nişâbur'da Müslim, Semerkant'ta Dârimî (öl. 255/869), Buhâra'da Buhârî'dir."³³ Buhârî'nin bu dört hafız arasında yer alması, onun hadis ilmindeki derin bilgisini ve hafızasının gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Tirmizî de, "Ne Irak'ta ne de Horasan'da ilmi, tarih ve isnad ilmini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim." demiştir.³⁴

Mustafa es-Sibâî (öl. 1915/1964), *İslam hukukunda sünnet* adlı eserinde Buhârî hakkında şu ifadeyi aktarır: Zehebî, *el-Câmiu's-sahîh* hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse

²⁸ A. Uyar (2004). Hadisleri/Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri), *Bilimname Düşünce Platformu*, 2(5), s.41-43.

²⁹ U. Erman (2017). Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İlmine, Dönemin Te'lifâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması (Hicrî III. Asır), *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9(18), s. 993-996.

³⁰ A. Çelik (2018). Hicri III. Asırda Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri, *Dergiabant Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), s. 120-135.

³¹ A. Topçu (2021). *Buhârî'nin İtikâdî Görüşleri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 46.

³² Sübkî, *a.g.e.*, s. 215-221.

³³ Zehebî, *a.g.e.*, s. 227.

³⁴ T. Sübkî, (1993). *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, (Tkh.) Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulî, Hicr li't-Tabâ'a ve'n-Neşru ve't-Tevzî, byy., c. 2, s. 220.

sadece bu kitabı okumak için bin fersah yol katetse, yaptığı bu yolculuk boşa gitmiş sayılmaz." Bu söz, Buhârî'nin eserinin değerini ve önemini vurgulayan bir övgüdür. Zehebî, *el-Câmiu's-sahîh*'in, hadis ilminde ne kadar yüksek bir otoriteye sahip olduğunu belirterek, bu eserin sadece ilmî açıdan değil, manevi olarak da büyük bir fayda sağladığını ifade etmektedir.³⁵ Buhârî, eserine yalnızca sahîh hadisleri aldığını ayriyeten uzamaması için de birçok sahîh hadisi terkettiğini söylemektedir.³⁶

Buhârî, *Sahih*'inde iki önemli amacı gerçekleştirmiştir. Hem sahîh hadisleri bir araya getirmiş hem de bu hadislerden fikhî ve hikemî nükteler çıkararak İslam hukukuna ve ahlâkına dair derin anlamlar ortaya koymuştur. Hadislerde hüküm çıkarma yeteneği, onu bir fıkıhçı olarak tanımlar ve bu yönüyle fıkıh ilminde de önemli bir yer edinmesini sağlar. Ayrıca, mükerrer hadisleri farklı isnad ve metinlerle rivayet etmesi, onun büyük ve önemli bir hadisçi olduğunu göstermektedir. Buhârî'nin eserleri, bu alanlarda yapılan araştırmalarda başvurulan temel kaynaklardan biri haline gelmiş ve hadis ilminde referans kabul edilmiştir.³⁷

İmam Buhârî, hadis öğrenmek için birçok beldeye gitmiş ve bu seyahatleri sırasında binin üzerinde hocadan hadis yazmıştır. Hadisleri isnadlarıyla yazıp, hepsini de ezberlemiştir.³⁸ Buhârî, yüz bin sahîh, iki yüz bin de illetli ya da zayıf hadisi hıfzettiğini söylemektedir.³⁹

İmam Buhârî'nin yaptığı seyahatler sonucunda ilim öğrendiği bazı hocaları şunlardır: Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (öl. 212/827), Ebû Âsım en-Nebîl (öl. 212/827), Ubeydullâh b. Mûsa (öl. 213/828), Ebû Abdurrahman el-Mukrî (öl. 213/828), Ali b. el-Hasan b. Şakîk (öl. 215/830), Mekkî b. İbrâhim (öl. 215/830), Haccâc b. Minhâl (öl. 217/832), Ebû Müshir (öl. 218/833), Ebûbekir el-Humeydî, Ali b. Ayyâş (öl. 219/834), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (öl. 219/834), Âdem b. Ebû İyâs (öl. 220/835), Abdân b. Abdullâh b. Osmân (öl. 221/836), Abdülaziz el-Üveysî (öl. 221/836), Ebû'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi' (öl. 222/837), Sadaka b. Fadl (öl. 223/838), İbnü't-Tabbâ' (öl. 224/839), Süleyman b. Harb (öl. 224/839), Muhammed b. Selâm el-Bîkendî (öl. 225/840), Yahyâ b. Yahyâ el-Minkârî (öl. 226/841), İsmâil b. Ebû Üveys (öl. 226/841), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (öl. 227/842), Abdullâh b. Muhammed el-Müsnedî (öl. 229/844), İbrahim b. Musa (öl. 230/845), Ali b. el-Medînî (öl. 234/848-49), İbrâhim b.

³⁵ M. Sibâî (1981). *İslâm Hukukunda Sünnet*, (Çev.) Edib Gönenç, EVS Yayıncılık, İstanbul, s. 431.

³⁶ M. Nevevî (ts). *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-Lugat I-IV*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, c.1, s. 74.

³⁷ M. Eren (2003). *Buhari'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Nükte Kitap, s. 40.

³⁸ T. Koçyiğit (2013). *Hadîs Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 298.

³⁹ Zehebî, *a.g.e.*, s. 415.

Münzîr el-Hizâmî (öl. 236/850), Bişr b. Hakem (öl. 238/852-53), İshak b. Râhûye, Kuteybe b. Saîd.⁴⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmete emanet olarak bıraktığı Kur'an ve Sünnet her asırda ilim sevdalıları tarafından öğrenilerek ve öğretilerek sürdürüle gelmiştir. İmam Buhârî de bu anlayış çerçevesinde farklı beldelere seyahatler yapmış ve ilim meclislerinde bulunmuştur. Buhârî'nin hadis derslerine katılan ve ondan hadis rivayet eden bazı âlimler şunlardır: Müslim (öl. 261/875), Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890), Tirmizî (öl. 279/892), İbrahim el-Harbî (öl. 285/898), Sâlih b. Muhammed Cezere (öl. 293/905), İbrâhim b. Ma'kıl Neseî (öl. 295/907), Mutayyan (öl. 297/909), Nesâî (öl. 303/915), İbn Huzeyme (öl. 311/923), Ebû Dâvûd (öl. 316/928), Firebrî (öl. 320/932), Muhammed el-Mehâmîlî (öl. 330/941)'dir.⁴¹

İmam Buhârî'den *Sahîh* adlı eserini doksan bin kişi dinlemiştir. Bunların beşi, *Sahîh'i Buhârî*'yi rivayet eden, tanınan ilk ravileridir, ve şunlardır: 1. Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî 2. İbrâhim b. Ma'kıl en-Neseî 3. Hammâd b. Şâkir en-Nesevi (öl. 290/902) 4. Mansûr b. Muhammed b. Ali el-Bezdevî (öl. 329/940) 5. el-Hasen b. İsmâ'il el-Mehâmîlî'dir.⁴²

Sahabeler, Hz. Peygamber'den (s.a.s) işitmediği bir hadisi öğrenmek amacıyla uzun mesafeli yolculuklara çıkarlardı. Sahabenin farklı coğrafyalara yerleşmesi nedeniyle tâbiîn nesli, onlardan hadis almak veya öğrendikleri hadisleri doğrulamak amacıyla rihleler yapmıştı. Bu iki nesilden sonra ilim yolculuklarını tetikleyen bazı sebepleri şu şekilde belirtebiliriz: 1- Hadis uydurma faaliyetlerinin ortaya çıkması nedeniyle âlimler uydurma hadisleri tetkik edip, onların çıkış noktalarını öğrenmek amacıyla rihle faaliyetlerine girdiler. 2- Âlî isnad arayışında olmak.⁴³ İmam Ahmed'in belirttiği üzere "Âlî isnâd talebinde olmak, seleften kalan bir sünnettir."⁴⁴

İmâm Buhârî de döneminin önemli ilim merkezlerine yolculuk yaparak, hadisleri ilk kaynağından almak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bir ifadesinde, binden fazla hoca ile görüştüğünü ve hadis ezberlediğini belirtmiştir. Mekke, Medine, Basra, Vâsıt, Bağdat, Şam, Mısır'a gitmiştir. Şam, Mısır, Cezire'ye iki kez, Basra'ya ise dört kez gittiğini söylemiştir.

⁴⁰ İbn Hacer (ts). *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethü'l-bârî*, Mektebetü's-Selefiyye, s. 479; Zehebî, *a.g.e.*, XII, s. 394-395.

⁴¹ Zehebî, *a.g.e.*, s. 397.

⁴² M. Uğur (1996). *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 240.

⁴³ Âlî isnad: Bir hadisin râvisi ile Hz. Peygamber arasındaki isnad zincirini meydana getiren güvenilir râvi sayısının en az olmasını ifade eden terim.

⁴⁴ M. S. Ekinci (2004). *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*, (Çev.) Metin Yiğit, Rağbet Yayınları, İstanbul, s. 85.

Hicaz'da ilim talebesi olarak altı yıl kalmıştır. Kûfe, Bağdat ve Horasan'daki âlimlerle defalarca görüşmüştür.⁴⁵

Şevki Ebû Halîl'in (öl. 1941/2010) *Atlasü'l-hadîsi'n-nebevî* adlı kitabında, İmam Buhârî'nin Buhara'dan başlayan ilim yolculuğunun Horasan, Bağdat, Basra, Dımaşk, Kudüs, Fustat ve Medine'ye kadar uzandığı bir şema ile gösterildiği belirtilmektedir. Buhârî'nin hadis öğrenmek için katettiği mesafeye google üzerinden bakıldığında yaklaşık 5.291 kilometre yol gittiği görülmektedir. Dönemin imkânları göz önüne alındığında, Buhârî'nin bu zorlu yolculuğu, hadis ilmine verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁶

İmam Buhârî'nin yaşadığı dönemde çeşitli zorluklarla karşılaştığı bilinmektedir. Nîşâbur'a geldiğinde Nîşâbur'un en büyük âlimlerinden Zühlî (öl. 258/872) ve halk Buhârî'yi karşılayıp ona özel bir ilgi göstermişlerdir. Zamanla halkın teveccühü Buhârî'ye karşı artınca Zühlî bu durumdan rahatsız olmuş ve hasetlik duygusu ağır basarak aleyhinde konuşmaya başlamıştır. İbn Adî (öl. 365/976)'ye göre, Buhârî'nin ilim meclisi insanlar tarafından rağbet gördükçe, bazı Nîşâbur âlimleri bu durumu kıskanmış ve halkı Buhârî'nin "Halku'l-Kur'an" konusundaki görüşlerini öğrenmek için soru sormaya teşvik etmişlerdir. Buhârî kalabalık bir ders halkasına hitap ederken, bir adam ona Kur'an'ın (metnin) mahlûk olup olmadığını sormuştur. İmâm Buhârî başta cevap vermekten çekinmişse de adamın ısrarı üzerine şöyle demiştir: "Kur'an, Allah'ın kelâmı olup mahlûk değildir. Kulların fiilleri mahlûktur. İmtihân ise bidattır." cevabını vermiştir. Bunun üzerine ortamda bir huzursuzluk meydana gelmiş ve insanlar Buhârî'nin meclisinden ayrılmışlardır. Zühlî, Buhârî'nin aleyhinde konuşmaya devam ederek bu husustaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Kur'an mahlûktur demek ve Buhârî'nin meclisinde bulunmak helal değildir. Bu adam, bu şehirde artık kalamaz." demiştir. Buhârî, bu sözlerden endişe duyarak, Nîşâbur'dan ayrılmıştır.⁴⁷ Öyle anlaşılıyor ki Bazı Hanbelîler, Kur'an'ı okumanın mahlûk olmadığı görüşünü benimsemiş ve Buhârî gibi büyük bir otoriteyi kendi mezheplerine yakın göstermek istemişlerdir. Bunun için, Buhârî'nin "Ben, Kur'an'ı okuyuşum mahlûktur demedim; kulların fiilleri mahlûktur dedim." sözünün ikinci cümlesini bırakıp yalnızca birinci cümlesini aktararak, soru ile ilgili asıl görüşünü tahrif etmişlerdir.⁴⁸ Buhârî, Nîşâbur'dan sonra Merv'e oradan da Buhara'ya gelmiştir. Horasan valisi

⁴⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî li Sîratil Buhârî*, s. 53-54.

⁴⁶ B. Kuzudişli, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁷ Zehebî, *a.g.e.*, s. 453-460.

⁴⁸ Y. Ş. Yavuz (1992). "Buhârî Akaide Dair Görüşleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s. 374.

Hâlid b. Ahmed sarayında çocuklarına özel ders vermesini istemiştir. Buhârî: "Ben ilmi sultanların kapılarına taşıyarak zelil kılamam." diyerek bu teklifi reddetmiştir. Bu cevabı hazmedemeyen vâli Buhârî'nin itikadî açıdan görüşlerinin tehlikeli olduğunu yayarak onu şehirden çıkarmıştır.⁴⁹ İmâm Buhârî, Buhârâ'dan ayrıldıktan sonra, akrabalarını ziyaret etmek için Semerkand'a iki mil uzaklıkta bulunan Hartenk'e gelir. Buhârî, Hartenk'te geçirdiği bir gecede şöyle dua eder: "Rabbim! Yeryüzü, tüm genişliğine rağmen bana dar gelmeye başladı. Beni yanına al." Buhârî, bu duasından kısa bir süre sonra, bulunduğu ay içinde, evinde tek başına yaşarken 1 Şevvâl 256 tarihinde, Ramazan Bayramı arefesinde, cumartesi gecesi yatsı vaktinde vefat etmiştir.⁵⁰

Buhârî, en tanınmış eseri *Sahîh*'in yanı sıra çeşitli ilim dallarında da birçok değerli eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat*, *et-Târîhu's-sagîr*, *el-Edebü'l-müfred*, *Halku ef'âli'l-ibâd*, *Kitâbü'd-du'afâ'i's-sagîr*, *Kitâbü'l-Künâ*, *et-Târîh fî ma'rifeti ruvâti'l-hadîss ve nakaleti'l-âssâr ve temyîzi sikâtihim min du'afâ'ihim ve târihi vefâtihim*, *et-Tevârîh ve'l-ensâb*, *Ref'u'l-yedeyn fî's-salât*, *Kitâbü'l-kırâ'e halfe'l-imâm*.⁵¹

1- *et-Târîhu'l-kebîr*: Sahabe ve tabiin dahil 13.000'den fazla râvi hakkında biyografiler sunan ve güvenilirlik derecelerini değerlendiren bir eserdir. Buhârî, ilk kez alfabetik sıralama yaparak hadis râvilerinin biyografilerini derlemiştir. 2- *et-Târîhu'l-evsat*: *et-Târîhu'l-kebîr*'in özeti olduğu anlaşılmalı birlikte, eserin tamamının günümüze ulaşmış ulaşmadığı net değildir. 3- *et-Târîhu's-sagîr*: *et-Târîhu'l-kebîr*'in bir özetidir. Râviler, vefat tarihlerine göre ele alınmaktadır. 4- *el-Edebü'l-müfred*: Güzel ahlâka dair 1322 hadis içeren bir eserdir. 5- *Halku ef'âli'l-ibâd*: Kur'an'ın yaratılmış bir kelim olmadığını savunarak, insanların Kur'an'ı telaffuzunun yaratılmış olduğunu ortaya koyar. 6- *Kitâbü'd-du'afâ'i's-sagîr*: Zayıf hadis râvilerini içeren kısa bir eserdir. 7- *Kitâbü'l-künâ*: *et-Târîhu'l-kebîr*'i tamamlayan, künyeleriyle tanınan 1000'den fazla râviyi ele alır. 8- *et-Târîh fî ma'rifeti ruvâti'l-hadîss ve nakaleti'l-âssâr ve temyîzi sikâtihim min du'afâ'ihim ve târihi vefâtihim*: Hadis râvilerini tanıtır güvenilirliklerini ve vefat tarihlerini içerir. 9- *et-Tevârîh ve'l-ensâb*: Tarihsel şahsiyetler ve soy bağları üzerine bilgi verir. 10- *Ref'u'l-yedeyn fî's-salât*: Namazda rükûya varırken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılmasının sünnet olduğunu belirten bir eserdir. 11- *Kitâbü'l-kırâ'e*

⁴⁹ Zehebî, *a.g.e.*, s. 465-466.

⁵⁰ Sübkî, *a.g.e.*, s. 232.

⁵¹ B. Kuzudişli, *a.g.e.*, s. 144.

halfe'l-imâm: Farz namazlarda cemaatin de Kur'an okuması gerektiğini savunur.⁵² Bu zikredilen eserler, Buhârî'nin hadis ilmi dışındaki alanlara katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

1.1. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i

Buhârî'nin en meşhur eseri olan *el-Câmiu'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi vesellem ve sünenihi ve eyyâmihî*⁵³ isimli kitabı, genel kabul gören görüşe göre en sahih hadis kitabıdır. Eserdeki "el-Câmi"⁵⁴ ifadesi, her konuda hadisleri ihtiva ettiğine işaret ederken,⁵⁵ "el-Müsned" ifadesi, hadislerin muttasıl ve merfû rivayetler olduğunu vurgulamaktadır. "es-Sahîh" ifadesi, eserdeki hadislerin sahih olduğunu belirtirken, "el-Muhtasar" ifadesi ise tüm hadislerin yer almadığını gösterir. "Min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi vesellem ve sünenihi ve eyyâmihî" ifadesiyle de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) savaşlar dahil tüm konudaki hadislerine eserde yer verildiği ifade edilmektedir. Eser 97 bölüm ve 3889 alt başlıktan (bab) oluşmaktadır.⁵⁶ Buhârî'nin dönemine kadar sahih ve müsned hadislerden oluşan bir kitap derlenmemiştir. İmam Buhârî, eserini yazma motivasyonunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Bir gün İshâk b. Râhûye'nin meclisindeydim. Arkadaşlarımızdan bazısına: 'Keşke Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetini cem eden muhtasar bir kitap yazsaydınız' dedi. Bu düşünce kalbime tesir etti ve *el-Câmiu's-sahîh*'i kaleme aldım."⁵⁷

Ayrıca, bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i (s.a.s.) gördüğünü ve önünde sinekleri uzaklaştırmak için yelpaze salladığını bazı rüya tabircilerine anlattığı, rüya yorumcularının ise, "Sen Hz. Peygambere (s.a.s.) isnad edilen yalanları savacaksın." şeklinde yorumda buldukları rivayet edilmektedir. Bunun üzerine Buhârî, kitabı yazma kararı almıştır.⁵⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini, çeşitli konularda ictihadlarını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) merfû hadisleriyle desteklemek amacıyla kaleme almıştır.⁵⁹

⁵² Eserlerin tanıtımı için bkz. M. A'zamî (1992). "Buhârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s. 371.

⁵³ A. Ebû Gudde (1993). *Tahkîku İsmeyi's-Sahîhayn*, Dârü'l-Kalem, s. 11.

⁵⁴ Bazı müellifler bütün konuları içeren Câmi türü eserlerin 8 ana başlık olduğunu belirtirler. 1. İman ve akâid, 2. İbadet ve muâmelât (ahkâm), 3. Ahlâk ve nefis terbiyesi (rikâk), 4. Yeme, içme, oturup kalkma ve sefer âdâbı, 5. Tefsir, 6. Tarih ve siyer; 7. Fiten, 8. Melâhim: Peygamberlerin ve ashabın menâkıbı.

⁵⁵ M. Y. Kandemir (1993). "Câmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s. 94.

⁵⁶ A. Yücel (2016). *Hadis Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 85.

⁵⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî li Sîratü'l-Buhârî*, s. 120.

⁵⁸ A. Mubârekfûrî (1289). *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî I-II*, (Trc.) Abdulâlîm b. Abdulazîm el-Bustevî, Dâru Âlemi'l-fevâid, Mekke, c. 1, s. 332.

⁵⁹ A. Alkan (2021). *Menhecîyyetü'l-İntikâi inde'l-İmami'l-Buhârî fi'l-Camii's-Sahîh*, Fecr Yayınevi, s. 18.

Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda Buhârî'nin eserini yazma şartlarını şu üç madde ile özetlenebilir: 1-Kendi şartlarına bağlı kalarak sahih olarak hükmettiği hadislerden muhtasar bir eser ortaya koymak.⁶⁰ 2- Hadislerden fikhî hüküm çıkarmak. 3- O dönemde yer alan kelimeler, fıkıh ve diğer tartışmalı meselelere Kur'an ve hadisleri delil göstererek çözüm üretme çabasıdır.⁶¹ İmâm Buhârî, hadislerin senetlerini ve metinlerini derleyerek büyük bir muhaddis, konu başlıklarını düzenleyerek yetkin bir müctehid olduğunu ortaya koymuştur.⁶²

Buhârî bab başlıklarını oluştururken şartlarına uyanları veya kendi düşüncesini destekleyen hadisler olmasına önem vermiştir. İbn Hacer'in ifadesi üzerine Buhârî şartlarına uymayan hadisleri bab başlıklarında muallak olarak zikretmektedir. İbn Müneyyir'in *Mütevâri ala ebvâbi'l-Buhârî* adlı eserinde dört yüz bab bu neviden oluşmaktadır.⁶³

Buhârî'nin eserinde geçen muallak hadisler özel bir duruma dayanmaktadır. *el-Câmiu's-sahîh*'te toplam 1341 muallak hadis bulunmaktadır. Bunlardan yaklaşık 160'ı eser içinde tekrar edilmemiş, geri kalanlar ise eserin diğer bölümlerinde muttasıl (senedi tam) olarak nakledilmiştir. İbn Hacer *Tağlîku't-ta'lik* isimli eserinde tüm muallak hadislerin muttasıl senetlerini tespit etmiştir.⁶⁴

Buhârî'nin muallak hadislerinde iki tür nakil yöntemi bulunmaktadır: a) Cezm sigasıyla (kesinlik ifadesiyle) aktarılanlar: Bu hadisler, mutlak olarak sahih kabul edilmiştir. b) Temriz sigasıyla (şüphe ifadesiyle) aktarılanlar: Bu hadisler ise sahih veya zayıf olma ihtimaline sahiptir.⁶⁵ İslâm âlimleri Buhârî'nin *Sahîh*'ini, İmam Müslim'in eserine göre daha sahih ve daha faydalı bulmuşlardır. Süyûtî Buhârî'nin eserinin daha faydalı olmasını, onun hadislerden fikhî hükümler çıkarma (istinbat) yeteneğine bağlamaktadır.⁶⁶

⁶⁰ A. Alkan (2024). Muhaddislerin Sorumluluklarını Tanımlama ve Sınırlandırma Problemi, *Bilimname*, 52(2), s. 208.

⁶¹ A. Abdülhâlik (1985). *el-İmâm-Buhârî ve Sahîhuhû*, Dâru'l-Menâr, s.191.

⁶² A. Toksarı, *a.g.s.*, s. 109-125.

⁶³ A. Alkan, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁴ İbn Hacer (1985). *Tağlîkü't-ta'lik*, (Thk.) Said b. Abdurrahman Musa Kazaki, Mektebetü'l-İslâmiyye, s. 285.

⁶⁵ A. Cum'a (2016). *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, (Çev.) Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 151. **Muallak**: Senedinin müellif tarafındaki kısmından bir veya daha çok râvisi zikredilmeyen hadis anlamında terim. **Cezm**: Hadis ilminde, senedi tam olarak zikredilmek istenmeyen bir hadisin sağlam bir isnadı bulunduğunu belirten eda lafızlarından biriyle rivayet edilmesidir. **Temriz**: Hadis metninde bir kelimenin yanlışlığına veya bir rivayetin zayıflığına işaret etmek için kullanılan terim.

⁶⁶ C. Süyûtî (1995). *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî I-II*, (Thk.) Muhammed el-Fârâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, c.1, s. 96.

1.2. *el-Câmiu's-Sahîh*'in Bab Başlıklarını Konu Edinen Bazı Şerhleri

Tez konusuyla doğrudan ilişkili olarak, Buhârî'nin fikhî görüşlerini açıklayan ve bab başlıklarını yorumlayan önemli basılı eserler, onun fikhî anlayışını anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Bu eserler, Buhârî'nin bab başlıklarını nasıl oluşturduğunu, hangi fikhî çıkarımlarda bulunduğunu ve bu çıkarımların İslâm hukukundaki yerini ele almaktadır. Ayrıca, Buhârî'nin metodolojisini ve hadisleri değerlendirme biçimini anlamak açısından da değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu eserler şunlardır: "a) *Şerhü sahîhi'l-Buhârî*: Endülüslü fakîh ve muhaddis el-Mühelleb b. Ebû Sufrâ et-Temîmî'ye (öl. 435/1043) aittir. b) *Şerhü sahîhi'l-Buhârî*: Endülüslü Mâlikî fakîhi ve muhaddis Ebu'l-Hasan Alî b. Halef b. Abdu'l-Melik b. Battâl'a (öl. 449/1057) aittir. c) *el-Kevâkibu'd-derârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*: Muhaddis ve fakih Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî'ye (öl. 786/1384) aittir. d) *et-Tevdîh li şerhi câmi'i's-sâhîh*: Şâfiî fakîhi ve muhaddis Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mâ'rûfî bi İbni'l-Mulakkın'a (öl. 804/1401) aittir. e) *Mesâbîhü'l-câmi*: Mâlikî fakihlerden Kâdî Bedruddîn ed-Demâmînî'ye (öl. 827/1423) aittir. f) *Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*: Ünlü muhaddis ve Şâfiî fakihlerinden Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî'ye aittir. g) *Umdetu'l-kârî fi şerhi'l-Buhârî*: Ünlü muhaddis ve Hanefî fakihlerinden Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî'ye aittir. h) *İrşâdu's-sârî ilâ şerhi sahîhi'l-Buhârî*: Hadis ve Kelâm âlimlerinden Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî'ye (öl. 923/1517) aittir. ı) *Minhetu'l-bârî (Tuhfetu'l-bârî) bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*: Şâfiî fakihlerinden Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî (öl.926/1520) aittir. i) *Feyzu'l-bârî 'alâ şerhi'l-Buhârî*: Hanefî mezhebine mensup hadis, fıkıh ve kelâm âlimi Muhammed Enver el-Keşmîrî'ye aittir. j) *Mütevârî 'alâ terâcimi'l-Buhârî*: Mâlikî fakihlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. el-Müneyyir'e aittir. Eserde el-Camiu's-Sahîh'teki üç yüz yetmiş iki bab başlığının izahı yapılmaktadır. k) *Tercümânü't-terâcim*: Ebû Abdullâh Muhammed b. 'Umer b. Muhammed b. 'Umer b. Reşîd el-Fihrî es-Sibtî'ye (öl. 721/1321) aittir. Müellif, el-Câmiu's-Sahîh'in Kitâbu's-Savm bölümüne kadar olan bab başlıklarını izah etmiştir. l) *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî*: Fakîh ve muhaddis Bedruddîn İbn Cemâa'ya (öl. 733/1333) aittir. m) *Lübbü'l-lübâb fi't-terâcimi ve'l-ebvâb*: Hindistanlı âlimlerden Ebû Muhammed b. Abdu'l-Hakk b. Abdu'l-Vâhid el-Hâşimî el-Umerî'ye (öl. 792/1390) aittir. n) *Şerhü terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*: Hindistanlı âlim Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî'ye (öl. 1176/1762) aittir. Eserde üç yüz seksen tane bab başlığı izah edilmeye çalışılmaktadır. o) *el-Ebvâb ve't-terâcim li sahîhi'l-*

Buhârî: Cemaât-i Tebliğ'in ileri gelenlerinden Hindistanlı âlim Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâ el-Kândehevî'ye (öl. 1402/1982) aittir. *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları üzerine yazılan en geniş şerhlerdendir. Müellif, bu şerhin bidâyetinde Buhârî'nin bab başlıklarını oluştururken esas aldığı yetmiş usul kaidesini zikretmektedir."⁶⁷

⁶⁷ H. Sevgili (2015). *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, s. 47-49.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAİDE MEFHUMU

2.1. Kaide'nin Sözlük ve İstilah Anlamı

Kaide sözlükte üs, bir şeyin aslı ve esası, binanın üzerine dayandığı temel, deve üzerinde kurulan tahtirevan gibi manalara gelmektedir.⁶⁸ Kaide kavramı, çoğulu kavâid olup, sözlükte "oturmak" anlamındaki kuûd masdarından türeyen bir kelimedir.⁶⁹ Kaide kavramı, Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir ve binanın üzerine dayandığı temel anlamında kullanılmaktadır: "*İbrahim ve İsmail Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: Ey Rabbimiz! Yaptığımız bu işi bizden kabul buyur.*"⁷⁰ Diğer bir ayette ise: "*Bunlardan öncekiler de tuzak kurdular, ama Allah, evlerini temelden sökmüş, üzerlerindeki tavan, tepelerine çökmüştü. Felaket, hiç ummadıkları yerden gelmişti.*"⁷¹ Kaide kelimesi hadislerde de "temel" manasında kullanılmaktadır: "*Görüyor musun, senin kavmin Kâbe'yi yeniden inşa ederlerken Hz. İbrahim'in attığı temellere (uymayıp) inşaatı kısa tuttular.*"⁷² şeklinde gelmiştir.

Kavâid terimi ile ilgili yapılan ilk tanım Hanbelî fakih Necmeddin et-Tûfî'ye (öl. 716/1316) aittir. Eserinde tanımı şu şekilde yapmaktadır: "*İnceleme ile bilinen içerisinde cüz'î önermelerin de yer aldığı küllî önermelerdir.*"⁷³ Şâfiî fakihi, dil âlimi Feyyûmî (öl.770/1369)'ye göre kaide: "*Istilahta zâbit manasında olan, cüz'iyâtın hepsini içine alan küllî emirdir.*"⁷⁴ Görüldüğü üzere Feyyûmî kâideyi zâbit ile aynı anlamda kullanmaktadır. Tâcuddîn es-Sübkî kaidenin tanımını şöyle yapmaktadır: "*Kendisi ile cüz'iyâtın hükümleri anlaşılan, cüz'iyâtın çoğunluğuna uygun olan küllî emirlerdir.*"⁷⁵ es-Sübkî kâidelerin cüz'iyâtın hepsine değil, çoğunluğuna şamil olduğunu ifade etmektedir. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalu'l-fikhiyyü'l-âmm*, isimli eserinde kaideler konusuna genişçe yer vermektedir ve onu şöyle tanımlamaktadır: "*Kendi kapsamı altında yer alan hâdiselere ilişkin, genel teşriî hükümleri*

⁶⁸ C. İbn Manzûr (2010). *Lisânü'l-'Arab*, Dâru's-Sader, c. 3, s. 361.

⁶⁹ M. Baktır (2001). "Kaide", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, s. 205-210.

⁷⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/127.

⁷¹ *Kur'an-ı Kerim*. Nahl 16/26.

⁷² M. Buhârî (2002). *Sahîhü'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut. "Hac", 42 (No. 1585).

⁷³ N. Tûfî (1987). *Şerhu Muhtesaru'r-ravda fi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, c.1, s. 120.

⁷⁴ A. Feyyûmî (2016). *Misbâhü'l-Münîr*, (Thk.) Abdulazim eş-Şanavi, Dâru'l Maârif, Kahire, s. 510.

⁷⁵ T. Sübkî (1991). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, s. 11.

içeren, düsturî ve kısa metinlerle ifade edilen küllî, fikhî esaslardır."⁷⁶ Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi kaide ile ilgili şu tanımı yapmaktadır: "*Cüz'iyâtın ahkâmını bilinmesi için o cüz'iyâtın küllîsine veya ekserisine uygun ve muvafık olan hüküm küllî ya da ekseridir.*"⁷⁷ Ali Ahmed en-Nedvî'nin iki ayrı tanım yapmaktadır. Birincisi: "*Kapsamı altına giren hükümlerin kendisi ile bilindiği, ağılebi bir kaziyede içeren şer'i hükümdür.*" Müellif tarifte şer'i derken zikredilen bu kayıtle, şer'i olmayan diğer kaideler bu tanımın altına girmediğini, "ağılebi" derken ise, bu kâidelerin çoğu, bazı fûru meselelerden istisna edildiğini ortaya koymak için kullandığını söylemektedir.⁷⁸ Nedvî'nin ikinci tanımı ise: "*Önermeler ve onunla ilişkili çeşitli baplara ait genel teşriî hükümler içeren küllî fikhî asıldır.*"⁷⁹ Kaide ile ilgili yapılan tanımlar da özelden genele doğru bir yol izlenmiştir. İmam Buhârî'ye göre kaide, İslâmî ilimlerde ve hadis ilminde geçerli olan genel ve evrensel ilkeleri ifade eder. Buhârî, bu terimi doğrudan kullanmasa da hadisleri derleme ve değerlendirme yöntemlerinde bilgi güvenilirliği, sistematiklik ve delil esasına dayalı küllî kaideler ortaya koymuştur. Onun bu yaklaşımı, sadece hadis ilminde değil, İslâmî ilimlerin diğer dallarında da bir metodoloji ve standart belirleyici olmuştur.

2.2. Kaide ile İlgili Diğer Kavramlar

2.2.1. Zâbıt

Zâbıt kelimesi kaide terimi ile ıstılahta aynı manaya işaret etseler de içerik yönünden farklıdırlar. Kaide farklı konulara dair meseleleri, zâbıt ise yalnız bir konuya ait meseleleri kuşatır.⁸⁰ Her kaide zâbıt değildir fakat her zâbıt bir kaidedir. Bu kavramlar arasında tam girişimcilik (umum, husus, mutlak) söz konusudur. Yani bu iki kavramdan sadece biri diğerinin bütün fertlerini kapsamaktadır. Örneğin, "Şekk ile yakîn zail olmaz" kaidesi, kira, bağışlama, miras taksimi gibi çeşitli hukuki alanlarda uygulanabilirken, "Mirasçıya vasiyet yoktur" yalnızca miras konusunu kapsayan bir zâbıttır.⁸¹ Hukukî bir örnek olarak, bir alacaklının borçlusunu ibrâ etmesi ve sonrasında alacağını talep etmesi durumunda, bu talep kabul edilmez.

⁷⁶ M. A. Zerkâ (2004). *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*, Dârü'l-Kalem, c. 2, s. 965.

⁷⁷ Ali Haydar Efendi (2017). *Şerhu'l-Kavaidi'l-Küllîye min Düreri'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, s. 27.

⁷⁸ A. Nedvî (1991). *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, (Tkd.) Mustafa ez-Zerkâ, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, s. 43.

⁷⁹ Nedvî, *a. g. e.*, 45.

⁸⁰ M. Yıldırım (2015). *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 16.

⁸¹ A. Demir (2007). Küllî Kaideler Ekolü, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11(1-2), s. 130.

Çünkü alacaklının ibrâ ettiği kesindir; sonradan talep edilen hak, şüpheye dayanır ve "Şekk ile yakîn zail olmaz" kaidesi uyarınca dikkate alınmaz.⁸² "Mirasçıya vasiyet yoktur" kuralı, İbn Hazm (öl. 456/1064) tarafından açıklanmıştır. Bu kurala göre, bir mirasçıya vasiyet yapılması helal değildir. Mirasçı olmayan birine yapılan vasiyet, eğer o kişi sonradan mirasçı konumuna gelirse geçersiz sayılır. Aynı şekilde, mirasçı iken vasiyet edilen bir kişi mirasçılıktan çıksa dahi bu vasiyet geçersizdir. Hz. Peygamberin (s.a.s.) bu yöndeki hadisi, mirasçıya vasiyet yapılmasını yasaklamaktadır. Ancak, diğer mirasçıların onayıyla mirasçıya hibe yapılabilir.⁸³

2.2.2. Eşbâh ve Nezâir

"Eşbâh" kelimesi, eş-Şebhu, eş-Şebeh, eş-Şebîh kelimelerinin çoğulu olup "misil" manasına gelmektedir. "Nezâir" ise, "nazîra"nın çoğulu olup "şekil", "görünüş" ve "görüntü" anlamını taşımaktadır. "Eşbâh ve'n nezâir" terimi, "*çok dikkatli bir inceleme ile ancak fukahanın farkedebileceği gizli bazı sebeplerden dolayı hükümleri farklı olmakla birlikte birbirine benzetilen meselelerdir.*"⁸⁴

Eşbâh kavramı ilk olarak Hz. Ömer (öl. 23/644)'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63)'ye yazmış olduğu mektupta görülmektedir. Hz. Ömer (r.a.) mektubun bir bölümünde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şu emri yerine getirmesini talep etmiştir: "*Kitap ve sünnette olmadığı için karar veremediğin hükümlerde oldukça uyanık ve kavrayışlı ol. Emsâl ve Eşbâhı iyi öğren. Nezdinde yer alan meseleleri onlara kıyaslayarak hallet. Karşına çıkan meselelerde, Allah'ın emrine en yakın olanı ve doğruya çok benzeyeni esas al.*"⁸⁵ Eşbâh ve'n-nezâir ile ilgili bazı örnekleri şu şekil sıralayabiliriz: Kiralanan bir arazide kira müddeti sona erer ve arazi üzerinde biçilmemiş ekinler olursa, hasat zamanına kadar ecr-i misil mukabilinde ekinler orada kalır. Aynı şekilde müsâkat ve müzâraat akdi fâsid olunca işçi ecr-i misil alır.⁸⁶

2.2.3. Furûk

"Furûk" kelimesi sözlükte "ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik" anlamına gelen "fark" kelimesinin çoğuludur. Terim manası ise, "*fikhın dış görünüş bakımından birbirine*

⁸² M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 37.

⁸³ A. İbn Hazm (2003). *el-Muhallâ*, (Thk.) Abdulgaffar Süleyman el-Bandarî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 356.

⁸⁴ A. Hamevî (1985). *Gamzû uyuni'l-basâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*, (Thk.) Mevlânâ es- Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hanefî el- Hamevî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 38.

⁸⁵ C. Süyûtî (1983). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 6-7.

⁸⁶ İbn Nüceym, (1999). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 316.

benzeyen, ancak hüküm ve hukukî değerlendirme açısından farklı olan veya şekil itibariyle farklı oldukları halde aynı hükme tâbi meseleleri konu edinen bir ilim dalıdır."⁸⁷

Furûk ve Nezâir arasındaki farkı şöyle izah edebiliriz. Örneğin, Bir baba, reşit ve bâkire olan henüz kocasıyla zifafa girmemiş kızının mehrini kızı adına teslim alma hakkına sahipken, kocasının kızına yapmış olduğu hibeyi kabzetme hakkına sahip değildir, eğer hibeyi kızı adına kabzederse koca bunu ondan geri isteyebilir. İkisi arasındaki fark şudur: Kız, mehrini isteme konusunda utanabilir, dolayısıyla bu konuda babasına hükmen izin vermiş kabul edilir. Hibede ise böyle bir durum söz konusu değildir.⁸⁸

Fıkıh tarihinde *furûk* kavramını ilk kez kullanan Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805) eserinde meseleler arasında yer alan farklar açıklaması ile yer vermektedir. İlk dönem furu kitaplarında değinilen meseleler arasındaki farkların *furûk* adı altında disipline edilmesindeki amacın fıkıh ilminin öğretimini kolaylaştırmak olduğu söylenebilir. Nitekim Cürcânî (öl. 816/1413), eserinin girişinde *furûk* ile ilgili bilgilerin imtihanlarda öğrencilere sorulmakta olduğundan söz eder.⁸⁹

Furûk ilmi biçim yönünden aynı, hüküm yönünden farklı olan meseleleri incelerken; kavâid ilmi ise hem şekil hem hüküm yönünden benzer meseleleri inceler.

2.2.4. Nazariye

İslam hukuku terimi olarak nazariyenin tarifini Nedvî şöyle yapar: "*Fikhî önermeleri ve meseleleri içeren konulardır. Esasları, şartları, hükümleriyle ayrıntılı olarak ele alınan ve kendi içinde geçerli olan fikhî konuları ve kuramsal bütünlüğü ifade eder.*" Mülkiyet nazariyesi, akit nazariyesi, isbât nazariyesi gibi.⁹⁰ Kaide umumi hükümleri içerir ve hukukun her sahasında uygulanabilen genel prensiplerdir. Nazariye ise furû fikhın belli bir konusunun derinlemesine incelenmesi ve o alana etken olan teorinin ortaya konulması şeklinde oluşur.⁹¹ Örneğin, isbât nazariyesi, kendi içerisinde çeşitli konuları alt başlıklar halinde ele almaktadır. Bu alt başlıklar, isbâtın mahiyeti, şahitlik, şahitliğin şartları, şهادetten dönmek, şahitliğin sorumluluğu, ikrar, karineler, kadının bilgisi, yemin, kitâbet, kasâme ve liân gibi meseleleri kapsamaktadır. Her bir

⁸⁷ Ş. Özen (1996). "Furûk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.13, s. 223.

⁸⁸ İbn Nüceym, *a.g.e.*, s. 362.

⁸⁹ Ş. Özen. *a.g.m.*, s. 225.

⁹⁰ Nedvî, *a.g.e.*, s. 63.

⁹¹ Bakır, *a.g.m.*, s. 206.

başlık, isbat sisteminin farklı bir boyutunu detaylandırarak hukuki süreçlerin daha sağlam ve adil bir şekilde işlemesine katkı sağlar.⁹²

2.3. Mecelle

Mecelle kelimesinin sözlük anlamı "hikmetli sözlerin yazılı olduğu sahife" ve her bir "kitap" için de kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde hazırlanan Medenî Kanun, "*Mecelle-i ahkâm-ı adliyye*" adıyla bilinir.⁹³ 1868-1876 yıllarında *Mecelle-i ahkâm-ı adliyye*, daha sonra aile hukuku hükümleri 1917'de Hukûk-ı Âile Kararnâmesi adıyla kanunlaşmıştır. Her ikisi de İslâm hukukuna dayalı olarak hazırlanan ilk kanunlar olması hasebiyle sadece Osmanlı hukuk tarihi bakımından değil İslâm hukuk tarihi bakımından da iltifata değer bir öneme sahiptir. *Mecelle* bir mukaddime ve on altı kitap dâhilinde 1851 maddeden meydana gelmektedir. 100 maddeden oluşan mukaddime kısmında fıkıhın tanımının yapıldığı birinci madde ile doksan dokuz küllî kaide yer alır. On altı kitap içerik itibariyle borçlar, kısmen eşya ve yargılama hukukunu kapsamakta olup tam bir medenî/borçlar kanunu niteliğine sahip değildir; aile ve miras hukuku bölümleri yoktur. Diğer yandan bir medenî kanunda bulunmaması gereken bölümleri de kapsamaktadır. Yargılama hukukuyla ilgili olan sulh, ibrâ, ikrar, dâva ve beyyinât ile kazâ kitapları buna örnektir.⁹⁴

2.4. Küllî Kaidelerin Kısımları

Küllî kaideler kaynakları bakımından⁹⁵ kapsamaları ve bağımsız olup olmamaları bakımından sınıflandırılmaktadır.⁹⁶ a) Mensûs küllî kaideler: Doğrudan âyet ve hadis lafızlarından oluşan genel ilkelerdir. Örneğin, "*Ameller niyetlere göredir.*"⁹⁷ hadisi, "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir."⁹⁸ kaidesine; "*Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.*"⁹⁹ âyeti ise "*Meşekkat teysiri celbeder.*"¹⁰⁰ kaidesine dayanak oluşturur. b) Müstenbat küllî

⁹² Nedvî, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁹³ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 15.

⁹⁴ M. A. Aydın (2003). "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, s. 231-233.

⁹⁵ Y. Bâhuseyn (2011). *Kavâidü'l-Fıkhîyye el-Mebâdi, el-Mukavvimât, el-Mesâdir, ed-Delîliyye, et-Tatavvur*, (Thk.) Abdurrahman b. Abdülaziz es-Sudeys, Dârü't-Tedmüriyye, s.99.

⁹⁶ A. Yaman (2001). Bir Kavram Olarak Fıkıh Kâideleri ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1(1), Konya, s. 67.

⁹⁷ Buhârî, "İman", 41 (No. 54).

⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa (2019). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 9.

⁹⁹ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/185.

¹⁰⁰ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 11.

kaideler: Nasların delaletinden yola çıkarak oluşturulan kaidelerdir.¹⁰¹ Örneğin, "Bir farzı başında değiştiren şey sonunda da değiştirir." kaidesine göre, teyemmümle namaz kılan biri, selam vermeden önce su görürse Ebû Hanîfe'ye göre namazı fasit olur. Çünkü su, başta namazı bozduğu gibi sonunda da bozar.¹⁰² c) Genel fıkıh kaideleri: İslâm hukukunun temel ilkeleridir, istisnaları bulunmayan ana kaidelerdir.¹⁰³ "İçtihad ile içtihad nakz olunmaz."¹⁰⁴ kaidesi misal olarak verilebilir. d) Özel fıkıh kaideleri: Belirli konulara yönelik geliştirilen özel ilkelerdir. Bu kaideler daha çok "zâbıt" diye adlandırılır.¹⁰⁵ Örneğin, "Kadının nafîle oruç tutması kocasının iznine bağlıdır."¹⁰⁶ kaidesi bu guruba aittir. e) Müstakil küllî kaideler: Tek başına var olan, başka bir kaidenin kaydı, şartı ya da istisnası olmayan kaidelerdir.¹⁰⁷ "Özel velayet genel velayetten daha kuvvetlidir."¹⁰⁸, "Soru, cevap verilirken iade edilmiş sayılır."¹⁰⁹ gibi kaidelerdir. "Özel velayet genel velayetten daha kuvvetlidir." kaidesine göre bir vakfın mütevellisi varken, hâkim vakıf malında tasarruf yetkisine sahip değildir. Mütevelli, hâkimin akdini geçersiz kılabilir ve hâkim, mütevelliyi azledemez. Çünkü vakfeden kişinin kendi vakfı üzerinde özel bir velayeti vardır ve bu velayet, hâkimin genel velayetinden üstündür. "Soru, cevap verilirken iade edilmiş sayılır." kaidesi ise, "Okula gittin mi?" sorusuna "Evet" şeklinde verilen cevap, aslında "Okula gittim." cümlesinin kısa ve öz bir biçimde ifade edilmesidir.¹¹⁰ f) Başka bir kaideye tabi olan küllî kaideler: Başka bir kaideyi izah etmeye yarayan ya da bir başka kaidenin kaydı, şartı veya istisnası olan kaidelerdir.¹¹¹ Örneğin, "Şekk ile yakîn zâil olmaz."¹¹² kaidesinin alt kaidesi, "Berâet-i zimmet asıldır." Aynı zamanda kaideye açıklık getirmektedir.

¹⁰¹ A. Yaman, *a.g.m.*, s. 67.

¹⁰² M. M. Nunu (2020). el-Kavâidü'l Fikhiyye Envâuhâ ve Taksîmuhâ ve Hükümül-İstidlâl bihâ, *Dımaşk Üniversitesi Dergisi* 36, s. 17.

¹⁰³ A. Yaman, *a.g.m.*, s. 67.

¹⁰⁴ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁰⁵ A. Yaman, *a.g.m.*, s. 67.

¹⁰⁶ M. Baktır (1988). *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 10.

¹⁰⁷ A. Yaman, *a.g.m.*, s. 67.

¹⁰⁸ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰⁹ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹⁰ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 144-154.

¹¹¹ A. Yaman, *a.g.m.*, s. 67.

¹¹² A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SAHİH'İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARINDAKİ FIKHÎ KAİDELER

Bu bölümde, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde yer alan bab başlıklarındaki fikhî kaideler ele alınacaktır. Her bir başlığın, İslâm hukukunun temel ilkelerini yansıtan fikhî kaidelerle bağlantısı olup olmadığı analiz edilecek, bu kaidelerin hadislerden nasıl çıkarıldığı, hadislerin lafız ve anlamlarının kaideler üzerindeki etkisi incelenecektir.

3.1. Kitâbü'l İman Bölümü

(29. Bab): İslâm dini kolaylıktır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: "Allah'a en sevimli olan din müsamahalı ve kolaylık üzerine kurulmuş olan, hanîf İslâm dinidir." sözü.

باب الدِّينِ يُسْرًا. وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ.)

Kolaylık, hafifletme İslâm dininin önemli ilkelerindedir. Zorluk ve meşakkat kolaylığın illetidir. Bir zorlukla karşılaşıldığında problemin çözümü için kolaylık yoluna gidilir. İnsan hayatının külfetsiz, rahat olması ise temel bir prensiptir.

İmam Buhârî'nin zikrettiği bab başlığı iki farklı hadisin metninden oluşmaktadır. "Din kolaylıktır." kısmı babda zikrettiği hadisten alıntıdır. Bab başlığı altında zikrettiği hadisin tercümesi şöyledir: "*Şüphesiz ki din kolaylıktır. Hiçbir kimse yoktur ki, bu din hususunda (amellerim kusursuz olsun diye) kendini zorlasın da din ona galebe etmesin (üşenip büsbütün amelden kesilmesin). O halde orta yola gidin. (Eğer en kâmilini yapamazsanız, ona) yaklaşın, (az olsa da devamlı amel ve ibadetten dolayı) sevinin; sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (başarıya ulaşmak için Allah'tan) yardım isteyin.*"¹¹³ Bab başlığında geçen "*Allah'a en sevimli olan din, hanîf (batıldan uzak) ve kolaylaştırılmış olandır.*" sözü ise *Edebü'l-müfred*'de mevsul olarak nakledilen bir başka hadis metnidir.¹¹⁴ Hadis aynı lafızla Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde bulunmaktadır.¹¹⁵ *Mu'cemü'l-evsat*'da da te'kid edatı ile zikredilmiştir.¹¹⁶ İbn Hacer'in belirttiği üzere bu hadis Buhârî'nin şartlarını taşımadığından dolayı, Buhârî bu hadisi bab başlığında muallak olarak zikretmiştir. Ahmed b.

¹¹³ Buhârî, İman 29, (No. 39).

¹¹⁴ M. Buhârî (1974). *el-Edebü'l-müfred*, Sönmez Neşriyat, s.300.

¹¹⁵ S. A. Taberânî (ty.). *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, c. 11, s. 227

¹¹⁶ S. A. Taberânî (ty.). *el-Mu'cemü'l-evsat*, Dârü'l Haremeyn, c. 7 s. 229.

Hanbel ve diğeri de hadisin isanadını hasen olarak rivayet etmişlerdir. Buhârî, kolaylık ve rahatlık manâsına uyum sağlamak ve hadisin anlamını desteklemek için, bu bab başlığını kullanmıştır.¹¹⁷ Buhârî'den önce Abdürrezzâk b. Hemmâm *Musannef* isimli eserinde "Farz kılınmış ameller ve nafileler" bab başlığı altında bu hadise yer vermiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.s): "*Hangi amel daha faziletlidir?*" diye sorulduğunda o da bu soruya cevaben "*Kolay ve müsamaha üzerine kurulmuş olan hanîf İslam dinidir.*" diyerek cevap vermiştir.¹¹⁸ Görüldüğü üzere, Buhârî'den önce zikredilen hadise farklı hadis kaynaklarında rastlanılmıştır lakin bab başlığı olarak kullanılmamıştır. Ancak Buhârî'den sonra, özellikle Nesâî gibi bazı hadis âlimlerinin eserlerinde, Buhârî'de olduğu gibi bab başlığı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.¹¹⁹ Ayrıca bazı fıkıh literatürüne dair eserlerde bu hadis "Meşakkat teysiri celb eder." fikhî kaidesinin referansları arasında zikredilmiştir. Fikhî kaidelerle ilgili eser yazan âlimler kaidenin temelini Yüce Allah'ın "*Allah size kolaylık murat eder, zorluk murat etmez.*"¹²⁰ "*Dinde sizin için bir zorluk kılınmamıştır.*"¹²¹ âyetlerine ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Allah'a en sevimli gelen din hanîf ve kolay (semha) olanıdır.*"¹²² şeklindeki hadisine dayandırmaktadır.

Kaide *Mecelle*'de, "*Zorluk kolaylığın sebebi olup, darlık zamanında genişlik ilkesine göre hareket etmek gerekir. Karz, havâle, hacr gibi birçok fikhî hükümler bu asla müteferridir. Fukaha'nın dini hükümlerde gösterdikleri ruhsat ve tahfifat bu kaideden çıkarılmıştır.*" cümleleri ile açıklanmıştır.¹²³ Süyûtî ve İbn Nuceym, Buhârî'nin bab başlığında zikrettiği hadisi, "Meşakkat teysiri celb eder." kaidesine temel teşkil ederek kullanmışlardır. Bir zorlukla karşı karşıya gelindiğinde, âlimlerin şer'i ahkâmda öne sürdükleri ruhsat ve tahfifat bu kaideye dayanarak uygulanmıştır.¹²⁴ Kaidede kastedilen zorluk, hayatın akışı içinde karşılaşılan yaşamsal zorluklardır. Ancak, hükümlerin ifası sırasında katlanması gereken dinî veya hukûkî zorunluluklardan kaynaklanan zorlukların giderilmesi bu kaidenin kapsamına girmez. Örneğin, cihattaki meşakkat veya had cezalarının uygulanmasındaki güçlükler, bu kaidenin kapsamına

¹¹⁷ M. İbn Hacer el-Askalânî (2005). *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, c. 1, s. 174.

¹¹⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm (1983). *Musannef*, I-XI, Meclisü'l-İlmî, c. 11, s. 194-195.

¹¹⁹ A. Nesâî, *es-Sünen*, (Thk.) Zaid b. Sabrî, Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve't- Tevzî, Riyad. İman, 28.

¹²⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/185.

¹²¹ *Kur'an-ı Kerim*. Hac 22/78.

¹²² A. Hanbel (1995). *Müsned*, (Thk.) Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2/522 (No. 2107).

¹²³ Ali Haydar Efendi (2017). *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c. 1, s. 75.

¹²⁴ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 76.; İbn Nuceym, *a.g.e.*, s. 64.

dâhil edilmemektedir. Çünkü bu tür zorluklar, doğrudan dinî bir yükümlülüğün gereği olup, kaidenin sunduğu kolaylaştırma prensibine tabi değildir.¹²⁵ Buhârî'den önce Abdürrezzâk b. Hemmâm *Musannef'inde* "Farz kılınmış ameller ve nafileler" bab başlığı altında mezkûr hadise yer vermektedir. Buhârî *el-Câmiu's-sahîh* isimli eserinde "İslâm dini kolaylıktır." bab başlığını kullanarak, dini meselelerin ve problemlerin çözümündeki etkin rolünü ortaya koymaktadır. Bu başlık, Buhârî'nin fikhî anlayışında, dinin ihtiyaç duyulan alanlarında kolaylık ilkesinin geçerli olması gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır. Buhârî'nin bu yaklaşımı, söz konusu kaidenin eserlerdeki ilk yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. "Meşakkat teysiri celb eder." fikhî kaidesinin dayanağı ise belirtilen hadistir. Ayrıca, Buhârî bab başlığını inanç esaslarını teşkil eden iman bölümünde kullanmaktadır. Bu durum, Buhârî açısından kolay ve anlaşılır olmanın dinin birçok alanında uygulanabilir bir prensip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buhârî'den önce zikredilen hadis farklı hadis kaynaklarında yer alsa da doğrudan bir bab başlığı olarak kullanılmamaktadır. İmam Buhârî'nin zikredilen hadisi bab başlığına alarak tıpkı bir kaide gibi dinin bütün alanında tatbik edilebilir bir kural haline dönüştürmek istediğini söylemek uzak bir ihtimal olmayacaktır. Çünkü bab başlığı oluşturmak ve fikhî bir kaide belirlemek aynı gayeye hizmet etmektedir. Her ikisinde de amaç, geniş bir alanda uygulanabilen genel kural ve perensipler çıkartmak suretiyle dini problemlere çözüm getirmektir.

(41. Bab): Ameller ancak niyet ve ihlâs ile muteberdir ve herkesin eline ancak niyet ettiği şey geçer. İman, abdest, namaz, zekât, hac, oruç ve bütün beşerî muameleler bu söze dâhildir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Herkes kendi şâkilesine göre amel eder..."¹²⁶ buyurdu. Yani "niyetine göre" demektir. "Kişinin, sevabını yalnız Allah'tan umarak kendi ailesine yaptığı harcaması sadakadır." ve Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Fetihten sonra hicret yoktur lakin cihat ve niyet vardır."

باب مَا جَاءَ أَنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالْحَسْبَةَ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى. فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحُجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ.
وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَى شَاكِلَتِهِ) عَلَى نِيَّتِهِ. نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ - يَحْتَسِبُهَا - صَدَقَةٌ. وَقَالَ: وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ.

İmam Buhârî bab başlığının ilk bölümünde "Ameller niyetlere göredir." ve son bölümünde "Kişinin, sevabını yalnız Allah'tan umarak kendi ailesine yaptığı harcaması sadakadır." ve Hz. Peygamber (s.a.s.): "Fetihten sonra hicret yoktur lakin cihat ve niyet

¹²⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 68.

¹²⁶ Kur'an-ı Kerim. İsrâ 17/84.

vardır." kısmını hadisin metninden çıkarmaktadır. "İman, abdest, namaz, zekât, hac, oruç ve bütün beşerî muameleler bu söze dâhildir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Herkes kendi şâkilesine göre amel eder...*"¹²⁷ ifadesi, bab başlığının hem Buhârî'nin yorumu hem de ilgili âyetin lafzıyla şekillendiğini göstermektedir. "Yani 'niyetine göre' demektir." açıklaması ise, Buhârî'nin âyeti yorumlayarak başlığa dâhil ettiğini ortaya koymaktadır. İbn Receb (öl. 795/1393) yukarıda geçen "*Ameller niyetlere göredir.*" hadisi ile ilgili olarak, bu iki kelimeden ancak küllî bir kaide oluşabileceğini ve başka bir şey çıkarılamayacağını ifade eder.¹²⁸

Buhârî zikredilen "*Ameller niyetlere göredir.*" hadisini fikhın genelini içerecek şekilde mütalaa etmektedir. Eserinde dokuz yerde bab başlığı olarak kullanmıştır. Örneğin, kitâbü'l-imân bölümünde iman, abdest, namaz, zekât, hac, oruç ve ahkâm konularının sahih bir niyete göre karşılığının olacağını ifade eder. Hiyel bölümünde, yemin ve benzer konularda niyete göre maksadın hâsıl olacağını belirtir. Nikâh, talâk ve eyâmân bölümlerindeki bab başlıkları ile işlediği konuların bu hadisle irtibatını izhar etmeye çalışır. Bu suretle Buhârî bu hadisin fikhın bütün konuları ile uyum içinde olduğu ve küllî bir esas olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir.¹²⁹ İmam Mâlik bu hadisi *Muvatta'* da babü'n-nevâdir bölümünde zikremiştir.¹³⁰ İmam Müslim ise kitâbü'l-imâre bölümünde nakletmektedir. Nevevî "*Ameller niyetlere göredir.*" kısmına bab başlığında yer vermektedir. Devamında ise gazanın ve diğer amellerin niyete dâhil olduğunu ifade etmektedir.¹³¹ Nevevî bu görüşü ile Buhârî'den etkilendiği düşünülmektedir. Çünkü hadisin fikhî konuların genelinde uygulanabilir olduğunu kullandığı bab başlığı ile ifade etmiştir. Diğer Kütüb-i sitte âlimleri kitaplarında sadece rivayete yer vermişlerdir.¹³² Zikredilen hadis "*Bir işten maksat, niyet ne ise hüküm ona göre verilir.*" fikhî kaidesinin dayanağı olarak kabul edilmektedir. Bu kaide *Mecelle'*de ikinci kaide olarak yer almaktadır. Bir işten maksat, niyet ne ise hüküm ona göre verilir.¹³³ İslam fikhında en mühim

¹²⁷ *Kur'an-ı Kerim*. İsrâ 17/84.

¹²⁸ Nedvî, *a.g.e.*, s. 283.

¹²⁹ M. E. Özafşar (2017). *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Otto Yayınları, s. 138-139.

¹³⁰ Mâlik b. Enes (1994). *Muvatta*, (Muhammed b. el-Hasen eş- Şeybânî rivayeti), (Tlk-Thk.) Abdulvehhâb Abdullatîf, Mektebetü'l İlmiyye, had.no:983, s. 341.

¹³¹ Müslim, (2000). *Sahîh'i Müslim*, (Thk.) Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru's-Selâm, Riyad, İmâre, 45.

¹³² Nesâî, Taharet, 60; Ebû Dâvûd, (2017). *Sünen'i Ebû Dâvûd*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, Talak, 11; Tirmizî, (2014). *Sünenü't-Tirmizî Camiu'l-Kebîr*, Dâru't-Te'sil, Lübnan, Fedailü'l Cihad, 16 (No. 1743); İbn Mâce, (1952) *es-Sünen*, (Thk.) Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, byy., Zühd, 26 (No. 4227).

¹³³ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 9.

ve en kökleşmiş bir kaide olarak kabul edilmektedir. Şer'î hükümlerin büyük bir bölümü bu kaide etrafında dönmektedir.¹³⁴ Son dönem âlimlerinden Ömer Nasûhî Bilmen bu kaideyi şöyle açıklamıştır: "Bir iş üzerine terettüp edecek hüküm, ol işten maksat ne ise ona göre olur."¹³⁵ Kaide ilk dönem kaynaklarında yer almamıştır. Kerhî (öl. 340/952), Debûsî, Karâfî (öl. 684/1285), Zerkeşî (öl. 794/1392) eserlerinde kaideye temel oluşturan hadisleri incelerken, kaideyi zikretmemişlerdir. Nitekim Süyûtî ve İbn Nüceym gibi alimler bu kaideyi eserlerinde öncelikli olarak zikretmişlerdir.¹³⁶ İbn Nüceym, niyet ve maksatla ilgili olarak, "Niyet olmadan sevap olmaz." kaidesini *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde ilk kaide olarak zikretmektedir.¹³⁷

Buhârî oluşturduğu bab başlığı ile yapılan amellerde niyetin halis olmasının önemine vurgu yapmaktadır. Buhârî'nin hadisten bab başlığı oluşturması kendisinden sonra gelen fıkıh âlimlerinin dikkatinden kaçmamıştır. İbn Receb bu iki kelimenin küllî bir kaide olmasının daha isabetli olacağını ifade etmiştir. Kavâid uleması "*Ameller niyetlere göredir.*" hadisini "Bir işten maksat, niyet ne ise hüküm ona göre verilir." kaidesine delil olarak getirmişlerdir. Buhârî'nin hadiste yer alan bu iki kelimeyi bab başlığı olarak bir kaide gibi kullanması, hayatın bütün alanında uygulanabilir bir prensip haline getirmeyi hedeflediği düşünülebilir. Süyûtî, İbn Nüceym gibi âlimler eserlerinde yer verdikleri bu kaidenin şeri hükümlerin çoğuna mesnet teşkil ettiğini ifade etmişlerdir. İbn Nüceym ise kaideyi "Niyet olmadan sevap olmaz." diye başka bir kaideyi de ekleyerek daha çok ibadetlerle ilgili olarak kullanmıştır. Nitekim bab başlığı ile kaidenin hadisten elde ettiği anlam bütün fiillerde ihlas ve niyetin doğru olmasıdır. Ancak sahih olan bir niyetle yapılan işler muteberdir.

3.2. Kitâbü'l İlim Bölümü

(7. Bab): Münâvele ile ilgili zikredilen sözler ve ilim ehlinin ilmi diğer beldelere yazıp göndermeleri. Enes b. Mâlik: "Hz. Osman mushaftı yazdırdı ve diğer şehirlere gönderdi." dedi. Abdullah b. Ömer, Yahya b. Saîd, İmam Mâlik mushaftı yazılı olarak gönderme işini caiz gördüler. Hicâzlılar'ın bazıları münâvelenin caizliği konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisini delil getirdiler: Hz. Peygamber (s.a.s.), bir müfrezinin

¹³⁴ Nedvî, *a.g.e.*, s. 282.

¹³⁵ Ö. N. Bilmen (1967). *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Yayınları, s. 254. Terceme Mecelle'den aynıyla alınmıştır.

¹³⁶ M. E. Özafşar, *a.g.e.*, s. 136-137.

¹³⁷ İbn Nüceym, *a.g.e.*, s. 17.

kumandanına bir emirname yazdı, kendisine teslim etti ve: "Bu mektubu ancak şu yere ulaştığın vakit oku!" diye buyurdu. Kumandan o yere vardığında mektubu açıp insanlara karşı okudu. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yazılı emirnamesini onlara ulaştırmış oldu.

بَاب مَا يُذَكَّرُ فِي الْمُنَاوَلَةِ وَكِتَابِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى الْبُلْدَانِ. وَقَالَ أَنَسٌ نَسَخَ عُثْمَانُ الْمَصَاحِفَ، فَبَعَثَ بِهَا إِلَى الْآفَاقِ. وَرَأَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ وَمَالِكٌ ذَلِكَ جَائِئًا. وَاحْتَجَّ بَعْضُ أَهْلِ الْحِجَازِ فِي الْمُنَاوَلَةِ بِحَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ كَتَبَ لِأَمِيرِ السَّرِيَّةِ كِتَابًا وَقَالَ (لَا تَقْرَأُهُ حَتَّى تَبْلُغَ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا) فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ الْمَكَانَ قَرَأَهُ عَلَى النَّاسِ، وَأَخْبَرَهُمْ بِأَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Münâvele sözlükte "vermek" anlamına gelmektedir. İstılahta ise, hocanın kendisinden rivayette bulunması için öğrencisine bir kitap veya yazılı bir metin vermesidir. Münâvele icâzetli ve icâzetsiz olmak üzere iki çeşittir. İcâzetli münâvele de hoca öğrencisine nüshayı verirken kendinden rivayette bulunmasına izin vermesidir. İcâzetsiz olan ise hocanın talebeye sadece bir nüsha vermesi, "Bunlar benim rivayetlerimdir." demesidir. Ancak kendisinden rivayette bulunup bulunmaması konusunda herhangi bir bilgi vermemesidir.¹³⁸

Buhârî bab başlığını hadisin manasından çıkararak önemli bir fikhî ilke geliştirmektedir. Hz. Osman'ın mushafı yazdırıp başka beldelere göndermesini, Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), Yahya b. Saîd (öl. 198/813), İmam Mâlik'in münâveleyi caiz görmelerini ve bazı Hicâzlılar'ın münâveleyi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir uygulamasına dayandırmalarını münâvelenin caizliğine mesnet olarak zikretmektedir. Yazılı olarak gönderilen bildiri, sözlü bir hitap gibi değerlendirilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'de devlet başkanı olarak o çağın hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Siyasi konumu göz önüne alındığında bu politik açıdan önemli bir uygulamadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserinde rivayet şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Kısra'ya, Kayser'e, Dûmetülcendel meliki Ükeydir'e mektup yazarak gönderdi ve onları Allah'a davet etti."¹³⁹ Tirmizî'nin *Sünen* adlı eserinde yer alan rivayette, vefatından önce yazdırıp gönderdiği nakledilmektedir.¹⁴⁰ Bu tür siyasi ilişkilerde yazılı belgelerin değerlendirilmiş olması fikhî bir kaide olan "Mükatebe

¹³⁸ S. Polat (2020). "Münâvele", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.31, s. 570-571.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel (1997). *Müsned* (Thk.) Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, c. 19, s. 357, (No. 12355).

¹⁴⁰ Tirmizî (2024). *Sünenü't-Tirmizî* (Thk.) Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, İsti'zân, 23 (No. 2716).

muhabata gibidir." kaidesini sağlam bir zemine oturtmaktadır. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) risalet görevini İslâm'a davet mektuplarıyla, yazı ile yerine getirdiği görülmektedir. İbn Nüceym *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde "Mükatebe muhabata gibidir." kaidesini ayrıntılı bir şekilde "Uzak bir mekânda olan bir kimsenin yazısı, huzurda bulunanın sözü gibidir." ifadesi ile zikretmiştir.¹⁴¹ Örneğin, bir kimse gaip olan bir kimseye falan malı şu kadara sana sattım diye bir mektup yollarsa, o kimse bu mektubu okusa ve kabul etse veya kabul ettiğine dair cevap yollarsa alım satım akti yazı ile geçerli hale gelir.¹⁴² Buhârî'nin bu bab başlığına yer vermesindeki gaye, yazıyı kelam gibi kabul etmesi, sanki karşısında duran bir kimseye hitap ediyormuş gibi değerlendirmesidir. Yani hocanın talebesine kitabını verip: 'Bu nüshadaki hadisler bana aittir. Bunları benden rivayet edebilsin.' demesidir.¹⁴³

Buhârî yazı yolu ile hadisi rivayet etmesine icazet vererek yakınında olmayan muhabata bir vazife yüklemiş olmaktadır. Ayrıca yazının cumhur ulemaya göre muteber kabul edilen hadis eda ve tahammül yollarından biri olduğunu da ifade etmektedir. Yazı, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir ilmî süreç olarak da kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulaması ve sahabenin bu konudaki görüşlerini belirterek yazı ile yapılan işlemlerin geçerliliğini göstermektedir. "Mükatebe muhabata gibidir." fikhî kaidesi ile "Münâvele ile ilgili söylenen sözler ve ilim ehlinin ilmi diğer beldelelere yazıp göndermeleri" bab başlığı aynı manâya hizmet etmektedir. Buhârî yapılan bütün işlerde yazının bir karşılığının olduğunu tıpkı bir kaide gibi zihinlere yerleştirmek istemiş olması muhtemeldir. Kaidenin oluşumuna hem zikrettiği hadislerle hem de kullandığı bab başlığı ile kaynaklık ettiğini söylemek uzak bir ihtimal değildir. Buhârî'nin kullandığı başlıklar ve bu konudaki rivayetler erken dönem İslâm hukukçularının bu tür konuları nasıl ele aldıklarına dair bir zemin sunar. Dolayısıyla, Buhârî zikrettiği bab başlığı ile bu kuralın temeline işaret ettiğini söylemek mümkündür.

3.3. Kitâbü'l Vudû Bölümü

(4. Bab): Kişi abdestin bozulduğundan emin olmadıkça şüpheden dolayı abdest almaması.

باب لَا يَتَوَضَّأُ مِنَ الشُّكِّ حَتَّى يَسْتَيْقِنَ.

¹⁴¹ İbn Nüceym, *a.g.e.*, s. 403-405.

¹⁴² Ali Haydar Efendi, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Küllîye min Dürreri'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, s. 152.

¹⁴³ B. Aynî (2001). *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, II*, (Thk.) Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 36.

Buhârî bab başlığını hadisin manasına işarette bulunarak ve kendi fikhî birikimini ortaya koyarak oluşturmuştur. Bab başlığı ile ilgili olan hadis şu şekildedir: "*Abdullah b. Zeyd (öl. 63/683) (r.a.) namazda iken kendisinde hadese dair bir şey olduğu zannına kapılan kimsenin halini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.): Bir ses işitinceye veya bir koku duyuncaya kadar namazdan ayrılmasın.*" buyurmuştur.¹⁴⁴

Hadisi ilk olarak İmam Şâfiî, *Müsned* isimli eserinde "Hades konusunda şüphe eden kimsenin durumu" bab başlığı altında nakletmiştir.¹⁴⁵ Süyûtî benzer bir kaide olan "Yakîn ile sabit olan şey ancak yakîn ile ortadan kalkar." sözünü İmam Şâfiî'nin zikrettiğini söylemiştir.¹⁴⁶ Bu kaide, kesin bilgi ve kanaatin, yalnızca yine kesin bir delil ile ortadan kaldırılabileceğini anlatan bir ilkeye dayanmaktadır. Buhârî'nin fikhî kanaati bu örnek özelinde İmam Şâfiî'nin görüşü ile aynı yönde olmuştur.¹⁴⁷

Abdürrezzâk b. Hemmâm *Musannef*'inde "Namazda yanılma" bab başlığı ile hadisi nakletmiştir.¹⁴⁸ Zikredilen hadisi İmam Müslim *Sahîh*'inde hayız bölümünde, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce (öl. 273/887)'de *Sünen* adlı eserlerinde taharet bahsinde farklı versiyonlarla vermişlerdir.¹⁴⁹ *Mecelle*'nin dördüncü kaidesi olan "Şek ile yakîn zâil olmaz." kuralı İmam Buhârî'nin kullandığı bab başlığı ile aynıdır. Buhârî zikrettiği bab başlığı ile kaidenin eserlerde yer almasına kaynaklık ettiği düşünülmektedir. Süyûtî, Sübkî, İbn Nüceym *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserlerinde bu kaideyi aslî hali ile eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁰

Kaidenin manasını Ömer Nasûhî Bilmen şöyle açıklamıştır: Sûbutu kesin olarak bilinen bir şeyin hilafına delil ortaya çıkmadıkça, ona dâhil olan şek ve şüpheden dolayı zevaline hüküm verilmez.¹⁵¹ Süyûtî de kaidenin dayandığı temeli belirtmiştir. Kişinin içine düşen endişeden dolayı namazda abdestinin bozulup bozulmayacağı, namaz kılarken kaç rek'at kıldığını karıştıran kimsenin durumunu anlatan hadisleri zikreder.¹⁵² Cevherî (öl. 400/1009) ve

¹⁴⁴ Buhârî, Vudû 4, (No. 137).

¹⁴⁵ M. Şâfiî, (2004). *Müsned*, Mahir Yasin Fehd (Thk.), Garras ve'n Neşr ve't tevzî, Kuveyt, s. 182.

¹⁴⁶ Süyûtî, *Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 55.

¹⁴⁷ F. Sezgin (2018). *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yayınları, s. 108.

¹⁴⁸ Abdurrezzâk, *a.g.e.*, had.no: 3466, s.305.

¹⁴⁹ Bkz. Müslim, Hayz, 26; Ebû Dâvûd, Taharet, 68; Tirmizî, Taharet, 56; İbn Mâce, Taharet, 74.

¹⁵⁰ Sübkî, *Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 13; Süyûtî, *Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 55; İbn Nüceym *a.g.e.*, s. 47.

¹⁵¹ Bilmen, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁵² Süyûtî, *a.g.e.*, s. 55.

diğerlerine göre şek, kesin bilginin karşıtıdır. Yakîn ise kesin bir bilgi olup şüphenin ortadan kalkmasıdır.¹⁵³

Fakihlere göre şek, ilim ve bilgisizlik tarafının eşit olmasıdır. Biri diğerine tercih edilirse, bırakılan taraf tamamen atılmaz ve buna zan denir. Eğer kalben bir inanç, bilgi hâsıl olursa seçilen tarafa ekberi zan veya galibi rey denir. Abdest ve namazla ilgili yakînî bir bilgi hâsıl olmuşsa şüphenin tesir etkisinin olamayacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁴

"Şek ile yakîn zail olmaz."kaidesinin "Hatası zâhir olan zanna itibar yoktur." (Mad. 72), "Senede müstenit olan ihtimâl ile hüccet yoktur." (Mad. 73), "Tevehhüme itibar yoktur." (Mad. 74), gibi kaidelerle de anlam yönünden bir birlikteliğe sahip olduğu görülmektedir. Şek, şüphe, vehim ve olasılıkların karar ve hüküm çıkarmada bir mesnet olamayacağı, hükümlerin ancak kesin delillerle tesis edileceği kaide ile ortaya konmuştur. Buhârî, "Kişi kendinden emin olduğunda şüpheden dolayı abdest almaması" başlığını bir kaide gibi kullanarak fikhî kanaatini belirtmiş, akabinde hadisi zikretmiştir. Aynı hadisi kitâbü'l-büyû bölümünde "Vesvese ve benzerlerini şüpheli şeyler türünden görmeyen kimse" biçiminde farklı bir bab başlığı oluşturarak kanaatini pekiştirmiştir. İmam Şâfiî *Müsned* adlı eserinde, "Abdestin bozulduğu konusunda şüphe eden kimsenin durumu" bab başlığını kullanmış, Buhârî ise bu başlığı biraz daha geliştirerek "Kişi kendinden emin olduğunda şüpheden dolayı abdest almaması." formatında getirmiştir. Daha sonra da fıkıh kitaplarında "Şek ile yakîn zâil olmaz." kalıbıyla kaideye dönüşmüştür. Buhârî'nin fikhî kanaatinin oluşmasında bu başlık bağlamında İmam Şâfiî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Kavâid âlimleri bu başlığı direkt kaide olarak eserlerine almışlardır. Buhârî'nin burada özlü bir şekilde anlatmayı murat ettiği mâna şüpheyeye itibar edilmemesidir. Kesinliği bilinen bir durum varken kuşku ve vesvesenin peşine gidilmez. Bu durum genel itibarla bütün iş ve işlemlerde uygulanabilir. Burada Buhârî'nin anlatmak istediği husus sadece şüphe konusu değildir. Kesin bir bilginin karşısında duran kuşku ile ilgili takınılacak olan tavrı ifade etmek istemiştir. Nitekim bunun ne hukukî ne de dinî bir değeri, karşılığı bulunmamaktadır. İslâm Hukukçuları Buhârî'nin bu fikhî istinbadından dolayı olarak etkilenmişlerdir ve fikhî konuların ekseriyesinde bu kaideye atıfta bulunmuşlardır. Bu fikhî hükmün kaidevi formülasyonu ile kendisinden sonra ilim dünyasına yeni bir çalışma alanı açılmasına saiklik ettiği söylenilebilir.

¹⁵³ Cevherî, (2009). *Sihah*, Daru'l Hadis, s. 609.

¹⁵⁴ Aynî, *a.g.e.*, s. 380.

3.4. Kitâbü't Taksîru's Salât Bölümü

(20. Bab): Bir kimse namaza oturarak başladığı zaman sonra sıhhat bulsa veya bedeninde bir hafiflik hissetse, namazın kalan kısmını ayakta tamamlar. **Hasan-ı Basrî:** "Hasta dilerse iki rek'at ayakta, iki rek'atı da oturarak kılabilir." demiştir.

باب إِذَا صَلَّى قَاعِدًا ثُمَّ صَحَّ أَوْ وَجَدَ خِفَّةً تَمَّ مَا بَقِيَ. وَقَالَ الْحَسَنُ إِنَّ شَاءَ الْمَرِيضُ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ قَائِمًا وَرَكَعَتَيْنِ قَاعِدًا.

Bu bab'da anlatılmak istenen kıyamdan aciz olarak namaz kılan bir kimse oturarak namaz kılarken kendinde bir hafiflik, iyilik hissetse ve kalan kısmı ayakta kılmaya devam etse namazı tamam olur. Kendinde kalıcı bir kuvvet hissettiğinde oturarak namaz kılmaya devam etmesi o namazı geçersiz kılar.

Buhârî bab başlığını hadisin manası ile bağlantılı olarak oluşturmuş ve fikhî görüşünü belirtmiştir. Hadisi Hz. Âişe şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gece namazını, yaşı ilerleyene kadar oturarak kıldığını görmediğini, (yaşı ilerleyince) Kur'ân'ı oturarak okuduğunu, rukû'a varmak isteyince kalkarak otuz ayet veya kırk ayet kadar ayakta okuyup sonra rukû'a vardığını haber vermiştir. Bir başka rivayetinde: Hz. Peygamber (s.a.s.) oturarak namaz kılar. Şöyle ki: Oturduğu halde kıraati okur, kıraatinden otuz yahut kırk ayet kadar kalınca ayağa kalkar ve ayakta iken ayetleri okurdu daha sonra rukû'a ve secdeye varırdı. Sonra ikinci rek'atta da önceki yaptığı gibi yapardı. Namazını bitirince bakardı; eğer ben uyanık olursam, benimle konuşurdu; şayet uyumakta isem, yanı üstü uzanırdı."¹⁵⁵

Aynî *Umdetü'l-kârî* adlı eserinde Buhârî'nin kullandığı bab başlığını şöyle yorumlar: İbn Battal'a göre bu bab başlığı farz namazla ilgilidir. Hz. Âişe'nin naklettiği hadis ise nafilé namazla ilgilidir. Bab başlığı mutlak umuma hamledilir. Kıyamdan aciz olan kimse için farz namaz veya nafilé namaz olsun fark etmez oturarak başladığı namazı ayakta tamamlayabilir. Zikredilen hadis ile bab başlığı ikisini de kapsamaktadır. Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ebû Yûsuf (öl. 182/798) gibi âlimlere göre hasta bir kimse oturarak namaz kılsa, sonra sıhhatine kavuşsa ve ayakta namaz kılmaya gücü yetse, o kimsenin ayakta devam ettiği namazı geçerlidir. İmam Muhammed kişi namazını yeniden kılar görüşü ile ulemanın görüşünün hilafına hüküm vermiştir.¹⁵⁶ İbnü'l-Müneyyir *el-Mütevâri ala terâcim ebvâbi'l-Buhârî* adlı eserinde hadisi şöyle açıklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) imkân verdiği ölçüde nafilé namazlarını ayakta

¹⁵⁵ Buhârî, Taksîru's Salât 20, (No. 1118-1119).

¹⁵⁶ Aynî, *a.g.e.*, s. 235.

kılardı. Yaşı ilerleyince namazı ayakta kılmaya güç yetiremedi ve namazı bölümlere ayırdı. Farz namaz da ise mâni zail olunca, ortadan kalkınca oturarak kılmaya devam etmedi.¹⁵⁷

Hız. Âişe'den gelen rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde "Oturarak namaz kılma" bahsinde geçmektedir. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) oturarak namaz kıldığı kendinde bir hafiflik hissedince ayağa kalkıp devam ettiği ifade edilmektedir.¹⁵⁸

Kullanılan bab başlığı fikhî bir kural olan "Bir özür için caiz olan şey ol özrün zevaliyle bâtil olur."¹⁵⁹ kaidesi ile anlam yönünden aynıdır. Nitekim özür sebebiyle bir uygulamaya izin verildiğinde, o özrün kalkması ile verilen izin son bulur.¹⁶⁰ Meşrû bir mazeret olduğunda şer'an caiz olmayan bir uygulama dahi mubah hale gelebilir. Bu mubah olma hali mazeretin varlığı ve devam etmesi ile sınırlıdır. Mazeret ortadan kalktığı zaman şer'an yasaklanan bir fiilin, mubah hükmünde kalmasını sağlayan şer'î esasta ortadan kalkmış olur. Nitekim mubahlık sâkit olur, caiz olmayan fiilin hükmü, ilk hükme döner. O fiilin işlenmesi artık caiz olmaz.¹⁶¹

Buhârî, özür sebebiyle oturarak namaz kılmanın geçerliliğine dair önemli bir ilkeye yer vermiştir. Özür durumu sona erdiğinde, kişinin oturarak namaz kılmaya devam etmesi uygun görülmemektedir. Bu çıkarım, sonrasında İslam hukukunda önemli bir prensip halini almış ve pek çok fıkıh eserinde "Bir özür için caiz olan şey, özrün kalkmasıyla geçersiz olur." şeklinde kullanılan genel bir kural oluşturmuştur. Bu kaide, özür durumunda geçerli olan bir uygulamanın, özrün ortadan kalkmasıyla geçerliliğini yitireceğini belirtir. Buhârî'nin bu kuralı ibadetler konusunda ortaya koyduğu görüş, sonraki fıkıh eserlerinde geniş bir kabul görmüş ve İslâm hukuku literatüründe yer edinmiştir. Özellikle, çeşitli ibadetlerde ve muamelatla ilgili durumlarda da bu kaide sıkça uygulanmış ve temel bir ilke haline gelmiştir. Buhârî'nin burada yaptığı çıkarım, fikhî bir kaideye dönüşerek İslâm hukukunun daha geniş alanlarında etkili olmuştur. Bu durumda "Bir özür için caiz olan şey ol özrün zevaliyle bâtil olur." küllî kaidesinin oluşumunda Buhârî'nin cüz-î etkisinden bahsetmek mümkündür. Bu etki, hem İslâm hukukunun sistematik yapısının oluşturulmasına hem de özür durumlarının düzenlenmesine önemli katkılar sunduğu ifade edilebilir.

¹⁵⁷ İbnü'l-Müneyyir, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁵⁸ Abdurrezzâk, *a.g.e.*, s. 465, (No: 4097).

¹⁵⁹ Ali Haydar Efendi, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Küllîye min Düreri'll-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, s. 80.

¹⁶⁰ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁶¹ A. Zeydân (2015). *el-Veciz fi şerh'il-kavâidi'l-fikhiyye fi ş-şer'iati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, s. 77.

3.5. Kitâbü'z Zekât Bölümü

(7. Bab): Allah çalınmış maldan verilen sadakayı kabul etmez. Allah yalnız helâl kazançtan yapılan sadakayı kabul eder. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*İyi bir söz ve bir ayıp örtme, ardından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah kullarının verdiği sadakalarından müstağnidir, halimdir cezada acele edici değildir.*"¹⁶²

. باب لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ وَلَا يَقْبَلُ إِلَّا مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ لِقَوْلِهِ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى وَاللَّهُ عَنِّي

حليم.

Buhârî bab başlığını bir hadisin metninden ve âyetten çıkarmıştır. Bab başlığının altında hadisi nakletmemiştir.¹⁶³ Hadis metni Müslim'in *Sahih*'inde kitâbü't-tahâret bölümünde "Namaz için temizliğin gerekliliği" başlığı altında rivayet edilmektedir: "*Hiçbir namaz taharetsiz kabul olunmaz, ganimetten çalınan maldan verilen sadaka kabul edilmez.*"¹⁶⁴ Ebû Dâvûd'un *Sünen* adlı eserinde ise taharet bahsinde aynı hadis "Abdestin farz olması" bab başlığı altında şu şekilde nakledilmiştir: "*Allah haramla elde edilen maldan verilen sadakayı ve abdestsiz kılınan namazı kabul etmez.*"¹⁶⁵

Allah yalnız helal kazançtan verilen sadakayı kabul eder bölümü ise sonraki bab başlığının altında zikrettiği hadiste yer almaktadır. Hadis metni şöyledir: "*Kim temiz olan kazancından bir hurma değerinde bir sadaka verirse, Allah ancak helal maldan verilen sadakayı kabul eder.*"¹⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de ise Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir.*"¹⁶⁷ Buhârî'nin kullandığı bab başlığı fikhî kaide olan "Bilâ sebebi meşru birinin malını bir kimsenin ahz eylemesi caiz olmaz."¹⁶⁸ kaidesiyle mana itibari ile aynıdır. Bab başlığında ve kaidedeki hüküm bir kimsenin malını meşru bir sebep olmadan almak helal değildir. Alınan o maldan sadaka vermek ve tasarrufta bulunmak caiz değildir.

¹⁶² Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/263.

¹⁶³ Aynî, a.g.e. s. 385.

¹⁶⁴ Müslim, Tahâret 2, had no: 224, s. 114.

¹⁶⁵ Ebû Dâvud, Tahâret 30, had. no. 59, s. 88.

¹⁶⁶ Buhârî, Zekât 8, had no: 1410, s. 342.

¹⁶⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/263.

¹⁶⁸ Ali Haydar Efendi (2017). *Şerhu'l-Kavaidi'l-Külliyeye min Dürerül-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, s. 201.

Kaide Mesud Efendi'nin (öl. 1311/1894) eseri olan *Mir'ât-ı mecelle*'de "Bir kimsenin malını şer'i bir sebep olmadan almak caiz değildir."¹⁶⁹ şeklinde geçer. Şer'i olarak bir kimsenin malına sahip olma yöntemleri ise, alım satım akdi, hibe, vasiyet, veraset, gibi yollarla elde edilmektedir. Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'ın *Mecelle'nin külli kaideler* isimli eserinde "Bilâ sebebi meşru birinin malını bir kimsenin ahz eylemesi caiz olmaz." kaidesi ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Hukukî bir karşılığı olmadan ister ciddi ister şaka olsun bir kimsenin malını almak caiz değildir. Alındığı takdirde o mal hemen sahibine geri verilmeli veya tazmin edilmesi gerekmektedir. Unutma, hata gibi haller kul hakları konusunda muteber bir mazeret değildir. Kaideye göre gasp, hırsızlık, rüşvet gibi meşru olmayan yollar ile mal elde etmek caiz değildir.¹⁷⁰

Buhârî bu bab başlığındaki hadis ve ayetle bir önceki ve sonraki zikrettiği bab başlıklarına ve hadisin içeriğine bir ekleme yapmayı da murat etmiştir.¹⁷¹ Evvel zikrettiği bab başlığı "Sadaka da riyanın kötülüğü" babıdır. Buhârî zikredilen bab başlığı ve âyetle sadakanın varlığını savunmuş ancak kötü bir sözle verilen sadakanın geçerli olmayacağını da belirtmiştir. Sonraki bahsettiği bab başlığı ise "Sadaka temiz kazançtan verilmelidir." babıdır. Gasp gibi başkasına ait olan bir malı çalarak yapılan iyilikler ve verilen sadaka geçerli değildir. Gasp, bir kişinin malını haksız şekilde almak ve üzerinde tasarrufta bulunmaktır. Bu eylem, aynı zamanda o malın sahibine zarar vermek anlamına gelir. Gasp kavramı, başkasının malına yönelik baskı veya haksız müdahale anlamına gelir ve bu, sahibine eziyet olarak kabul edilir.¹⁷²

Kaide başkasının malını haram yollarla elde etmenin helal olmadığını belirtmektedir. Buhârî'nin bab başlığında ise haram yolla, başkasına ait bir malı çalarak ve o maldan sevap elde etmek için sadaka vermenin caiz olmadığını ifade etmektedir. Hem kaide hem de bab başlığında, başkasının mülkünde olan bir şeyin alınamayacağı ve üzerinde tasarrufta bulunulamayacağına dikkat çekilmektedir. Buhârî bab başlığını hadis ve âyet ile oluşturması ve genel kanaatini başlıkla belirtmesi, sonraki dönem fıkıh eserlerinde yer alan "Bir kimsenin malını meşru bir sebep olmadan almak caiz değildir." küllî kaidesinin temelini atmış olduğu ifade edilebilir.

¹⁶⁹ Mesud Efendi (1884). *Mir'ât-ı Mecelle*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, s. 39. Ayrıca bkz. Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁷⁰ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c.4. s. 228.

¹⁷² İbnü'l-Müneyyir, *a.g.e.*, s. 123.

(62. Bab): Sadaka tahavvül ettiği zaman.

. باب إِذَا تَحَوَّلَتِ الصَّدَقَةُ

Buhârî bab başlığını hadisin manasından oluşturmuştur. Zikredilen hadis şöyledir: "Ümmü Atiyye Nüseybe el-Ensâriyye (öl. 70/689-90) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) Âişe'nin yanına girdi: "Yanınızda yiyecekten bir şey var mıdır?" diye sordu. Âişe: Hayır, bir şey yoktur. Yalnız senin Nüseybe'ye yollamış olduğunuz sadaka koyunundan, Nüseybe'nin bize gönderdiği bir parça et vardır, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "O sadaka, şüphesiz yerine ulaşmıştır." buyurdu. Bir başka senetle gelen rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzuruna, Berîre'ye sadaka olarak gönderilmiş olan etten bir parça getirildi de Hz. Peygamber (s.a.s.): "O et, Berîre'ye sadakadır, bize ise hediyedir."¹⁷³ Bu iki mezkûr rivayetin fikhî bir kaide olan "Bir şeyde sebebi temellükün tebeddülü ol şeyin tebeddülü makamına kâimdir." kuralı ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bir şeyin kendisi değil de mülk edinme sebebi değişirse, o şeyin kendisi de değişmiş kabul edilir. Malın el değiştirmesi, miras yolu veya avlanma gibi üç şekilde olan mülk edinme tarzı değişikliğe uğrarsa, malın kendisinin de değişmiş olduğu kabul edilir.¹⁷⁴ Mülkiyete geçirmede metot ve vasıta değişse, bu şeyin özü ve mahiyeti aynı kalsa da o şey değişmiş gibi değerlendirilir.¹⁷⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sadaka malından yemesi kendisi ve ailesi için haram olduğu bilinmektedir. Bu hüküm, sadaka mallarının ihtiyaç sahiplerine tahsis edilmiş olması ile ilgilidir.¹⁷⁶

Aynî *Umdetü'l-kârî*'de konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: Buhârî'ye göre, yukarıda bahsi geçen hadiste Berîre'ye gönderilen et onlar için önce sadaka iken sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahip olma şekli ve ona intikali değişmiş ve hediyeye dönüşmüştür. Bir mala sahip olma tarzı değişikliğe uğradığından, o mal kendisi de değişmiş gibi kabul edilmektedir.¹⁷⁷ İbn Hacer konu ile ilgili, sadaka alması helal olan bir kimse kabzettikten sonra tasarruf ettiğinde sadaka hükmünün devam etmediğini, sadaka alması haram olan kimseye hediye edildiğinde veya satıldığında o malı kullanmasının caiz olacağını ifade etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷³ Buhârî, Zekât 62, (No. 1494-1495).

¹⁷⁴ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁷⁵ Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁷⁶ Buhârî, Zekât 60, s. 363, (No. 1491).

¹⁷⁷ Aynî, *a.g.e.*, c. 9, s. 131.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c.4. s. 350.

Kaide, bir şeyin mülk edinme şekli değiştiğinde, o şeyin hükmünde değişmiş sayılacağını belirtmektedir. Buhârî'nin ele aldığı bab başlığında ise, bir kimseye verilen sadakanın, önce kendisine verilmiş olup sonra başkasına hediye edilmesi durumu ele alınır. Bu durumda, sadaka verildikten sonra malın el değiştirmesiyle, mal artık kullanılır hale gelmiştir. Buradaki temel nokta, malın sahiplik şeklinin değişmesidir. Malın kendisi değişmese de mülk edinme şekliyle birlikte malın kullanımı da değişir. Buhârî, bu bab başlığında sadakanın sonradan el değiştirmesinin, aslında malı helal hale getirdiğini ifade eder. Yani, bir kimseye sadaka olarak verilen mal, başka birine hediye edilirse, bu malın hükmü değişir ve kullanıma uygun hâle gelir. Kaide de benzer şekilde, bir malın elde edilme biçiminin değişmesi durumunda, o malın hükmüyle ilgili durumun da değiştiğini ifade eder. Bu açıdan, Buhârî'nin kullandığı bab başlığının, söz konusu kaidenin oluşumuna dolaylı olarak katkı sağladığı söylenilebilir.

3.6. Kitâbü'l İ'tikâf Bölümü

(16. Bab): Cahiliye döneminde i'tikâf yapmayı adayıp, sonra İslâm'a girdiği zaman babı.

. باب إِذَا نَدَرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ يَعْتَكِفَ ثُمَّ أَسْلَمَ .

Buhârî bab başlığını hadisin manâsına işaret ederek oluşturmuştur. Cahiliye devrinde yerine getirilen ibadetler ve muâmelatlar, İslâm'dan sonra da sürdürülmüştür. Bununla alakalı Cahiliye döneminde adanan adakların İslâm'dan sonra da kabul gördüğünü ortaya koyan rivayet şu şekildedir: Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.a.s.): *'Ey Allah'ın Resulü! Cahiliye döneminden kalma bir gece Mescidi Haram'da i'tikâf yapma adağım var. Bununla ilgili ne dersiniz?'* diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona, *'Adağımı ifa et!'* buyurdu.¹⁷⁹ Müslim'de geçen rivayette Hz. Ömer bu soruyu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Tâif dönüşü Ci'râne'de sormaktadır.¹⁸⁰

Bu hadis, "Bir zaman da sabit olan şeyin, hilafına delil olmadıkça, bekâsıyla hükmolunur." kaidesine temel teşkil etmektedir. "Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır."; "Kadîm kıdemi üzerine terk olunur." kaideleride bu hadisle ilintilidir. Debûsî'nin *Te'sîsü'n nazar* adlı eserinde Ebû Hanîfe'ye göre kaide şu şekildedir: Bir şeyin sabit olduğu,

¹⁷⁹ Buhârî, İtikâf 5, (No. 2032).

¹⁸⁰ Bkz. Müslim, Eyman 28, (No.1656).

hangi anlamıyla da olsa, tam bir kavrayış ve yakinen bilindiği zaman, o şey, farklı bir hal ortaya çıkıncaya kadar bulunduğu hal üzerinde kalmaya devam eder.¹⁸¹ Bazı âlimlere göre İslâm öncesi Yüce Allah'a karşı verilen sözlerin İslâm'dan sonrada yerine getirilmesi gerekmektedir. Taberî bu görüştedir.¹⁸²

Buhârî zikredilen hadisi kitâbü'l eymân ve'n-nüzür bölümünde "Bir kimsenin Cahiliye döneminde insanlarla konuşmamayı (yani i'tkâfa girmeyi) adak olarak adasa veya yemin etse, sonra Müslüman olsa bu adak, yemin geçerli olur." babı altında tekrar vermiştir. Bab başlığı Buhârî'den sonraki dönemde Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde "Cahiliye döneminde adak adayan ve sonra Müslüman olan kimsenin durumu" şeklinde gelmiştir.¹⁸³

Buhârî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) '*Adağımı ifa et!*' buyruğu bağlayıcı bir zorunluluk değil, bir tavsiye niteliği taşımaktadır. İslâm'ın Cahiliye dönemi uygulamalarının çoğunu kaldırmasına rağmen, verilen sözlerin korunması gerektiği yönündeki ilke, bireyin güvenilirliğini ve itibarını zedelememek adına devam ettirilmiştir. Buhârî, bu emri "istishâb" çerçevesinde değerlendirir ve bu hususu aksine bir delil olmadıkça mevcut durumun korunması gerektiğini ifade eden kaideye dayandırır.¹⁸⁴ Buhârî, kullandığı bab başlığıyla, kişinin Müslüman olmadan önce adadığı bir ibadeti, İslâm'a aykırı olmadığı sürece yerine getirmesi gerektiğini öne sürer. Bu görüşünü, Hz. Ömer'in Cahiliye döneminde adadığı i'tikâf ibadetinin İslâm ilkelerine uygun olması nedeniyle kabul edilmesine dayandırır. Bu olay, adağın niteliği ve geçerliliği konusunda istishâb ilkesinin nasıl işlediğini açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ömer'e '*Adağımı ifa et!*' cevabı ile mevcut bir durumun aksine bir delil olmadıkça geçerliliğini koruması gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlayış, Cahiliye dönemine ait uygulamaların tümünden reddedilmesi yerine, İslâm'a uygun olanlarının muhafaza edilmesi yönündeki dengeli yaklaşımı da gözler önüne sermektedir. Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözü, adağın mevcut haline sadık kalınması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Buhârî bu bab başlığı ile "Bir zaman da sabit olan şeyin, hilafına delil olmadıkça, bekâsıyla hükmolunur." kaidesinin oluşumuna katkı sağladığını söylemek mümkündür. Sabit olan bir işin hilafına aksine bir delil yoksa, o iş kalıcı hale gelmektedir.

¹⁸¹ U. Debûsî (2024). *Te'sîsü'n-nazar*, (Thk.) Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Mektebetü'l Külliyyâtü'l Ezheriyye, Beyrut, s. 17.

¹⁸² İbn Battâl (2003). *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, c. 4 s.168.

¹⁸³ Ebû Dâvûd, Eyman ve'n-nüzür 30, had no:3325.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. 15, s. 359.

3.7. Kitâbü'l Büyû Bölümü

(44. Bab): Satıcı ve müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerlerdir.

. باب البَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا وَبِهِ قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَشُرَيْحٌ وَالشَّعْبِيُّ وَطَاوُسٌ وَعَطَاءٌ وَابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ.

Hakîm b. Hizâm (öl. 54/674) şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: "Satıcı ile müşteri (birbirlerinden) ayrılmadıkça muhayyerliğe sahiptirler. Bunlardan herbiri doğru söyleyip de (satılan mal ve bedele dair durumları birbirine) beyan ederlerse, bu alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan olunur. Eğer iki taraf yalan söyler ve (mal ile semenin ayıbını) gizlerlerse, bu alışverişlerinin bereketi giderilir." Abdullah b. Ömer (r.a.) 'den: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Satıcı ile müşteriden herbiri birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe, arkadaşına karşı muhayyerlik halindedir. Ancak satışın muhayyerli satış olması müstesnadır."¹⁸⁵ Buhârî kullandığı bab başlığını doğrudan hadisin metninden almaktadır. Hadiste geçtiği üzere satıcı ve alıcı meclisten ayrılmadıkları süre zarfında alışverişe devam edip etmeme konusunda muhayyerdirler. Kullanılan bab başlığı Buhârî'den önceki eserlerde yer almıştır. Örneğin, İmam Mâlik'in *Muvatta* ve İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserlerinde bab başlığı "Alışverişte muhayyerlik"¹⁸⁶ şeklinde gelmiştir. Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannefler*'inde büyü bölümünde, bab başlığı "Satıcı ve müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerlerdir."¹⁸⁷ şeklindedir. Çağdaşı olan Dârimî'nin *Müsned el-Câmî* eserinde¹⁸⁸ büyü bahsinde aynı bab başlığı ile gelmiştir. Kendisinden sonraki Kütüb-i sitte eserlerinde bab başlığı büyü bölümünde aynı hadisle zikredilmiştir. İbn Mâce, ticaret bölümünde yer vermiştir.¹⁸⁹

Aynü Umdetü'l-kârî adlı eserinde Kirmanî'nin hadisle ilgili görüşünü şöyle ifade eder: Kirmanî'ye göre yukarıda hadiste geçen *إِلَّا بَيْعَ الْخِيَارِ* cümlesinde üç görüş vardır. 1. Yapılan akdin onaylanması demektir. Taraflar ayrılmadan akdin onayı elzendir. 2. Alıcı ve satıcının gayelerinin anlaşılır olmalı. Ancak alışverişte muhayyerlik şartı konulursa bu süre üç gün

¹⁸⁵ Buhârî, Büyü 44, had. no. 2110-2111.

¹⁸⁶ İmam Mâlik, *Muvatta*, Büyü 31, had no:79; İmam Şâfiî (2004). *el-Ümm*, (Thk.) Dr. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dâru'l-Vefâ, Mansûre, Büyü 2, c.4, had no:1435.

¹⁸⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. 8. had no:14262, İbn Ebû Şeybe (2006). *Musannef*, Dâru'l-Kible, byy., c. 11, had no:23011-12.

¹⁸⁸ Dârimî (2013), *Müsned el-Câmî*, (Thk.) Nebil b. Hâşim b. Abdullah el-Gamrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Mekke, Büyü 15, c. 2, had no: 2743.

¹⁸⁹ Bkz. Müslim, Büyü 10, had no:3853; İbn Mâce, Ticaret 18, had no:2181; Ebû Dâvûd, Büyü 53, had no:3454; Tirmizî, Büyü 26, had no:1245; Nesâî, Büyü 8, had no:4464.

olmalıdır. 3. Meclis muhayyerliğinin olmaması şart koşulursa akdin geçerli olması gerekir.¹⁹⁰ Buhârî'nin kullandığı bab başlığı fıkıh kitaplarında önemli bir fikhî asıl olarak yer bulmuştur. Bu ilke, *Mecelle*'de bir anayasa maddesi olarak yer almış ve Ahmet Cevdet Paşa (öl. 1823/1895) tarafından "Meclisi bey'de ba'del icap nihayeti meclise kadar tarafeyn muhayyerdir." şeklinde ifade edilmiştir. Ali Haydar Efendi *Şerhu'l-kavaidi'l-külliyeye* adlı eserinde zikredilen maddeye ilişkin şu değerlendirmede bulunmaktadır: Alışverişte, satıcı îcabda bulunduğunda müşteri, meclis sona erene kadar muhayyer (seçim hakkına sahip) olur. Aynı şekilde, îcab müşteri tarafından yapılmışsa, satıcı meclis sonuna kadar bu hakkı elinde tutar. Örneğin, biri alışveriş meclisinde "Bu malı şu fiyata sana sattım" veya müşteri "Bu malı senden şu fiyata aldım" derse, üzerinden belli bir süre geçse ve îcab ile kabul arası uzasa dahi, akit geçerliliğini korur. Çünkü insanlar karar vermek için düşünmeye ve değerlendirmeye ihtiyaç duyar. Nitekim, bir kişi alışveriş sırasında îcabda bulunup karşı taraf ise elindeki suyu içse veya lokmasını yese, ardından teklifi kabul etse, bu durumda alışveriş geçerli olur. Ancak, meclis dağılırsa îcab hükümsüz hale gelir ve kabul imkânsız olur.¹⁹¹

Buhârî "Satıcı ve müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerlerdir." bab başlığı ile özellikle Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe gibi âlimlerin fikirlerinden etkilenmiştir ve eserinde aynı bab başlığını bir kural olarak kullanmıştır. Bu başlık, İslâm ticaret hukukunda alışverişin adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaya yönelik önemli bir ilkeyi ifade etmektedir. Alıcı ve satıcıya, fiziksel olarak ayrılmadan önce düşünme ve kararlarını gözden geçirme fırsatı tanıyan bu kural, İslâm fikhında muhayyerlik (seçim hakkı) prensibinin temel dayanaklarından biri olmuştur. Buhârî'den sonraki âlimlerde eserlerinde aynı bab başlığını kullanmışlardır. Buhârî'nin bu fikhî kuralın sistemleşmesi, hadis ve fıkıh tasniflerinde bir kural formunda yaygınlaşmasında rolü olduğu ifade edilebilir.

(55. Bab): Yiyecek maddesinin kabzedilmeden önce satılması ve yanında olmayan bir şeyin satılması babı.

باب يَبِّعُ الطَّعَامَ قَبْلَ أَنْ يُقْبَضَ، وَيَبِّعُ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ.

Buhârî, bab başlığının ilk kısmı olan "Yiyecek maddesinin kabzedilmeden önce satılması" kısmını ilgili hadisten çıkarmıştır. "Yanında olmayan bir şeyin satılması" ifadesi ise

¹⁹⁰ Aynî, *a.g.e.*, c. 11, s. 325.

¹⁹¹ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, s. 261-262.

Hız. Peygamber'e (s.a.s.) yanında olmayan bir malın satımı hakkında sorulan bir soruya verdiği cevaptan çıkarmıştır. Buhârî'nin kullandığı bu bab başlığını, Buhârî'den önce İmam Mâlik *Muvatta*'da, Dârimî *Müsned*'de, İmam Şâfiî *el-Ümm*'de, Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe *Musannefler*'inde kullanmışlardır. Örneğin, İmam Mâlik *Muvatta*'da "Yiyecek maddesinin ve diğer şeylerin kabzedilmeden satışı", Dârimî *Müsned el-Câmî* adlı eserlerinde bab başlığını büyü bölümünde "Kabzdan önce yiyecek maddesinin satışının yasak olması" şeklinde kullanmışlardır. İmam Şâfiî *el-Ümm*'de bab başlığını "Kabzdan önce ve sonra mebi'nin hükmü", Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde büyü bahsinde "Teslim alıncaya kadar yiyecek maddesinin satışının yasak olması" ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde büyü bölümünde, bab başlığı "Bir malı teslim alıncaya kadar başkasına satmamak" biçiminde kullanmışlardır.¹⁹²

Buhârî bab başlığına ilaveten "Yanında olmayan bir şeyin satışı" cümlesini bab başlığına eklemiştir. Buhârî'den sonraki kütüb-i sitte müellifleride aynı bab başlığını eserlerine almışlardır. Müslim, büyü bölümünde "Kabzdan önce mebi'nin satışının batıl oluşu", İbn Mâce ticaret, bahsinde "Kabzedilmeyen ve yanında olmayan bir şeyin satılmasının yasak olması", Ebû Dâvûd büyü'da "Teslim almadan önce yiyecek maddesinin satılması", Tirmizî büyü bölümünde "Yanında olmayan şeyin satılmasının kerâheti", Nesâî, büyü bölümünde "Teslim alınmadan önce yiyecek maddesinin satılması" bab başlıklarını kullanmışlardır.¹⁹³ Buhârî'nin kullandığı bab başlığına anlam olarak yakın bir Mecelle kanunu, daha sonra birçok fıkıh ve hukuk eserinde yer almıştır. Eserde kanun şu şekildedir: "Teslimi mümkün ve makdûr olmayan şeyi satmak batıldır." şeklinde gelir.¹⁹⁴ Yanında olmayan bir şeyin satımı caiz değildir. Bir kimse gelecekte sahip olacağı buğdayı henüz sahip olmadan veya ileride teslim alacağı bir şeyi teslim almadan başka bir kimseye satsa sahih olmaz. *Mecelle*'de beyan edildiği üzere burada teslimi mümkün olmayan bir şeyin, akde konu olması söz konusudur.¹⁹⁵ Ma'dumun semen (tedavüldeki para) olması sahihtir. Semeni mebînin mevcut olması bey'in sıhhat şartlarından değildir. Satılan şeyin teslimi de mümkün olmalıdır. Henüz istiyad olunmayan (avlanılmamış) havada ki kuşun, denizde yüzen balığın şu kadar kuruşa diyerek satmak batıldır.¹⁹⁶ İbn Münzir

¹⁹² İmam Mâlik, Büyü 5, had no:766; Dârimî, Büyü 25, c. 2, had no: 2758; İmam Şâfiî, Büyü 36, c.4, had no:1535; Abdürrezzâk, *Musannef*, c. 8, had no:14210, İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:21743.

¹⁹³ Bkz. Müslim, Büyü 8, had no:3836; İbn Mâce, Ticaret 20, had no:2187; Ebû Dâvûd, Büyü 67, had no:3492; Tirmizî, Büyü 19, had no:1284; Nesâî, Büyü 55, had no:4595.

¹⁹⁴ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 299.

¹⁹⁵ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 299.

¹⁹⁶ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 302.

(öl. 318/930)'e göre, bir kimse mevcut olmayan ve temellük etmediği bir evi satsa, aldatmaya benzediğinden dolayı bu girişim geçersizdir, caiz olmaz.¹⁹⁷

Mâlikîler, kabz öncesi tasarruf serbestliği konusunda en geniş görüşe sahiptir. Onlara göre, gıda maddeleri dışındaki tüm mallarda, özellikle satış işlemlerinde, kabz öncesi tasarruf mümkündür. Ancak gıda maddeleri, kabzedilmeden satılamaz. Kabzın tamamlanması için ise mutlaka ölçüm işlemi gereklidir. Gıda maddeleri, ölçülerek (tevfîye hakkı bulunanlar, satılan malın ölçülmesi ve tartılması yükümlülüğü) veya götürü olarak satılır. Tefvîye hakkı bulunanlar, ağırlık, hacim veya sayıyla ölçülen yiyeceklerdir ve özellikle ribevî olanlar ölçülmeden satılamaz. İmam Mâlik'e göre diğer yiyecekler de kabzedilmeden satılamaz ve bu yasak tüm yiyecek ve içecekleri kapsar. Götürü satılanlar ise ölçüm gerektirmeyen ve müşteri teslim aldıktan sonra satılabilen yiyeceklerdir. Ancak İmam Mâlik, bu tür malların nakledildikten sonra satılmasını daha uygun görmüştür.¹⁹⁸ İslâm hukukuna göre alışveriş için malda aranan şartlar şunlardır: Mebî'nin mevcut olması, teslimi mümkün olması, mebî'nin tayin edilmiş (bilinir) olması, mütekavvim (hukuken değer taşıması) bir mal olmasıdır. Kabz ve teslim edilecek malda aranan şartlar ise: Malın başka şeylerden ayrılmış olması, kabzedilecek ortak bir malın taksim edilmiş olması, ölçüm işlemlerinin yapılmış olmasıdır.¹⁹⁹

Buhârî'nin bab başlığı olarak zikrettiği "Yiyecek maddesinin teslim alınmadan satılması" kısmını İmam Mâlik "Yiyecek maddesinin ve diğer şeylerin kabzedilmeden satışı" şeklinde kullanarak diğer malların kabzedilmeden satışını da eklemiştir. Abdürrezzâk "Teslim alıncaya kadar yiyecek maddesinin satışının yasak olması" biçiminde hüküm bildirerek bab başlığında yer vermiştir. Dârimî'de aynı cihette bab başlığını kullanmıştır. İmam Şâfiî *el-Ümm'de* bab başlığını "Kabzdan önce ve sonra mebi'nin hükmü" olarak daha genel kullanmıştır. İbn Ebû Şeybe "Bir malı teslim alıncaya kadar başkasına satmamak" bab başlığı ile kabzdan önce satılmaması gereken şey yiyecek maddesi değil herhangi bir malın satışı olarak ele almıştır. Buhârî'nin bab başlığının ilk bölümünde İmam Mâlik'den etkilendiği görülmektedir. "Yanında olmayan bir şeyin satılması" kısmına kendisinden önceki eserlerde rastlanmamıştır. Buhârî bu kısmı bab başlığında ziyade ederek oluşturmuştur. Buhârî kendisinden sonraki eserlerde bu bab başlığının oluşmasında ve hüküm ortaya konmasında

¹⁹⁷ Aynî, *a.g.e.*, c. 11, s. 362.

¹⁹⁸ M. Kisbet (2010). *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 145.

¹⁹⁹ M. Kisbet, *a.g.t.*, s. 30-64.

katkı sağladığı muhtemeldir. Örneğin, İbn Mâce ticaret, bahsinde "Kabzedilmeyen ve yanında olmayan bir şeyin satılmasının yasak olması", Tirmizî büyü bölümünde "Yanında olmayan şeyin satılmasının kerâheti" bab başlıkları ile Buhârî'den istifade ettikleri söylenebilir. Buhârî bab başlığına yapmış olduğu ilave ile eserinde genel bir formda zikretmiştir. Sonraki dönem fikhî eserlerde bir kural formatında ve hüküm inşa edilerek ele alınmaktadır. Eserlerde oluşturulan ilke: "Yanında olmayan bir şeyin satışı batıldır. Teslimi mümkün olmayan bir ürünü satmak batıldır." Fıkıhta bu kural daha genel bir şekilde uygulanmaktadır. Bu ilke, yalnızca yiyecek maddeleriyle sınırlı kalmayıp, genel olarak "mal" olarak adlandırılan şeylerin kabzdan önce satılmasının caiz olmadığını ifade etmektedir. Teslim alınmadan ya da teslimi mümkün olmayan bir malın satılması geçersiz kabul edilmiştir. Aynı şekilde, mevcut olmayan bir malın satışı da geçersiz sayılmaktadır. Bu durum, oluşturulan ilkenin fıkıh eserlerinde alım-satım akdinde aranan temel şartlardan biri olarak yer almasına zemin hazırlamıştır. Muâmelatta öne sürülen bu şartların oluşmasında ve fakihler tarafından kabul görmesinde Buhârî'nin rolü olduğu düşüncesi de akla gelmektedir. Çünkü sahih bir alım satım akdinde aranan bazı şartlar vardır. O şartların içinde, yanında olmayan bir şeyi satmak ya da teslim almadan bir malı satmak, o alım satım akdini geçersiz hâle getirir. Özetle Buhârî'nin buradaki bab başlığı, özel bir durumu ele aldığı için küllî kaide olarak değerlendirilmesi uygun görünmemektedir. Ancak fıkıhçıların kullandığı genel ifadeler küllî bir kural niteliği taşıyabilir. Dolayısıyla, Buhârî'nin bu başlık aracılığıyla söz konusu kuralın oluşumuna bir alt yapı sağladığını söylemek mümkündür.

(65. Bab): Aldatılan müşteri dilerse sütü hapsedilmiş olan hayvanı sahibine geri verir, hayvanın sütünü sağmaktan dolayı da bir sâ hurma verir.

. باب إن شاء رَدَّ الْمُسَرَّاةَ وَفِي حَلْبِهَا صَاعٌ مِنْ تَمْرٍ .

Buhârî bab başlığını hadisin manâsından hareketle oluşturmuştur. Hadis Ebû Hüreyre'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "*Her kim sütü sağılmayıp, göğsünde biriktirilmiş bir koyunu satın alır, akabinde onu sağarsa (bu müşteri muhayyerdir). Eğer ona bu haliyle razı olursa koyunu mülkiyetinde tutar; eğer öfkelenir, razı olmazsa (koyunu geri iade eder). Koyunu sağması karşılığında ise bir sâ hurma verir.*"²⁰⁰ Abdürrezzâk'ın eserinde bab başlığı "Koyunun musarrâtı (sütünün hapsedilmesi)" şeklinde yer almıştır. İbn Ebû Şeybe, Dârimî, eserlerinde "Musarrât veya Muhaffel yani sütü hapsedilmiş

²⁰⁰ Buhârî, Büyü, 65 (No. 2151).

hayvanın satışı" bab başlığını kullanarak hadisi zikretmişlerdir.²⁰¹ İmam Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Nesâî, gibi Buhârî sonrası eserlerde ise bab başlığı "Musarrâtın satışı" şeklinde yer almıştır. Tirmizî *Sünen* 'inde, Ahmed b. Hanbel *Müsned* adlı eserinde "Mufallâtın satışı" başlığı altında hadisi nakletmişlerdir.²⁰² Kullanılan bab başlığı *Mecelle* 'de yer alan "Mütebâyi'ândan (alıcı ve satıcı) biri, diğerini tağrir (aldatırsa) edip de beyde gabn-i fahiş (alışverişte aldanmanın çok olması) olduğu tahakkuk ettiğinde, mağbûn (aldanmış) olan kimse bey'i fesh edebilir." kanunu ile aynı anlam ve hükmü içermektedir. Örneğin, müşteri, satıcının 'Bu malın değeri şu kadardır, ancak biri şu kadar teklif verdi.' sözüne inanarak alışveriş yapar ve sonradan bunun doğru olmadığını öğrenirse, sözleşmeyi iptal edebilir. Aynı şekilde, müşteri satıcıyı yanıltırsa, satıcı da sözleşmeyi feshedebilir.²⁰³ Buhârî'nin kullandığı bab başlığında ifade edilen durum şöyledir. Müşteri dilerse sağılmayan, sütü bırakılan hayvanı sahibine geri iade edebilir. Ancak böyle bir durumda olması gereken bir sa hurma karşılığında sütün sağılmasıdır.

Aynî Umdetü'l-kârî adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin hadisle ilgili görüşünü şöyle ifade eder: Ebû Hanîfe'ye göre musarrât, yani sütü sağılmadan göğsünde biriktirilmiş olan hayvan geri verilmez, ancak bir ayıbı, kusuru olursa geri iade edilir.²⁰⁴

Mecelle 'de oluşturulan kanun da müşteri eğer aldanırsa o alışverişini fesh etme hakkı kendisine tanınır. Fakat Buhârî'ye göre müşteri, alışverişte aldanırsa muhayyerdir. Örneğin, Buhârî'nin sütü biriken hayvanın satışı ile ilgili görüşü şöyledir: Müşteri hayvandan istifade etme konusunda muhayyerdir. Ya satıcıya hayvanı geri verir, alışverişini fesh eder ya da ona sahip olur. Razi olmaz geri iade ederse, hayvanın sütünden faydalandıysa kullanım karşılığı olarak bir sa hurmayı satıcıya öder. Erken dönem kaynaklara baktığımızda bab başlığı eserlerde sadece 'Musarrâtın' veya 'Muhaffelâtın satışı' şeklinde mevcut gözükmektedir. Buhârî bab başlığını önceki eserlerin bab başlıkları ile aynı mânada oluşturmuştur ve hükmünü de ortaya koymuştur. Kendisinden sonraki dönem eserlerde de bab başlığı "Musarrâtın satışı" biçiminde kullanılır olmuştur. *Mecelle* 'deki kanunun oluşumunda Buhârî'nin etkisini şöyle açıklayabiliriz. Alışveriş akitlerinde müşteri ve satıcının aldanmaması esastır. Eğer aldanırsa aldanılan taraf malı sahibine geri verir. Müşteri malı kullandıysa, kullanım bedelini sahibine

²⁰¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. 8. had no:14858; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 10, had no:21207; Dârimî, *Büyû* 19, c. 2, had no: 2751.

²⁰² Müslim, *Büyû* 7, had no:3830; İbn Mâce, *Ticaret* 42, had no:2239; Ebû Dâvûd, *Büyû* 48, had no:3444; Tirmizî, *Büyû* 41, had no:1268; Nesâî, *Büyû* 14, had no:4487; Ahmed, *Müsned*, c. 7, s. 193-194, had no:4125.

²⁰³ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 529.

²⁰⁴ Aynî, *a.g.e.*, c. 11, s. 395.

öder. Diğer eserlerdeki bab başlığında hüküm bu kadar açık gözükmemektedir. Sadece bab başlığını kavram olarak oluşturmuşlardır. *Mecelle*'deki kanunun kullanım alanı daha geniştir, oysa musarrât konusu daha dar bir alana özgüdür. Ancak, bu kanunun muâmelât konularında şekillenmesinde ve benzer hükümlerin ortaya konmasında Buhârî'nin etkisinin olduğu söylenebilir. Çünkü Buhârî'nin hükmü ile bu kanunun hükmü, aynı biçimde ve aynı içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

(73. Bab): Alışveriş akdinde şartlar konulduğu zaman yapılan bey helal olmaz.

. باب إِذَا اشْتَرَطَ شَرْطًا فِي الْبَيْعِ لَا تَحِلُّ.

Buhârî bab başlığını hadisin muhtevasına bakarak oluşturmuştur. Hadis Hz. Âişe (r.a. anha)'dan şöyle rivayet edilmiştir: *"Berîre bana geldi ve dedi ki: 'Ben efendimle, her sene bir ûkıyye (40 dirhem) ödemek üzere, dokuz ûkıyye (360 dirhem) karşılığında hürriyetimi onlardan satın alma akdine girdim. Bu konuda bana yardım et!' dedi. Ben de Berîre'ye: Eğer sahiplerin istenen bu bedeli onlar için hazırlamamı ve seni hürriyete kavuşturduktan sonra hükmî hısımlığının bana âit olmasını kabul ederlerse, bu bedeli ben bir defada öderim, dedim. Bunun üzerine Berîre sahiplerine gitti ve onlara benim teklifimi söyledi. Fakat onlar bu teklifi kabul etmediler. Berîre Hz. Âişe'ye dönüp geldiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.) Âişe'nin yanında oturuyordu. Berîre Hz. Âişe'ye dedi ki: Senin sözlerini onlara arzettim, teklifini kabule yanaşmadılar. Bu akit için hükmî hısımlığın kendilerine âit olmasını şart koşuyorlar, dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.), Berîre'nin bu sözlerini işitti. Hz. Âişe meseleyi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) Âişe'ye: "Berîre'yi onlardan satın al, istedikleri hükmî hısımlığı da onlar lehine şart kıl. Hükmî hısımlık ancak hürriyete kavuşturana aittir." buyurdu. Âişe de Berîre'yi bu suretle satın aldı (hürriyetine kavuşturdu). Sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) insanlar içinde ayağa kalktı. Allah'a hamd ve sena etti. Sonra "Amma ba'du "Sözün bundan sonrasına gelince şudur" diyerek, şöyle bir konuşma yaptı: "Bir takım adamlara ne oluyor ki, onlar Allah'ın Kitabı'nda bulunmayan şartlar ileri sürüyorlar. Allah'ın Kitâbı'nda bulunmayan herhangi bir şart, yüz kere şart kılınmış olsa da muhakkak ki bâtıldır. Allah'ın hükmü uyulmaya en layık olandır. Allah'ın ortaya koyduğu şartlar en sağlam olandır. Hükmî hısımlık ancak hürriyete kavuşturan kimseye aittir." dedi.²⁰⁵ Bir diğer rivayette: Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Mü'minlerin annesi Âişe bir câriye satın alıp, onu hürriyetine kavuşturmak istedi. Cariyenin sahibleri: Biz bu cariyeyi sana, onun velâ hakkı (hükmî*

²⁰⁵ Buhârî, Büyû, 73 (No. 2168).

hısımlığı) bize âit olmak şartı üzere satarız, dediler. Âişe onların bu öne sürdüğü şartı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlattı. Hz. Peygamber (s.a.s.) Âişe'ye: "Onların bu (bâtıl) şartı, senin velâ (yani hukukî hısımlık) hakkına engel olmaz. Çünkü velâ hakkı ancak hürriyete kavuşturan kimseye aittir." buyurdu.²⁰⁶ Erken dönem kaynaklarda bab başlığına İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında "Alışverişte şart koşturmak, o alışverişi fesat hale getirir." şeklinde yer almıştır. Abdürrezzâk *Musannef*'inde bab başlığını "Alışverişte şart koşturmak" babı olarak ele almıştır. Dârimî, *Sünen*'inde bab başlığını "Bir alışverişte iki şart koşturmanın yasak olması" biçiminde kullanmıştır. Buhârî sonrası dönemde ise Ebû Dâvûd kitâbü'l büyü'da bab başlığını "Alışverişte şart koşturmak" babı olarak eserinde kullanmıştır. Tirmizî *Sünen*'de "Velâ hakkında şart koşturmak ve o şarttan sakınmak" bab başlığını kullanmıştır. Nesâî ise, "Alışverişte sahih şart olursa, bey ve şart sahihtir. Alışverişte fasit şart olursa, bey sahih, şart batıldır." şeklinde iki bab başlığını *Sünen*'de kullanmıştır.²⁰⁷ Buhârî'nin "Alışveriş akidinde şartlar konulduğu zaman yapılan bey helal olmaz." bab başlığı bir Mecelle kanunu olan "Ehad-i âkideyn (akdi yapan iki taraftan biri) nef'i olmayan (faydalı olmayan) şartla, bey sahih olup ancak şart fasittir." kuralı ile hüküm yönünden bir birlikteliği bulunmamaktadır. Buhârî'ye göre alışverişte şart koşturmak caiz değildir. Zikredilen kanun da akit yapanlardan biri, akdin levazımından olmayan bir şart öne sürerek akit yaparsa bey geçerli ama şart fasittir. Örneğin, Satıcı, bir hayvanı müşteriye binmemesi, başkasına satmaması, hibe etmemesi karşılığında satsa, şart batıl satış geçerli olur. Bir kimse, diğer kimseye bir evi satmaya niyetlendiğinde, o evde falan adamı oturtman şartı ile satarım derse, bey sahih, şart geçersizdir.²⁰⁸ İmam Nevevî bahsedilen hadis ile ilgili olarak şöyle söyler: Zikredilen hadiste önemli hükümler ve kaideler vardır. Bir kimseye alım satım yapılan akitlerde şart koşulsa o bey helal olmaz. Bir cariye'nin satımı sırasında müşteriye, satılan o şeyi başkasına satmaması, hibe etmemesi, ümmü velet edinmesi karşılığında şart koşularak satılsa, akit fasittir. Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'ye göre; şart batıl, satış geçerli olur. Şa'bî (öl. 104/722), Nehâî (öl. 96/714), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), İbn Ebû Leylâ (öl. 83/702), Ebû Sevr (öl. 240/854), Hammâd el-Kûfî (öl. 120/738) gibi âlimlere göre ise, bey caiz, şart lazımdır. Hanefîler ve Şâfiîlere göre, anne karnındaki istisna ederek satış yapılması, aldatmaya dayılı bir satış türüdür. Nehâî, Hasan-ı Basrî, Ahmet, İshak ve Ebu Sevr' göre İbn Ömer'in bir cariye'yi karnındaki bebeğini istisna ederek hürriyetine kavuşturmasını delil göstererek şartın, alım

²⁰⁶ Buhârî, Büyü, 73 (No. 2169).

²⁰⁷ İmam Mâlik, Büyü 20, had no:790 Abdürrezzâk, *Musannef*, c. 8.had no: 14289; Dârimî, Büyü 26, c. 2, had no: 2759; Ebû Dâvûd, Büyü 71, had no:3505; Tirmizî, Büyü 33, had no:1309; Nesâî, Büyü 78, had no:4642.

²⁰⁸ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 272-274.

satımın caiz olduğunu savunurlar. Abdulvâris b. Saîd (öl. 180/796)'den gelen kıssaya göre; *Mekke'de Ebû Hanîfe, İbn Ebû Leylâ, İbn Şübrüme (öl. 144/761) ile karşılaştım. Ebû Hanîfe'ye; "Bir adam alım satımda bulundu ve şart koştu" dedim. Ebû Hanîfe: "Alışveriş batıldır ve şartta batıldır." dedi. İbn Ebû Leylâ ise, "Alışveriş geçerlidir ve şartta batıldır." dedi. İbn Şübrüme ise, "Alışverişte, şartta geçerlidir." dedi. "Sübhanallah!" dedim. Iraktaki üç fukaha bir meselede ihtilaf etti diye söylendim. Sonra Ebû Hanîfe'ye olanları haber verdim. Ebû Hanîfe: "Onların ne dediklerini bilmiyorum. Amr b. Şuayb'den gelen nakile göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şartlı alım satımı yasakladı. O nedenle alışverişte, şartta batıldır." dedi. İbn Ebû Leylâ'ya geldim. Yaşananları anlattım. İbn Ebû Leylâ: "Onların ne dediklerini bilmiyorum." dedi. Hz. Âişe'den gelen rivayete göre, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Berîre'yi hürriyetine kavuşturmamı istedi. Bey caiz, şart batıldır." dedi. İbn Şübrüme'ye geldim. Her şeyi anlattım. İbn Şübrüme de: "Onların ne dediklerini bilmiyorum." dedi. Câbir'den gelen bir rivayette; "Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dişi bir deve sattım, Medine'ye kadar binme hakkını bana şart koştu ve bu sebeple bey'de, şartta caizdir." dedi.²⁰⁹*

Görüldüğü üzere bir mezhep mensubu olsun veya olmasın İslâm hukukçuları şart konusu ile ilgili farklı görüşler serdetmişlerdir. Hadislerin hepsinin sahih olması ile birlikte, bağlamının ve verilen hükümlerin farklı olması, bu görüşlerin ileri sürülmesinde etken olmuştur. Yukarıda geçen kıssa ile ilgili Mecelle Komisyonunda, şarta bağlı işlemlerle ilgili aykırı fikir beyan edenin, İbn Ebû Leylâ ve İbn Şübrüme olduğu söylenmiştir. Oysaki zıt görüşte olanlar Ebû Hanîfe ve İbn Şübrümedir. İki görüş arası fikir beyan eden yani şart fasit, hukuki işlemi geçerli kabul eden Ebû Hanîfe olmayıp, İbn Ebû Leylâ'dır. Burada Mecelle esbâb-ı mucibesinde bir yanılma olmuş ve hatalı isimler zikredilmiştir.²¹⁰ Buhârî alışveriş akdinde helal olmayan şartlar konulduğu zaman yapılan bey geçerli olmaz, bab başlığını kullanarak Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu ortaya koymuştur.

Buhârî, İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında "Alışverişte şart koşturmak, o alışverişini fesat hale getirir." bab başlığından istifade ettiği söylenebilir. Abdürrezzâk *Musannef*'inde bab başlığını daha genel kullanmıştır. Dârimî ise *Sünen*'de bab başlığını "Bir alışverişte iki şart koşturmanın yasak olması" biçiminde hükmünü belirtmiştir. Tirmizî *Sünen*'de "Velâ hakkında şart koşturmak ve o şarttan sakınmak" şeklinde şart sunulmasını velâ (hukukî hısımlık) ile sınırlandırmıştır.

²⁰⁹ Aynî, *a.g.e.*, c. 11, s. 411-413.

²¹⁰ O. Kaşıkçı (1997). Eski Hukukumuzda Takyidi Şarta Bağlı İşlemler, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1(1), s. 213-214.

Nesâî ise, "Alışverişte sahih şart olursa, bey ve şart sahihtir. Alışverişte fasit şart olursa, bey sahih, şart batıldır." şeklinde şartın sahih ve fasit olma durumuna göre değerlendirme yaparak iki bab başlığı şeklinde kullanmıştır. Buhârî bab başlığında hiçbir şartı helal kabul etmezken zikredilen Mecelle kanunu şartı geçerli görmeyip alışverişi sahih kabul etmektedir. Buhârî, daha çok bir duruma bağlı olarak ortaya çıkan hükümlerin ne olması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Buhârî'nin fikhî kuralın oluşumuna direkt bir katkısı olmasada hüküm inşa etme konusunda kısmen etkisinin olduğu düşünülebilir.

(87. Bab): Bir kimse, olgunlaşmadan önce meyveleri sattığında, sonradan o meyvelere bir afet isabet ederse, zarar satıcıya aittir.

. باب إِذَا بَاعَ التَّمَارَ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلاَحَهَا ثُمَّ أَصَابَتْهُ عَاهَةٌ فَهُوَ مِنَ الْبَائِعِ .

Buhârî bab başlığını hadisten ve içerdiği manâdan oluşturmuştur. Hadis şu şekildedir: Leys b. Sa'd (öl. 175/791) gelen rivayet şöyledir: "Eğer bir kimse henüz olgunlaşmadan önce hurma koruğunu satın alsa, sonra o koruk hurmaya bir âfet isabet etse, meydana gelen zarar, onu satan kimse üzerine olur." demiştir.²¹¹ İmam Mâlik, Abdürrezzâk, Dârimî, eserlerinde "Olgunlaşmadan, salaha ermeden bir meyvenin satışının yasak olması" bab başlığını eserlerinde kullanmışlardır. İbn Ebû Şeybe ise "Bir kimse bir met'a satın alsa, teslim almadan önce o mal satıcının elinde telef olsa" şeklinde farklı bir bab başlığını kullanmıştır.²¹² İbn Ebû Şeybe'nin kullandığı bu bab başlığını Buhârî kitâbü'l büyû elli yedinci bab'da "Bir kimse bir met'a ve hayvan satın aldığında bu malı satıcının yanında bıraksa, bu hayvan teslim alınmadan önce ölse (hüküm ne olur?)" İbn Ömer (r.a.): "Satış akdi sırasında ölmemiş ve değişikliğe uğramamış herhangi bir şey, akitten sonra satıcının yanında helak olsa, o mal müşterinin damânındadır." şeklinde zikretmiştir. Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, gibi alimlerin eserlerinde "Olgunlaşmadan, bir meyvenin satışının yasak olması" şeklinde bab başlığına yer verilmiştir.²¹³ Yukarıda bahsedilen eserler konuyu genel çerçevede ele almış, ancak doğrudan bir hüküm belirtmemiştir. Buna karşın, Buhârî, "Zarar satıcıya aittir" başlığını ekleyerek meseleyi açık bir şekilde hükme bağlamış ve *Mecelle*'de oluşan kuralı daha da olgunlaştırmıştır. Bab başlığı fikhî bir kural olarak *Mecelle*'de ele alınmıştır. "Mebû kablel kabz bayi'nin yedinde telef olsa, müşteri

²¹¹ Buhârî, Büyû, 87 (No. 2199).

²¹² İmam Mâlik, Büyû 2, had no:759 Abdürrezzâk, *Musannef*, c. 8.had no: 14314; Dârimî, Büyû 21, c. 2, had no: 2753; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:20537.

²¹³ Müslim, Büyû 13, had no:3862; İbn Mâce, Ticaret 32, had no:2214; Ebû Dâvûd, Büyû 23, had no:3367; Tirmizî, Büyû 15, had no:1227; Nesâî, Büyû 28, had no:4519.

hakkında bir şey terettüb etmeyip zararı bayi'a ait olur." biçimindedir. Teslim alınmadan bir mal telef olsa zarar satıcıya ait olduğu gibi mebînin bir kısmı telef olsa yine de hasar satıcı tarafından karşılanır. Örneğin, müşteri, satıcının elinde bulunan hasta bir hayvanı satın alsın ve malı teslim almadan 'bu hayvan burada kalsın, telef olursa zarar bana aittir.' derse ve hayvan telef olsa, hasar satıcıya ait olur. Yine müşteri bir ineği merada otlarken satın alsın, teslimden önce satıcıya, 'bu ineği evine sür, ben de arkandan gelir alırım, telef olursa zarar bana aittir.' derse ve hayvan satıcının elinde telef olsa zararı satıcı öder.²¹⁴ Selef ulemânın cumhuru, es-Sevrî (öl. 161/778), Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, İmam Şâfiî, Ebu Caf'er et-Taberî (öl. 310/923), Ebu Dâvûd ve ashabına göre; müşteri malı teslim aldıktan sonra o mala az veya çok olsun bir afet isabet etse, müşterinin malından gider. Eğer mebî satıcının elinde müşteri teslim almadan afete uğrarsa, müşteri semeni vermez. Zarar satıcıya aittir.²¹⁵ İbn Ebû Şeybe'nin ve Buhârî'nin kullandığı bab başlığı olan "Bir kimse bir mal veya bir hayvan satın alsın, satıcının yanında bıraksa, teslim almadan o hayvan ölse bu durumda ne gerekir?" sorusuna, âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî'ye göre alınan mal satıcının yanında teslimden önce telef olursa, tazmini satıcıya aittir. Şâfiî fakihi İbn Kâsım (öl. 918/1512)'a göre; akar veya hayvana bir felaket isabet etse, helak olsa ve helak sebebi bilinmezse ortada açık bir delil olmazsa tazmin müşteriye gerekmektedir.

Aynî *Umdetü'l-kârî* adlı eserinde İmam Buhârî'nin görüşünü şöyle ifade eder: Bu konu ile ilgili İmam Buhârî iki fikhî çıkarımda bulunur. İlki, hadisin metninde yer alan Hz. Peygamber (s.a.s.) bir deve satın aldı ve onu Ebû Bekir'in yanında bıraktı kısmı. Buna göre satın alınan mal satıcıda belli bir süre bırakılabilir. İkinci olarak, teslimden önce hayvanın ölmesi, satıcının yanında bırakıp telef olması, emanet hükmüne kıyas edildi. Diğer bab başlığına göre aslında zarar satıcıya ait olması gerekirdi. Fakat Buhârî burada İbn Ömer'in sözünü tercih etmiş ve fikrini şöyle izah etmiştir. Satış akdi sırasında ölmemiş ve değişikliğe uğramamış herhangi bir şey, akitten sonra satıcının yanında helak olsa, o malı müşteri tazmin eder. Eğer teslimden önce bir kusuru ile mal değişikliğe uğramış ve satıcının yanında helak olursa tazmin satıcıya aittir.²¹⁶

Buhârî'nin kullandığı bu iki bab başlığı ile ortaya koyduğu hükmün farklı olmasının sebebinin şöyle açıklamak mümkündür. "Bir kimse bir mal veya bir hayvan satın alsın, satıcının

²¹⁴ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 416-417.

²¹⁵ Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 10.

²¹⁶ Aynî, *a.g.e.*, c. 11, s. 365.

yanında bıraksa, teslim almadan o hayvan ölse bu durumda ne gerekir?" ilk bab başlığında akde konu olan mal, akit esnasında bir değişikliğe uğramamış, kusurdan salim bir mal olarak satılmıştır. Akit sonrası satıcının yanında bırakılan malı emanet gibi değerlendirmiştir. Eğer teslimden önce meydana gelen bir kusur satıcıya aitse zararı satıcı karşılar. Diğer bab başlığı olan "Bir kimse, olgunlaşmadan önce meyveleri sattığında, sonradan o meyvelere bir afet isabet ederse, zarar satıcıya aittir." başlığında ise, henüz salaha ermemiş yani olgunlaşmamış bir malın satışa sunulması söz konusudur. Buradaki oluşan zarar satıcıya aittir. Çünkü satılan mal akde konu değildi. Bu satışı yasak olmasına rağmen gerçekleştirmiştir. "Olgunlaşmadan, salaha ermeden bir meyvenin satışının yasak olması" bab başlığı erken dönem eserlerde karşılaşılmaktadır. Henüz olmamış bir ürünün satışının caiz olmamasından bahsetmektedir. Buhârî ise bab başlığını "Bir kimse, olgunlaşmadan önce meyveleri sattığında, sonradan o meyvelere bir afet isabet ederse, zarar satıcıya aittir." şeklinde farklı bir formda ele almıştır. Burada Buhârî'nin ilavesi olgunlaşmadan satılan o meyveye bir afetin gelmiş olmasıdır. "Zarar satıcıya aittir." şeklinde fikhî açıdan hükmünü belirterek bab başlığını kullanmıştır. Bir kaide ve kanun kitabı olan *Mecelle*'de, fikhî kural şu şekilde yer almaktadır: "Mebî kabl el-kabz, bayi'nin yedinde telef olsa, müşteri hakkında bir şey terettüb etmeyip zararı bayi'a ait olur." Bu madde, satış işlemi sırasında malların teslim edilmeden önce meydana gelen zararların kimin sorumluluğunda olduğunu açıkça belirlemektedir. Dolayısıyla Buhârî hükmünü bir kural formatında ortaya koyarak mücellet kitaplarda yer alan fikhî kuralın oluşumuna katkı sağladığını söylemek imkân dahilindedir. Satılması yasak olan bir mala zarar isabet ettiğinde ise, zararı satıcının karşılaması hükmü kavâid ulemasınca kabul edilir bir hüküm olmuştur ve bab başlığı ile aynı anlamda bir ilke oluşturulmuştur. Önceki eserlerde bab başlığı akde konu olmayan bir malın yani olgunlaşmamış bir ürünün satışının yasak olması şeklinde yer alsa da Buhârî kendi fikhî görüşünü bab başlığında göstermiştir. Fikhî kuralın bu minvalde ele alındığı ve eserlerde kullanılmış olduğu görülmektedir.

(103. Bab): Ölen bir hayvanın iç yağı ertilmez ve onun yağı satılmaz. Bu hadîsi Câbir (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet etmiştir.

. باب لا يُذَابُ شَحْمُ الْمَيْتَةِ وَلَا يُبَاعُ وَدَكُّهُ. رَوَاهُ جَابِرٌ . رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ . عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

Buhârî bab başlığını hadisin lafzına uygun olarak oluşturmuştur. Rivayet şöyledir: İbn Abbâs (r.a. anhüma) şöyle dedi: "Ömer b. Hattâb'a bir kimsenin şarap sattığı haberi geldi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): Allah o falan kimseyi öldürsün! O, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah Yahûdîler'in canlarını alsın; onlara iç yağları haram kılındı da onlar bu yağları erittiler

ve sattılar" buyurduğunu bilmedi mi?" dedi. Ebû Hüreyre (r.a.)'den gelen rivayette: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah Yahûdiler'e la'net etsin. Onlara iç yağlar haram kılındı da onlar bu yağları sattılar ve bedellerini yediler." dedi. Ebû Abdullah Buhârî dedi ki: "Kaatelehumullâhu", "Allah onlara la'net etsin" demektir. Çünkü "Kutile'l-harrâsûn", "Kahrolsun o koyu yalancılara" manasındadır.²¹⁷

Buhârî'nin kullandığı bab başlığı kendisinden evvelki eserlerde farklı bab başlıkları ve konu altında ele alınmıştır. Abdürrezzâk *Musannef*'te Ehlü'l-kitâb konusu içinde "Beyû'l hamr" başlığını kullanarak akabinde aynı hadisi zikretmiştir. İbn Ebû Şeybe ise kitâbü'l-megâzî kısmında "Mekke'nin Fethi olayı" başlığını kullanarak hadisi nakletmiştir. Kütüb-i sitte müelliflerinin eserlerinde bab başlığı şöyle gelmiştir. İmam Müslim, müsâkât bölümünde "İçki, meyte, hınzır ve putların satışının yasak olması", İbn Mâce ticaret bahsinde "Alım satımı yasak olan şeyler babı", Ebû Dâvûd büyü'da "Meyte ve içkinin fiyatı", Tirmizî büyü bölümünde "Putların, meytenin derisinin satımı hakkında gelen şeyler babı", Nesâî, fera've'l-atîra bölümünde "Meytenin yağlarından faydalanmanın yasak olması" şeklinde bab başlıklarını kullanmışlardır.²¹⁸ Kullanılan bab başlığı Mecelle kaidesi olan "Bir şey bâtil oldukça onun zımındaki şey de bâtil olur." kuralı ile aynı anlam ve hükmü içermektedir. Örneğin, bir kimse, diğer bir kimseyi yapılan alım satım sebebiyle ibrâ etse, sonra bu ibrâyı neden olan bey geçersiz olsa, ibrâ da geçersiz hale gelir.²¹⁹

Alışverişin geçersiz olması, alışverişe dâhil olan ibrâyı da geçersiz hale getirmektedir. Haram olan şeylerin yenilmesi yasaksa, bu şeylerin satılması da yasak olmaktadır. Örneğin, yırtıcı hayvanların yenilmesi ve şarabın içilmesi haramdır. Ayrıca, yırtıcı bir hayvan kesilip getirilse de o hayvan meyte sayılır ve meyte temiz olmadığı için haramdır. Ancak eti yenen bir hayvan kesilip kanından arındırıldığında temiz olur. İbn Battal'a göre, meytenin satışının yasak olması, ayetle sabit bir hükümdür.²²⁰

Buhârî'den evvel, eserlerde kullanılan bab başlığına baktığımızda kullanılan başlıkların ve kitapların tamamen farklı olduğu görülmektedir. Abdürrezzâk *Musannef*'te ehlü'l-kitâb kısmında "Beyû'l hamr" başlığını, İbn Ebû Şeybe ise kitâbü'l-megâzî kısmında "Mekke'nin

²¹⁷ Buhârî, Büyü, 103 (No. 2223-2224).

²¹⁸ Bkz. Müslim, Müsâkât 71, had no:1581; İbn Mâce, Ticaret 11, had no:2167; Ebû Dâvûd, Büyü 66, had no:3486; Tirmizî, Büyü 61, had no:1351; Nesâî, Fera've'l-Atîra 8, had no:4236.

²¹⁹ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 132.

²²⁰ Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 52-53. Ayetle ilgili bilgi için bkz. *Kur'an-ı Kerim*. Maide, 5/3.

Fethi olayı" başlığını kullanmışlardır. Rivayet edilen hadisi bu bab başlıkları altında nakletmişlerdir. Buhârî bab başlığını oluştururken kendisinden önceki âlimlerden etkilendiği söylenemez. Çünkü onların kullandıkları bab başlıkları genel bir bağlamda oluşturulmuştur. Oysa Buhârî'nin kendi bab başlığı hadisin lafzı ile uyumlu ve içinde bir hüküm barındırmaktadır. Kütüb-i sitte'de ise bab başlığı, İmam Müslim'de ve Nesâî'de hüküm ortaya konularak oluşturulurken, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî'de bab başlıkları daha genel kullanılmıştır. Buhârî kendinden sonraki eserlerde bu başlık özelinde Nesâî üzerinde bir tesiri olduğu söylenebilir. "Meytenin yağlarından faydalanmanın yasak olması" şeklinde kullandığı bab başlığı Buhârî'nin kullandığı başlık ile aynı düzlemedir. Buhârî'nin kaidenin oluşumuna etkisi ise şu yöndedir. Murdarın yenmesinin haram olması, ona dahil olanların da haram olması demektir. Buhârî bu bab başlığı ile bir şeyin batıl olması, o şeyin parçası olanlarında geçersiz olması gerektiği kanaatindedir. Murdar hayvanın kendisinin kullanılamayacağı gibi, onun cüzleri de kullanılamaz. Kaide de bir şey batıl ve kullanılamaz hale gelmişse ona dahil olanların hepsi de batıldır, kullanılamaz. Bab başlığı ve kaide aynı hükme hizmet etmektedir. Buhârî'nin istinbat ettiği bu hüküm, fıkıh eserlerinde kaide olarak yer alması ve muâmelat konularında kullanılması Buhârî'nin fıkıhçı yönünün hadisçi yönü kadar kuvvetli ve etkili olduğunu söylemek mümkündür.

3.8. Kitâbü's Selem Bölümü

(3. Bab): Satılan malın aslı yanında bulunmayan kimseyle yapılan selem babı.

. باب السَّلْمِ إِلَى مَنْ لَيْسَ عِنْدَهُ أَصْلٌ.

Bab başlığı hadisten çıkarılan manâdan hareketle oluşmuştur. Selem kelimesi nitelikleri belirlenen vadeli bir malın peşin bedelle satılmasıdır. Erken dönem kaynaklarda selem yerine selef kelimesi yaygın bir şekilde kullanılmıştır.²²¹

Hadis Muhammed b. Ebû'l Mücâlid tarafından şu şekilde nakledilmektedir: Abdullah b. Ebû Evfâ'ya Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında sahâbîlerin buğdayda selem yapıp yapmadığını sordum. Abdullah: "*Biz Şâm ahâlîsinin ziraatçısıyla bilinen bir ölçekte bilinen bir va'deye kadar buğdayda, arpada, kuru üzümde selem yoluyla alışveriş yapardık,*" dedi. Ben ona: "*Selem, satılacak malın aslı yanında olan kimseye mi (hastır)?"* diye sordum. Abdullah: "*Bizler Şâm zirâatçilerine, malın aslına mâlik olup olmadıklarını hiç sormazdık,*" dedi. Bir diğer

²²¹ B. Aybakan (2009). "Selem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, s. 403.

rivayette Ebü'l Bahterî et-Tâî şöyle demiştir: Ben İbn Abbâs'a hurma ağacının meyvesinde yapılacak selem akdinden sordum. O: "*Peygamber (s.a.s.), kendisinden yenilinceye kadar ve tartılincaya kadar hurma ağacının meyvesinin satışından nehyetti,*" dedi. O adam: "*Tartılacak olan, hangi şeydir?*" dedi. İbn Abbâs'ın yanındaki bir adam: "*Korununcaya (veya tahmin edilinceye) kadar,*" dedi.²²²

Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde bab başlığı "Selef ancak belirli bir süreye kadardır." şeklindedir. İmam Şâfiî *el-Ümm*'de "Selemle satılan malın aynı hazır mı yoksa gaip mi" biçiminde kitabında başlığı soru tarzında oluşturmuştur. İbn Ebû Şeybe *Musannef* adlı eserinde kitâbü'l-buyû'da "İnsanların elinde olmayan şey, selef hakkında" başlığına yer vermiştir. Dârimî'de bab başlığını "Selef babı" biçiminde kullanmıştır. Buhârî'den sonraki dönem eserlerde bab başlığı varlığını devam ettirmiştir. İmam Müslim'de bab başlığı "Selem babı" olarak yer alırken, İbn Mâce'de "Selem ölçüsü ve tartısı ile belli bir süreye kadardır." şeklindedir. Ebû Dâvûd'da bab başlığı "Selef babı" şeklinde iken, Tirmizî'de "Hurma ve yiyecek hakkında selem" babı olarak kullanılmıştır. Nesâî bab başlığını "Selemle alım satım, bir malı selem akdi yaparak satmak" biçiminde kullanmıştır.²²³

Aynî *Umdetü'l-kârî* adlı eserinde Buhârî'nin kullandığı bab başlığını şöyle şerh eder: Tercemede (bab başlığı) ifade edilmek istenen şey her hangi bir şart koşulmadan satılan malın aslının olmasıdır. Bab başlığı ile Buhârî sanki teslimi mümkün olmayan seleme işaret ediyor. Bu durumda selem akdi caiz değildir. Bu mesele ile ilgili dört farklı görüş bulunmaktadır: 1- Sözleşme anında mal mevcut olup, vade zamanında malın tesliminin mümkün olmamasıdır. Bu caiz değildir. 2- Akit esnasında, vade sonunda mal teslim edilir olmalıdır. Caizdir. 3- Akit esnasında mal mevcut olmayıp, vade sonunda tesliminin mümkün olmasıdır. 4- Akit sırasında vade süresinde satılan mal mevcut, süre sonunda mevcut değil. Bu şekilde caiz değildir. Selem akdinde malın teslim edilebilir olması gereklidir. Selem'de sıfat malum, ölçü, tartı, süre bilinir olmalıdır. Teslim tarihinde veya akit esnasında mal mevcut değilse, buradaki vade aldatmaya dönüşür. Şârî ise, aldatmayı yasaklamıştır. Mal, vade tarihinde veya sözleşme ile dönem arasında mevcut değilse hak kaybı meydana gelir.²²⁴

²²² Buhârî, Selem, 3 (No. 2244-2246).

²²³ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. 8. had no:14077; İmam Şâfiî, *el-Ümm* 95, s. 283; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 10, had no:20854; Dârimî, *Büyü* 45, c. 2, had no: 2783; Müslim, *Müsâkât* 25, had no:4118; İbn Mâce, *Ticaret* 59, had no:2280; Ebû Dâvûd, *Büyü* 57, had no:3463-64; Tirmizî, *Büyü* 16, had no:1311; Nesâî, *Büyü* 71, had no:4629.

²²⁴ Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 93.

Mecelle kanunu olan "Mebî'nin müşteriye teslimi mümkün ve makdûr olmak sıhhat-i bey'de şart ve lazımdır."²²⁵ kuralı ile bab başlığının aynı maslahata hizmet ettiğini düşünmek burada belki doğru olmayabilir. *Mecelle*'de yer alan bu kural, genel bir prensip niteliğindeki selem akdi ise kıyasa aykırı bir şekilde caiz kılınmış istisnai bir akit olarak değerlendirilir. Bu nedenle, her iki düzenleme farklı hukukî çerçevelere ve uygulama alanlarına sahiptir. Yukarıda bahsedilen iki hadisten birinde, selem akdinin caiz olduğu ifade edilirken, diğerinde ise olgunlaşmadan önce hurma ağacının meyvesi üzerinden yapılan selem akdi caiz görülmemektedir. Bu durum, selem akdinin geçerliliği için belirli şartların ve ölçütlerin bulunduğunu göstermekte ve her durumun ayrı bir değerlendirme gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Aynî'nin *Umdetü'l-kârî* adlı eserinde ifade ettiği üzere Buhârî'nin bab başlığında kastettiği teslimim mümkün olmayan selem akdidir. Buhârî'den önce Abdürrezzâk "Selef ancak belirli bir süreye kadardır." şeklinde kullandığı bab başlığı ile yapılan selem akdinin süresini belirtirken, İmam Şâfiî "Selemle satılan malın aynı hazır mı yoksa gaip mi", İbn Ebû Şeybe "İnsanların elinde olmayan şey, selef hakkında" biçiminde bab başlığını kullanarak selemle satılan malın mevcut olup olmadığını dikkate almışlardır. Çağdaşı Dârimî ise bab başlığını "Selef babı" olarak daha genel oluşturmuştur. Buhârî "Satılan malın aslı yanında bulunmayan kimseyle yapılan selem bâbı" başlığı ile İmam Şâfiî'den istifade ettiği söylenebilir. Çünkü satılan malın mevcut olması gereklilik arz etmektedir. Buhârî'den kendisinden sonraki eserlerde bab başlığı İmam Müslim'de "Selem babı", Ebû Dâvûd'da "Selef babı", Nesâî'de "Selemle alım satım, bir malı selem akdi yaparak satmak" olarak daha genelleyici bir yapıdadır. İbn Mâce'de "Selem ölçüsü ve tartısı ile belli bir süreye kadardır." biçiminde akdin süresi ifade edilirken, Tirmizî'de "Hurma ve yiyecek hakkında selem" babı olarak daha özel anlamda kullanmıştır. Buhârî'nin "Satılan malın aslı yanında bulunmayan kimseyle yapılan selem" bab başlığı ile "Mebî'nin müşteriye teslimi mümkün ve makdûr olmak sıhhat-i bey'de şart ve lazımdır." kuralının ortak noktaları, alım satım esnasında malın müşteriye tesliminin imkân dahilinde olmasıdır. Mevcut olmayan bir mal üzerinden alım satım yapılması, paranın peşin ödenerek malın tesliminin askıda kalması ile yapılan selem akdi zaten caiz görülmemektedir.

3.9. Kitâbü's Şüf'a Bölümü

(1. Bab): Şüf'a hakkı taksim olunmamış maldadır. Sınırlar belirlendiğinde şüf'a hakkı yoktur babı.

²²⁵ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 292.

Buhârî bab başlığını hadisin metninden oluşturmuştur. Hadisin metni şöyledir: Câbir b. Abdullah (öl. 78/697) şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bölünmemiş her malda Şüf'a (hakkı) ile hüküm verdi. Sınırlar konulup, yollar belirlendiği zaman artık şüf'a hakkı yoktur."²²⁶ Aynî *Umdetü'l-kârî*'de Buhârî'nin kullandığı bab başlığı ile ilgili fikrini şöyle izah etmektedir: "Bab başlığı taksim olunmamış şüf'a hakkının beyanı ile ilgilidir. Şüf'a hakkı aynı malın kullanım hakkına ortak olanlar, mal üzerinde hak sahibi olanlar ve bitişik komşu için muteberdir. Fakat sınırları belirlendiğinde ve mebî harcandığında şüf'a hakkı olmaz."²²⁷

Bab başlığı İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında "Şüf'a hakkı" olarak yer alırken, Abdürrezzâk'ın *Musannef* adlı eserinde "Sınırlar konulduğu zaman şüf'a hakkı yoktur." şeklindedir. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde başlık "Sınırlar ve yollar bölündüğünde şüf'a yoktur." biçimindedir. Dârimî'de başlık "Şüf'a hakkı" olarak kullanılmıştır. İmam Müslim ve Ebû Dâvûd'da başlık "Şüf'a babı" olarak yer almıştır. İbn Mâce ve Tirmizî'de "Sınırlar tayin edildiği vakit şüf'a hakkı yoktur." biçimindedir. Nesâî'de "Şüf'a ve hükümleri" şeklinde genel bir üslupla kullanmıştır.²²⁸ Buhârî'nin kullandığı bu bab başlığı bir kaide ve kanun kitabı olan *Mecelle*'de yer almıştır. *Mecelle*'de yer alan o kanun "Taksimî akarda şüf'a yoktur." kuralıdır. Bir akar isteyerek ya da istemeyerek taksîm olursa, iki şekilde de şüf'a hakkı geçerli olmaz. Örneğin, bir hâne, ortakları arasında taksim olunduktan sonra câr-ı mülâsıkı²²⁹ veya hakkı mebî'de halîti şefî olamaz. Ayrıca bir kimse görme ve şart muhayyerlikleri ile satılan akarı kabul etmese yine şüf'a hakkı câri olmaz.²³⁰

İlk dönem eserlerde kullanılan bab başlıklarına baktığımızda ya genel bir formda veya hadisin metni baz alınarak oluşturulmuştur. Mesela, İmam Mâlik ve Dârimî eserlerinde "Şüf'a hakkı" şeklinde genel bir yapıda kullanmışlardır. Abdurrezzâk ve İbn Ebû Şeybe ise "Sınırlar konulduğu zaman şüf'a hakkı yoktur." biçiminde hadisin metninden yola çıkarak bab başlığını

²²⁶ Buhârî, Şüf'a 1, (No. 2257).

²²⁷ Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 102.

²²⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. 8. had no:14391; İmam Mâlik, *Muvatta*, had no:854; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:23190; Dârimî, *Büyû* 83, c. 2, had no: 2831; Müslim, *Müsâkât* 28, had no:4127; İbn Mâce, *Şüf'a* 3, had no:2497; Ebû Dâvûd, *Büyû* 75, had no:3514; Tirmizî, *Ahkâm* 33, had no:1421; Nesâî, *Büyû* 109, had no:4709.

²²⁹ Câr-ı mülâsık: Bitişik komşu. Halît: Satılan akardaki özel irtifak haklarına ve şüf'a haklarına ortak olanlar.

²³⁰ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.3, s. 1908.

oluşturmuşlardır. Buhârî’de hadisin metnini kullanarak bab başlığına yer verdiğinden dolayı kendisinden önce bu bab başlığını kullanan Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe’den istifade ettiği görülmektedir. İmam Müslim ve Ebû Dâvûd "Şüf'a babı", Nesâî’de "Şüf'a ve hükümleri" olarak genel bir formda kullanmışlardır. İbn Mâce ve Tirmizî’ise "Sınırlar tayin edildiği vakit şüf'a hakkı yoktur." bab başlığı ile kendilerinden evvel bu bab başlığını kullanan Abdürrezzâk, İbn Ebû Şeybe ve Buhârî’den etkilendiklerini söylemek mümkündür. Buhârî’de hüküm istinbat etmek gayesi ile kitabü’ş şüf'a’da "Şüf'a hakkı taksim olunmamış maldadır. Sınırlar belirlendiğinde şüf'a hakkı yoktur." başlığına yer vererek hükmünü ifade etmiştir. Kavâid kitaplarında Buhârî’nin kullandığı bab başlığı daha sonra kural haline gelmiş ve bir akar’ın alım satımında uygulanması gereken şartlar konusu için vücut bulmuştur. "Taksimî akarda şüf'a yoktur." kuralı ise Buhârî’nin kullandığı bab başlığı ile aynı anlam ve hükümdedir. Fıkıh âlimleri eserlerinde bu kurala mutlak olarak yer vermişlerdir.

3.10. Kitâbü'l İcâre Bölümü

(4. Bab): Bir kimse üç gün sonra ya da bir ay sonra veya bir sene sonra kendisine bir iş yapması için bir şahsı ücretle tutsa, bu caiz olur. Müddet geldiği zaman ücretle tutan ve tutulan, yapmış oldukları şartlara göre hareket ederler.

. باب إِذَا اسْتَأْجَرَ أَحْيَرًا لِيَعْمَلَ لَهُ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ أَوْ بَعْدَ شَهْرٍ أَوْ بَعْدَ سَنَةٍ جَازًا، وَهُمَا عَلَى شَرْطِهِمَا الَّذِي اشْتَرَطَاهُ إِذَا جَاءَ الْأَجَلُ.

Buhârî bab başlığını Hz. Peygamber’in (s.a.s) ücretle kılavuz tutması uygulamasından yola çıkarak oluşturmuştur. Hadis Hz. Âişe’den rivayet edilmiştir: "*Hz. Peygamber (s.a.s.) Ebû Bekir, Dîl oğullarından yetenekli bir rehberi ücretle tuttular. O kişi Kureyş kâfirlerinin dinindendi. Bindikleri develerini ona teslim ettiler ve onunla üç gece sonra Sevr mağarasına binekleri getirmesi için antlaşma yaptılar. Üçüncü günün sabahı develerini onlara getirdi.*"²³¹

Aynî’ye göre zikredilen hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Ebû Bekir, rehberine üç günlüğüne develeri teslim ettiler. Kılavuz üç gün sonra Sevr mağarasında, bineklerini onlara getirdi ve akabinde hizmete başladı. Hadiste üç gün ifadesi geçti fakat rehberin işe başlaması üç günden sonra oldu. Buhârî, bir hizmetlinin işe başlama süresini, bab başlığında bir ay sonra, bir sene sonra diye zikrederek uzak olan müddeti yakın olan müddete kıyas etti. Bu hadisi bir kimsenin ücretle tutulmasına ve mutlak sürenin cevazına delil olarak getirdi.²³²

²³¹ Buhârî, İcâre 4, (No. 2264).

²³² Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 118.

Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* adlı eserlerinde Buhârî'nin kullandığı bab başlığına yakın bir başlık oluşturdukları görülmektedir. Abdürrezzâk *Musannef*'inde bab başlığını "Bir kimse bir iş için diğer bir kimseyi ücretle tutsa bundan daha fazla iş için tutabilir mi" şeklinde oluştururken, İbn Ebû Şeybe *Musannef*'te "Bir evi ve onun dışındaki şeyleri ücretle tutmak" biçimindedir.²³³

Kütüb-i sitte âlimlerinin eserlerinde ise bab başlığına rastlanılmamıştır. Buhârî kullandığı bab başlığı ile bir Mecelle kanunu olan "Hizmet veya icrâyı sanat için bab-ı sâninin faslı sâlisinde (ikinci babın üçüncü faslında) beyân olunduğu üzere müddet beyanıyla yahut diğer surette ameli tayin ile icârei âdemî (bir kimseyi ücretle tutmak) câizdir." kuralı ile aynı meselede hüküm inşa etme konusunda kaynaklık ettiği görülmektedir. Ali Haydar Efendi maddeyi şöyle açıklar: "Bir kimseyi hizmet için kiraladığında yapılacak olan amelin tayini lazımdır. İş üzerine olan kiralamada kira süresinin beyanı gerekli değildir. Ancak süre de kiralamaya dahilse o zaman hem müddet hem de amelin belirtilmesi şarttır. Yapılacak olan iş söylenmezse kiralama akdi sahih olmaz. İşçi verilen görevi ifâ ettiğinde ücreti almaya hak kazanır."²³⁴

Buhârî'den önce bab başlığı Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde "Bir kimse bir iş için diğer bir kimseyi ücretle tutsa bundan daha fazlası (iş) için tutabilir mi" şeklinde diğer işler için ücretle tutulmasının durumu soru tarzında ele alınırken, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde "Bir evi ve onun dışındaki şeyleri ücretle tutmak" şeklinde genel bir üslupla oluşturulmuştur. Buhârî'de zikredilen bab başlığı soru formunda ve genel bir üslupta olmayıp, bir kimsenin bir iş için ücretle tutulmasının caiz olduğunu ifade etmiş, Hz. Âişe'nin naklettiği hadisi mesned tutarak hüküm inşa etmiştir. Buhârî'den evvel bab başlığı Abdürrezzâk, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* adlı eserlerinde yer alsa da bab başlığını meydana getirirken onların tesiri altında kaldığını söylemek isabetli bir görüş olmaz. Zira onların bab başlıklarında herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Oysa Buhârî bab başlığını tamamen kendi fikhî düşüncesine has bir şekilde oluşturmuştur. Buhârî'nin kullandığı bab başlığı kavâid kitaplarında icâre veya büyû bahsine özel bir kural formatında gelmiştir. Yukarıda bahsedilen Mecelle kanunu ise sadece bu konulara özgü kullanılır olmuştur.

3.11. Kitâbü'l Müzâraa Bölümü

²³³ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. 8. had no:14971; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:23570.

²³⁴ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 808.

(5. Bab): Hurmalığı ya da diğer işleri üzerine al, mahsûlünde benimle ortak ol dediği zaman.

. باب إِذَا قَالَ أَكْفِنِي مَعُونَةَ النَّخْلِ أَوْ غَيْرَهُ، وَتُشْرِكُنِي فِي الثَّمَرِ .

Buhârî bab başlığını hadiste bahsedilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasına göre oluşturmuştur. Rivayet edilen hadisi Ebû Hüreyre (r.a.) nakletmiştir ve hadis şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye geldiği vakit Ensâr, Hz. Peygamber'e (s.a.s.): Hurma arazilerimizi bizimle Muhacir kardeşlerimiz arasında bölüştür, dediler. Hz. Peygamber (s.a.s.): Hayır, öyle olmaz, buyurdu. Bunun üzerine Ensâr, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle Muhâcirler'e: Bakım ve sulama işlerini siz üzerinize alın, sizi mahsûlde ortak yapalım, dediler. Bu suretle Ensâr ve Muhacirler: Emrini işittik ve itaat ettik, dediler."²³⁵ Bu hadis, arazi sahibinin bir başkasına hurmalığın bakımı, ağaçların sulanması gibi işleri yapması karşılığında mahsulde ortaklık teklif etmesinin caiz olduğunu göstermektedir. Buhârî, önce bu bab başlığını zikredip ardından ilgili hadisi aktararak, müzâraa ve müsâkât akitlerinin cevazına işaret etmektedir. Bu bağlamda, akdi yapan taraflar (âkideyn), aralarında belirledikleri şartlar doğrultusunda mahsulü taksim etmektedir.²³⁶ Bu uygulama hem tarafların anlaşmasına dayanmakta hem de karşılıklı faydaya hizmet eden bir iş birliği modeli sunmaktadır.

Bab başlığı Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde "Arazide müdârebe babı" şeklinde iken, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde "Bir adamın diğer bir kimseye mudârebe ile malı vermesi" şeklindedir. İmam Müslim'de bab başlığı "Meyve ve ekinin bir kısmı karşılığında müsâkât ve muâmele babı", İbn Mâce'de "Ortaklık ve müdârebe babı" biçimindedir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde başlık "Zirâî ortaklık" olarak aynı bab başlığı kullanılmıştır. Nesâî'de ise "Müzâraa ile ilgili rivayetler" diyerek bab başlığını oluşturmuştur.²³⁷ Kaide ve kanun kitabı olan *Mecelle*'de Buhârî'nin bab başlığı ile benzer bir anlamda iki madde yer almaktadır. Maddeler şunlardır: Birinci madde "Müzâre'a-i sahîhada âkideyn (sözleşmenin iki tarafı) nasıl şart ettilerse hâsılâtı (ürünü) beynlerinde (aralarında) ol vechile taksîm ederler." İkinci madde ise, "Müsâkât-ı sahîhada âkideyn beynlerinde şart ettikleri vechile meyveyi taksîm ederler." Asıl da zikredilen şarttan maksat taraflara hâsılât ayrımı şart koşulmuşsa sülüs ve sülüsân (üçte

²³⁵ Buhârî, Müzâraa 5, (No. 2325).

²³⁶ Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 227-228.

²³⁷ Abdürrezzâk, *Musannef*, c. 8. had no:15095; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:23103; Müslim, Müsâkât 22, had no:3962; İbn Mâce, Ticaret 63, had no:2289; Ebû Dâvûd, Büyü 31, had no:3389; Tirmizî, Ahkâm 41, had no:1439; Nesâî, Müzâraa 46, had no:3928.

bir ve üçte iki) olarak bölüşürler. Eğer hâsılât olmazsa çiftçi bir şey alamaz. Çiftçi ürüne ortaksa, hâsılât olmazsa ortaklıkta olmaz. Müzâraada hâsılât ve galle²³⁸ müzârî'nin (çiftçinin) elinde emanettir. Kendi fiili ve kusuru ile telef olursa, tazmini gerekir. Kendi kusuru olmadan telef olmuşsa bir şey lazım gelmez. Ayrıca müsâkâtın geçerli olması için birkaç hüküm bulunmaktadır.1- Eğer mahsül olmazsa biri diğerinden herhangi bir şey talep edemez. 2- Yapılan akit iki taraf için de bağlayıcıdır. Tek taraflı fesh edilemez. 3- Âmil işi yapmaktan kaçınırsa, diğer taraf onu iş için zorlayabilir. 4- Hâsılâtta elde edilen ziyadeler caizdir.²³⁹

Buhârî'den önce bab başlığı Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde "Arazide müdârebe babı" olarak genel bir surette kullanılmıştır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde "Bir adamın diğer bir kimseye mudârebe ile malı vermesi" biçiminde mudârebe ortaklığını kısmen zikretmiştir. Buhârî ise "Hürmalığı ya da diğer işleri üzerine al, mahsûlünde benimle ortak ol dediği zaman" başlığını hadisi baz alarak oluşturursa da İbn Ebû Şeybe'nin bab başlığı ile yakın bir manada olduğu görülmektedir. Kütüb-i sitte müellifleri olan İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'de bab başlığı "Ortaklık ve müdârebe babı", "Zirâî ortaklık", "Müzâraa ile ilgili rivayetler" şeklinde genel bir yapıda gelmiştir. Zikredilen maddeler "Müzâre'a-i sahîhada âkideyn (sözleşmenin iki tarafı) nasıl şart ettilerse hâsılâtı (ürünü) beynlerinde (aralarında) ol vechile taksîm ederler. Müsâkât-ı sahîhada âkideyn beynlerinde şart ettikleri vechile meyveyi taksîm ederler." diye kullanılarak iki tarafın oluşturduğu ortaklıkta ürünlerin kendi aralarında nasıl paylaşılacağını ifade eder. Bu paylaşım kabul ettikleri şartlara göre yapılır. Buhârî'den önceki âlimler bab başlıklarını mudârebe ortaklığı olarak genel bir biçimde oluşturmuşlardır. Buhârî de bab başlığında emek sermaye ortaklığına işaret etmektedir. Buhârî bab başlığını hükümden mücerret olarak ele almaktadır ancak "şart koşmayı" (إِدَا قَال) diye zikretmektedir. Doğrudan hükümlerle ilgili bir bilgi vermemektedir. Buhârî bab başlığında zikredilen maddenin bir bölümüne yer vermiştir. "Hürmalığı ya da diğer işleri üzerine al, mahsûlünde benimle ortak ol dediği zaman" şeklinde meseleyi ele almıştır. Buhârî'nin kullandığı bab başlığı daha sonra fıkıh kitaplarında müzâraa ve müsâkât meselelerine has bir yapıda olgunlaştırılarak öne çıkmıştır. Müzâraa ve müsâkât bahsinde emek sermaye ortaklığında, öne sürülen şarta göre mahsûlün paylaşımı şeklinde kullanılan bir kural olarak yer almıştır.

²³⁸ Galle: Gall kökünden türeyen bir isim olan galle (çoğulu gallât, gılâl) sözlükte "gelir, kira, topraktan sağlanan mahsul" anlamlarına gelir. Bir hukuk terimi olarak ev, han, dükkân gibi gayri menkullerin kirasını, bağ, bahçe ve tarlaların ürününü ve paranın getirisini ifade eder.

²³⁹ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c. 3, s. 2419-2433.

3.12. Kitâbü'l İstikrâz Bölümü

(8. Bab): Borçlu hakkından daha düşük seviyede bir mal ile borcunu ödediğinde ya da borç sahibi borçluya hakkını helal ettiği zaman bu caizdir.

. باب إِذَا قَضَى دُونَ حَقِّهِ أَوْ حَلَّاهُ فَهُوَ جَائِزٌ .

Buhârî bab başlığını hadiste bahsedilen Câbir b. Abdullah'ın yaşadığı bir olaya binaen oluşturmuştur. Hadis şöyledir: Câbir b. Abdullah, babası Abdullah b. Amr'ın üzerinde borç olduğu halde Uhud günü şehîd olduğunu Kâ'b b. Mâlik'e şöyle anlatmıştır: "*Alacaklılar haklarını istemekte ısrarcı oldular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldim, durumu anlattım. Hz. Peygamber (s.a.s.) alacaklılara hurmalığının mahsûlünü kabul etmelerini ve babam üzerindeki haklarını helal etmelerini istedi. Fakat alacaklılar bu teklifi kabul etmediler. Hz. Peygamber (s.a.s.) de onlara hurmalığının mahsûlünü vermedi ve bana: "Sana kuşluk vakti geleceğim" buyurdu. Ertesi sabah olduğunda kuşluk vakti bana geldi. Hurmalıkta dolaştı. Hurmalığın bereketli olması için dua yaptı. Akabinde ben hurma mahsûlünü kestim. Alacaklıların haklarının hepsini ödedim. Bize de hurma mahsûlünden bir miktar kaldı.*"²⁴⁰

İbn Hacer *Fethü'l-bârî*'de bab başlığı ile alakalı şöyle bir yorumda bulunmuştur: İbn Battal (öl. 449/1057)'a göre bab başlığı genellikle yukarıda bahsedilen şekilde (أَوْ حَلَّاهُ) olarak gelmektedir. Ancak ona göre doğru olan (و حَلَّاهُ) şeklinde elif'in düşmesi biçiminde gelen kelimedir. Firebrî'nin rivayetinden nüsha oluşturan İbn Şebbûye (öl. 376/986)'de ve Nesefî rivayetinde kelime bu şekilde vav harfi ile gelmiştir. İbn Müneyyir'e göre Buhârî'nin bab başlığındaki gaye borç sahibinin rıza gösterip bütün hakkını helal etmesidir.²⁴¹

Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bab başlığı ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Buhârî'ye göre borçlu olan bir kimse borcunun birazını öder, alacaklı da alacağını helal ederse bu işlem geçerlidir. İbn Battal ise, borçlu olan kimse borcunu ödemesi gerekmektedir. Ancak alacaklı alacağın geri kalan kısmını veya tamamını helal eder ise, borçlu borcundan berî olur. Zikredilen hadiste Câbir b. Abdullah, borcunu ödemeyi bir müddet ertelediği için, borç bir mazeret sebebi ile belirli bir zamana kadar ertelenebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Câbir'e mahsulünün bereketli olması için dua yapması, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) duasını kabul etmesi ve bereketin hasıl olması durumu Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğinin alametlerinden

²⁴⁰ Buhârî, İstikrâz 8, (No. 2395).

²⁴¹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. 6, s. 202.

bir alamet olduğuna da işarettir.²⁴² İlaveten Buhârî kitâbü'l hibe bölümünde yirmi birinci bab'da "Bir kimse diğer kimsede olan borcunu hibe ederse, bu borcun borçluya hibe edilmesi caizdir." bab başlığını kullanarak akabinde aynı hadisi zikretmiştir. Buhârî'den evvel eserlerde bab başlığı çeşitli biçimlerde oluşturulmuştur. İmam Mâlik *Muvatta*'da "Alacağı olan bir kimsenin onu bağışlaması, alacağı şeyden daha iyidir." şeklinde bab başlığına eserinde yer verirken, İbn Ebû Şeybe *Musannef*'te "Borcu bağışlamanın sevabı" şeklinde bab başlığını genel bir formda oluşturmuştur. Dârimî'nin *Müsned*'inde başlık "Borçlu olana yardım edilir" biçimindedir.²⁴³ Müslim'in *Sahih*'inde bab başlığı "Borcu düşmenin müstehap oluşu" biçiminde iken, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde başlık "Borcu ödeme niyetiyle borçlanan kimse", Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde başlık "Borcu daha iyisi ile ödemek", Nesâî'nin *Sünen*'inde bab başlığı "İstikraz babı" şeklinde kullanılmıştır.²⁴⁴

Buhârî'den önce bab başlığı İmam Mâlik'te alacağın ibrâ edilmesi, bağışlanması şeklinde iken, İbn Ebû Şeybe'de alacağı bağışlamanın sevap olması biçimindedir. Dârimî bab başlığını borçluya yardım edilmesi yönünde oluşturmuştur. Buhârî ise bab başlığını "Borçlu hakkından daha düşük seviyede bir mal ile borcunu ödediğinde ya da borç sahibi borçluya hakkını helal ettiği zaman bu caizdir." şeklinde hüküm ortaya koyarak kullanmıştır. Buhârî'nin bab başlığı İmam Mâlik'in *Muvattaa*'da kullandığı bab başlığı ile aynı formdadır. Lakin Buhârî bab başlığında "Borç sahibi borçluya hakkını helal ettiği zaman bu caizdir." diyerek hüküm istinbat etmiştir. Müslim'in *Sahih*'inde, başlık borcu düşmenin müstehap oluşu yani bir kısmını bağışlamak şeklinde iken, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen* isimli eserlerinde bab başlığı borcu ödemek biçimindedir. Nesâî *Sünen*'de başlığı "İstikraz babı" (borçlanma) olarak genel bir üslupla kullanılmıştır. Burada kaide kitaplarında yer almayan Buhârî'ye mahsus bir zâbıtın varlığından söz edilebilir. Buhârî'nin "Borçlu hakkından daha düşük seviyede bir mal ile borcunu ödediğinde ya da borç sahibi borçluya hakkını helal ettiği zaman bu caizdir." diye oluşturduğu bab başlığı Buhârî tarafından bir zâbit formunda vücut bulduğu söylenilebilir. Buhârî bu zâbıtı borçlar meselesi ile alakalı olarak bab başlığında kullanır olmuştur. Bu yaklaşımı, onun hadisleri sadece nakletmekle kalmayıp aynı zamanda fikhî bir sistem içinde değerlendirdiğini ve bu doğrultuda kurallar oluşturduğunu göstermektedir.

²⁴² Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 326.

²⁴³ İmam Mâlik, *Muvatta*, Sarf ve Ribâ 3, had no:826; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:23641; Dârimî, *Buyû* 55, c. 2, had no: 2796.

²⁴⁴ Müslim, *Müzaraa* 4, had no:3981; İbn Mâce, *Sadaka* 10, had no:2408; Ebû Dâvûd, *Büyû* 11, had no:3346; Nesâî, *Büyû* 97, had no:4683.

3.13. Kitâbü'l Lukata Bölümü

(8. Bab): Hiçbir kimsenin hayvanı sahibinden izinsiz olarak sağlamaz.

. باب لا تُحْتَلَبُ مَا شِئِي أَحَدٍ بَعَيْرِ إِذْنٍ.

Buhârî bab başlığını hadisin metninden meydana getirmiştir. Hadisin metni şöyledir: Abdullah b. Ömer (r.a.) 'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Hiçbir kimse diğer bir kimsenin hayvanının sütünü onun izni olmadan sağmasın. Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin muhafaza edildiği kilerine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesini ister mi? Hayvanlarının memeleri de onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiçbir kimse diğerinin hayvanının sütünü, onun izni olması hariç, kesinlikle sağmasın.*"²⁴⁵

Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bab başlığına şu açıklamayı getirir: Hz. Peygamber, (s.a.s.) bir sözünde "*Sizin kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır.*" buyurdu. Gönül rızası olmadan başkasına ait bir şey kullanılmaz. Zikredilen hadiste özellikle süttten bahsedilmesi, ondan istifade edilmesi insanlara daha kolay geldiği içindir. Yoksa yiyecek olarak süt veya hurma arasında bir fark yoktur. Başkasına ait olan bir hayvandan yarar sağlayabilmek için sahibinin izni gerekmektedir. Eğer izni olursa o hayvandan istifade etmek helal olur. Kullanım konusunda izin vermezse o hayvana el uzatılmaz. Yukarıda geçen hadiste Hz. Peygamber, (s.a.s.) sütü yiyecek maddesi olarak ifade etti. Çünkü sütü saklanabilen diğer yiyecek maddelerine kıyas etti. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin muhafaza edildiği kilerine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesini ister mi?*" diye soru kalıbı ile ifade etmesi yiyecek maddesini muhafaza etmenin mübahlığını da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, bir kimse başka birinin bahçe duvarına gelse, üç kez seslenerek içeri girmek için izin istese, sahibi izin verirse, bahçedeki ürünlerden faydalanabilir. Aksi hâlde caiz olmaz.²⁴⁶

İbn Ebû Şeybe bab başlığını *Musannef*'te "Bir kimsenin izni olmadan arazisinin ekilmesi" şeklinde oluşturmuştur. Müslim'in *Sahih*'inde bab başlığı "Sahibinin izni olmadan davarı sağmanın haram olması" biçiminde hüküm ifade edilerek kullanılmıştır. İbn Mâce'de başlık "Mâşiye (davar) sahibinin izni olmadıkça sütünden içmenin yasak olması", Ebû

²⁴⁵ Buhârî, Lukata 8, (No. 2435).

²⁴⁶ Aynî, *a.g.e.*, c. 12, s. 391.

Dâvûd'da "Sahibinin izni olmadan bir kimse araziye ekirse", Tirmizî'de "Sahibinden izinsiz sağmalı hayvanlar sağılır mı" biçiminde bab başlığını kullanmışlardır.²⁴⁷

Bir kimseye ait olan bir malın onun izni olmadan kullanılmasının yasak olması *Mecelle*'de kaide olarak oluşturulmuştur. Kaide: "Bir kimsenin mülkünde onun izni olmaksızın ahar bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir." şeklindedir. Sahibi bulunan bir mülkün dokunulmazlığı vardır. İzinsiz başkasına ait olan bir malı kullanmak caiz değildir. Ortak bir malın, diğer ortağın izni olmadan kullanılması veya komşuya ait olan bir eşyadan izinsiz istifade edilmesi caiz değildir. Kullanım konusunda izin sarih veya delalet yoluyla olur. Evini satmak isteyen bir kimsenin vekil tayin etmesi sarih bir yolla verilen izindir. Ölmek üzere olan bir hayvanı çobanın kesmesi delalet yoluyla izindir. Çünkü mal sahibi tarafından kendisine dolaylı olarak izin verilmiştir.²⁴⁸

İbn Ebû Şeybe ve Ebû Dâvûd bab başlığında "Bir kimsenin izni olmadan arazisinin ekilmesi" şeklinde izinsiz olarak yapılan bir tasarruftan bahsederken, İmam Müslim ve İbn Mâce'de bab başlığı "Sahibinin izni olmadan hayvanı sağmanın haram olması" şeklinde izinsiz olarak kullanılan bir hayvanın hükmü belirtilerek yer almıştır. Tirmizî "Sahibinden izinsiz sağmalı hayvanlar sağılır mı" biçiminde soru tarzında bab başlığını kullanmıştır. Buhârî ise "Hiçbir kimsenin hayvanı sahibinden izinsiz olarak sağılamaz." bab başlığı ile başkasına ait bir hayvandan sahibinin izni olmadan yararlanmanın doğru olmadığını söylemiştir. Kaide "Bir kimsenin mülkünde onun izni olmaksızın başkasının tasarrufu caiz değildir." şeklinde hüküm ifade ederek oluşmuştur. Kaide İbn Ebû Şeybe'nin bab başlığı ile anlam cihetinde örtüşmektedir. Kaide de mülk ifadesi umumu kapsayacak bir biçimde geçse de İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde geçen arazi kelimesi de mülkten sayılmaktadır. Buhârî'nin zikrettiği bab başlığında başkasına ait bir hayvan (mal-mülk) sahibinden izinsiz olarak kullanılamaz. Buhârî nin burada ifade ettiği hayvan kelimesi insanların malı ve mülkü olarak değerlendirilmektedir. Buhârî burada başkasına ait ve sahibinden izinsiz sağılan hayvanı özel bir anlamda kullanmış, *Mecelle* kaidesi aynı minvalde genel mal ve mülkleri kapsayacak şekilde küllî kaide sigası oluşturmuştur. Özel bir formdan genel bir forma doğru geçiş görülmektedir. Buhârî'nin bu kurala etkisi, cüz-î bir hükmü kural formatında zikretmiş olmasıdır. Kaide ile arasında cüz-î bir münasebet bulunmaktadır.

²⁴⁷ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:22885; Müslim, *Lükata* 3, had no:1726; İbn Mâce, *Ticaret* 68, had no:2302; Ebû Dâvûd, *Büyü* 33, had no:3403; Tirmizî, *Büyü* 59, had no:1341.

²⁴⁸ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 195.

3.14. Kitâbü'l Mezâlim Bölümü

(30. Bab): Sahibinin açıktan izni olmadığı zaman bir malı el koyarak almak. Ubâde b. Sâmit: Biz Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gaspçılık yapmamak üzere biat ettik demiştir.

. باب التُّهْمَى بِعَيْرِ إِذْنِ صَاحِبِهِ وَقَالَ عَبْدُ عُبَادَةَ بَايَعْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا نَنْتَهَبَ.

Buhârî bab başlığını hadisin anlamından oluşturmuştur. Hadis şu şekildedir: Ensâr'dan Abdullah b. Yezîd (öl. 69/688-89): "*Hz. Peygamber (s.a.s.) zor kullanarak bir kişinin malını almayı ve müsleyi (kulak, burun ve dudak kesmek gibi) çirkin ceza uygulamayı yasakladı.*" demiştir.²⁴⁹ Sahibinin izni olmadan bir kimsenin malını almak caiz değildir. Başkasının malını çalmak, soygunculuk haramdır. Buhârî bab başlığını sahibinin izni olmadan bir kimsenin malının alınmasının yasak olması diye kayıtlayarak zikretti. Hadiste de aynı kayıtlarla ifade edildi. Kirmânî buradaki gayeyi şöyle açıklar: İznin genel olması gerekir. Bir şeyin kullanımı için genel bir izin olur ise, ondan soygunculuk, hibe gibi şeyler çıkarılmış olur.²⁵⁰ İbn Ebû Şeybe bab başlığını *Musannef*'te "Bir kimsenin yiyeceğini gasp eden hakkında" biçiminde oluşturmuştur. İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen* adlı eserlerinde bab başlığı "Bir malı bırakıldığı yerden çalan kimse" biçiminde iken, Nesâî'nin *Sünen*'inde "Korunan yerden malın çalınması" şeklinde kullanılmıştır.²⁵¹ *Mecelle* 'de yer alan "Bilâ sebep-i meşrû (geçerli bir sebep olmadan) birinin malını bir kimsenin ahz eylemesi (alması) caiz olmaz." kuralı Buhârî'nin kullandığı bab başlığı ile aynı manada kullanılır olmuştur. Bir kimse başka bir kimsenin malını gasp, hırsızlık, rüşvet gibi yollarla izinsiz alması durumunda onu geri iade etmesi veya tazmini gerekmektedir. Unutkanlık ve hata kul hakları konusunda geçerli bir mazeret değildir. Çünkü kul hakları muhteremdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) kul hakları ile ilgili sözleri şöyledir: "*Bir kimsenin şaka veya eğlence amaçlı bir başkasının malını alması helal değildir, aldığı surette geri iadesi gerekir.*" buyurmuştur. Örneğin, bir kimsenin bir başkasının malını hırsızlık kastı olmadan, malın sahibini kızdırmak niyetiyle alması meşru değildir.²⁵²

Bab başlıklarına baktığımızda, İmam Mâlik kullandığı başlıkta kölenin efendisine ait olan bir malı alması şeklinde köle efendi arasındaki ilişkiyi özel bir formda ele alırken, İbn Ebû

²⁴⁹ Buhârî, *Mezâlim*, 30 (No. 2474).

²⁵⁰ Aynî, *a.g.e.*, c. 13, s. 35-36.

²⁵¹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:23584; İbn Mâce, *Hudud* 28, had no:2595; Ebû Dâvûd, *Hadler* 14, had no:4394; Nesâî, *Serika* 5, had no:4881.

²⁵² Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 187-188.

Şeybe bir başkasına ait olan yiyeceğin gasb edilmesine değinmiştir. Buhârî'ye göre sahibinin izni olmadan bir şeyi açıktan veya zorla almak yasaktır. Buhârî genel bir formda başlığını oluşturmuştur. İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'da bab başlığı bir malın bırakıldığı yerden çalınması şeklinde genel bir yapıda iken, Nesâî'de başlık muhafaza edilen yerden bir malın çalınması biçimindedir. Bu bağlamda, geçerli bir mazeret olmadan bir malın alınması caiz değildir, şeklinde ifade edilen kaide hem genel bir üslup taşımakta hem de hüküm inşa edilerek oluşturulmuş bir ilkeyi yansıtmaktadır. Söz konusu kaide ile Buhârî'nin bab başlığı tam bir uyum içindedir. Zira Buhârî'nin genel bir yapı içinde oluşturduğu başlık ve kaide aynı anlamı taşımaktadır. Kaide'nin genel bir formda şekillenmesinde Buhârî'nin etkisi olduğu düşünülebilir.

3.15. Kitâbü's Şerike Bölümü

(9. Bab): Ortaklar, evleri ve diğer şeyleri bölüştükleri zaman artık onlar için geri dönme yoktur. Şüf'a da yoktur.

. باب إِذَا افْتَسَمَ الشُّرَكَاءُ الدُّورَ أَوْ غَيْرَهَا فَلَيْسَ لَهُمْ رُجُوعٌ وَلَا شُفْعَةٌ.

Buhârî, dokuzuncu bölümde kitâbü's-şüf'a'da geçen hadisin mânası ile farklı bir bab başlığı meydana getirmiştir. Hadis şu şekilde nakledilmişti. Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan gelen rivayete göre: "*Hz. Peygamber (s.a.s.) taksîm olunmayan her malda şüf'a hakkının olduğuna hüküm verdi. Sınırlar konulduğunda ve yerler belli olduğu zaman artık şüf'a hakkı yoktur.*"²⁵³

Buhârî'nin kullandığı bu bab başlığı ile alakalı Aynî, *Umdetü'l-kârî*'de şöyle bir açıklama yapmaktadır: Bab başlığının altına bahçeler ve sair akârlarda girmektedir. Kısmet (bölüşme) akdi yapıldığı zaman bu akit lazımdır. Tek taraflı olarak bozulamaz ve geri dönülemez. Burada bab başlığı ile hadis arasında bir mutabakatın olmadığı söylendi. Bab başlığı kısmetin lüzumu ile ilgiliyken hadis şüf'a hakkı ile ilgilidir. Buhârî'nin burada kastettiği, şüf'a hakkından ve taksimden geri dönülmesinin reddedilmesi gerekir. Eğer ortağın taksimden sonra geri dönme hakkı olsaydı, taksim olunan malda da şüf'a hakkının olması gerekirdi. Yukarıda Şüf'a bahsinde geçtiği üzere şüf'a hakkı bölünmeyen maldadır.²⁵⁴

İmam Mâlik *Muvatta*'da bab başlığına "Alışverişte ortaklık" biçiminde yer verirken, İbn Ebû Şeybe başlığı *Musannef*'te "Şirket hissinin satılması" şeklinde kullanmıştır. İbn Mâce'nin

²⁵³ Buhârî, Kısmet 9, (No. 2496).

²⁵⁴ Aynî, *a.g.e.*, c. 13, s. 47.

Sünen 'inde başlık "Şirket ve Mudarebe babı" biçimindedir. Tirmizî'nin *Sünen*'inde "Ortak diğer ortağın hissesini almaya daha hak sahibidir." şeklinde iken Nesâî'nin *Sünen* adlı eserinde bab başlığı "Ortakların birbirlerinden ayrılmaları" şeklindedir.²⁵⁵ "Kısmet (paylaşım) tamam oldukça artık ondan rüçû (geri dönmek) olunamaz." Mecelle kanunu ile Buhârî'nin kullandığı bab başlığı arasında anlam bütünlüğü bulunmaktadır. Kısmet (paylaşım) tamam olduğu zaman ondan geri dönülmez yani maksûmun lehin (malı lehine taksim edilen kimse) geri dönemeyeceği gibi maksûmun lehin vefatından sonra mirasçılarında rüçû edemez. Sahih olan ve tamamlanan kismetten geri dönüş olmaz ise de sahih olmayan kismetten rucû edilebilir. İmam Mâlik'te bab başlığı "Alışverişte ortaklık" olarak genel bir biçimde iken, İbn Ebû Şeybe'de başlık "Şirket hisselerin satılması" şeklinde hisselerin satımını konu edinmiştir. Buhârî'de ise bab başlığı şirket hisselerinin satılması veya genel bir tarzda ortaklık olmayıp, ortakların bir malı paylaştıktan sonra geri dönüşlerinin ve itirazlarının olamamasıdır. Buhârî kullandığı bab başlığı ile İmam Mâlik ve İbn Ebû Şeybe'nin tesiri altında kaldığını söylemek çok da mümkün görünmemektedir. Zira İmam Mâlik ve İbn Ebû Şeybe'nin bab başlığında bir hüküm bulunmamaktadır. Buhârî kitâbü'ş şüfa'da zikredilen hadisi delil getirerek fikhî düşüncesi çerçevesinde bu hükmü çıkarmıştır. "Kısmet (paylaşım) tamam oldukça artık ondan rüçû (geri dönmek) olunamaz." Mecelle kanunu Buhârî'nin kullandığı bab başlığı ile aynı yapıda oluşturulmuştur. Buhârî'nin kullandığı bab başlığı kavâid eserlerinde şirket veya kısmet konusuna özel bir kural formatında gelmiştir. Yukarıda zikri geçen Mecelle kanunu şirket, kısmet konularına has kullanılır olduğu görülmektedir.

3.16. Kitâbü'r Rehin Bölümü

(6. Bab): Rehin veren ve rehin alan ve benzeri kimseler aralarında ihtilaf ettikleri zaman beyyine davacıya, yemin davalıya ait olur.

. باب إِذَا اِخْتَلَفَ الرَّاهِنُ وَالْمُرْتَهِنُ وَنَحْوُهُ فَالْبَيْتَةُ عَلَى الْمُدْعَى وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدْعَى عَلَيْهِ.

İmam Buhârî'nin bab başlığı birkaç kısımdan oluşmaktadır. "Rehin veren ve rehin alan ve benzeri kimseler aralarında ihtilaf ettikleri zaman" kısmını rehin konusunu baz alarak oluşturmuştur. "Beyyine davacıya aittir." cümlesini kitâbü'ş şehâdet bölümünde birinci bab'da bab başlığı olarak oluşturmuş ve akabinde konu ile ilgili Yüce Allah'ın kavlini zikretmiştir.

²⁵⁵ İmam Mâlik, *Muvatta*, Büyü 27, had no:803; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:22523; İbn Mâce, Ticaret 63, had no:2289; Ebû Dâvûd, Büyü 30, had no:3388; Tirmizî, Ahkâm 34, had no: 1422; Nesâî, Müzaraa 7, s. 536.

"Yemin davalıya ait olur." kısmını ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kısa ve özlü sözünden meydana getirmiştir. Hadisi İbn Ebû Müleyke (öl. 117/735) şöyle nakletmiştir: "*Abdullah b. Abbas'a bir mektup yazıp bir dava ile ilgili soru sordum. O da bana: Hz. Peygamber (s.a.s.): "Yemin etmek davâlıya aittir" diye hükmetti, cevabını yazdı.*"²⁵⁶

Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bab başlığını şöyle izah eder: Râhin (rehin veren) ve mürtehin (rehin alan) borcun miktarı konusunda ihtilaf ettikleri zaman, rehin veren, mürtehin, sana on dinar rehin bıraktım derse, rehin alan da yirmi dinar bıraktın derse, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr'e göre râhinin beyyine getirmesi gerekmektedir. Çünkü ziyadeyi inkar etmektedir. Yemin ise rehin alana aittir. Nitekim verilen rehin, mürtehinin şâhidi gibidir.²⁵⁷

H. Peygamber (s.a.s.) kendisine danışılan davalara bakarken, davacıdan beyyine, davalıdan yemin etmesini talep etmiştir. Hicri ikinci asrın fukahâsı mudde'a aleyh'in (aleyhine dâvâ açılan) kim olduğunu tanımlama gereksinimi duymuşlardır. Şeybânî bu kelimeyi açıklamış, 'el mudde'a aleyh hûve el münkir' yani davalı, inkar eden kişidir demiştir.²⁵⁸

İmam Mâlik *Muvatta*'da bab başlığına "Davada hüküm verme" biçiminde yer verirken, İmam Müslim *Sahih*'te ve Ebû Dâvûd *Sünen*'de bab başlığını "Yemin etmek davalıya aittir." şeklinde kullanmışlardır. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde başlık "Şahit davacıya, yemin davalıya düşer." iken, Tirmizî'nin *Sünen*'inde "Beyyine davacıya, yemin davalıya düşer." biçimindedir. Nesâî'de *Sünen* adlı kitabında bab başlığı "Delilleri olmayan davacıların davası" şeklindedir.²⁵⁹

Buhârî'nin kullandığı bab başlığındaki son pasaj "Beyyine davacıya, yemin davalıya ait olur." cümlesi *Mecelle*'de yetmiş altıncı maddede bir kaide olarak yer almıştır. Kaide şöyledir: "Beyyine müdde'î için (idda eden kimse) ve yemin, münkir (inkâr eden kimse) üzerinedir." Ali Haydar Efendi *Dürerü'l-Hükkâm*'da "Bir kimse diğer kimseden hak iddia etse, o kimse de inkâr eylese, hâkim beyyineyi müdde'î'den talep eder. Yoksa dava edilenden istemez. Dava eden davasını ispat edemez ise, münkir olan kimseden yemin etmesi istenir. Müdde'î'ye burada yemin gerekmez. Burada davacının sözü zahire (belirgin duruma) muhalif olmasından dolayı ona beyyine lazım geldi. Davalının kelamı zahire uygun olmaması nedeniyle ona da yemin tevcih

²⁵⁶ Buhârî, Rehin 6, (No. 2514-2516).

²⁵⁷ Aynî, *a.g.e.*, c. 13, s. 106.

²⁵⁸ M. E. Özafşar, *a.g.e.*, s. 177.

²⁵⁹ İmam Mâlik, *Muvatta*, Büyü 28, had no:804; Müslim, Akdiye 1, had no:4470; İbn Mâce, Ahkam 7, had no:2321; Ebû Dâvûd, Akdiye 23, had no:3619; Tirmizî, Ahkam 12, had no:1387; Nesâî, Âdabü'l Kudat 35, had no:5424.

(yöneltildi) olundu." der.²⁶⁰ Ayrıca *Mecelle*'deki "Beyyine müdde'î için (idda eden kimse) ve yemin, münkir (inkâr eden kimse) üzerinedir." kaidenin kaynağı da hadis metni olarak gösterilmektedir. Rivayetler farklı versiyonlardan oluşmaktadır. Mesele şöyledir: Emevî Devleti'ne karşı ayaklanarak hilâfetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), İbn Ebû Müleyke'yi Taif kadısı olarak atar. Kadılık yaptığı dönemde, İbn Ebû Müleyke zorlu bir dava ile karşılaşır. Aynı evde deri işleyen iki kadından biri, diğersinin eline iğne batırdığını iddia eder ve bu sebeple mahkemeye başvurur. Ancak suçlanan kadın, bu iddiaları reddeder. İbn Ebû Müleyke, davanın detaylarını öğrenmek ve çözüm bulmak amacıyla Abdullah b. Abbas'a (öl. 68/687-88) bir mektup göndererek durumu bildirir. Abdullah b. Abbas cevap olarak şunları söylemiştir: "*Şüphesiz, Hz. Peygamber (s.a.s.) 'İnsanlara delilleri ve şahitleri olmadan sadece davaları ile hüküm verilseydi, malları ve kanları hususunda birbirleri üzerlerinde hak iddia ederlerdi. Lakin beyyine (hüccet, şahit) davacıya, yemin ise inkâr eden kimsenin üzerinedir.*" buyurdu.²⁶¹

İmam Mâlik bab başlığını "Davada hüküm verme" biçiminde genel bir formda kullanmıştır. Buhârî ise rehin konusundan ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) veciz sözünden yola çıkarak bab başlığını bir kaide formunda oluşturmuştur. Kendisinden evvel bu tarz bab başlığı kullanımına rastlanmamıştır. Kütüb-i sitte alimlerinde Buhârî'den etkilenererek aynı bab başlığına eserlerinde yer vermişlerdir. Bir tek Nesâî "Delilleri olmayan davacıların davası" şeklinde delilleri olmayan davacıların durumunu ele alarak bab başlığını kullanmıştır. Buhârî "Rehin veren ve rehin alan ve benzeri kimseler aralarında ihtilaf ettikleri zaman beyyine davacıya, yemin davalıya ait olur." şeklinde kullandığı bab başlığını rehin özelinde oluşturmuştur. Bu kaide daha sonra *Mecelle*'de, tüm davaları kapsayacak şekilde genişletilerek, mahkemede davacı ve davalının delil sunma yükümlülüğüne dair genel bir hukuk kuralı haline gelmiştir. Burada özel bir konudan genel bir kaideye doğru dönüşüm söz konusudur. "Beyyine müdde'î için (idda eden kimse) ve yemin, münkir (inkâr eden kimse) üzerinedir." kaidesi Buhârî'nin kullandığı bab başlığı ile aynı hükme dayanmakta ve onu desteklemektedir. Buhârî'nin bu kurala etkisi, bab başlığını önce cüz'î (özel bir meseleye dair) bir konuya yönelik kullanması, ancak bunun zamanla küllî (genel hukuk kaidesi) bir ilke haline gelmesidir. Onun belirlediği bu başlık, yalnızca rehin meselesiyle sınırlı kalmamış, zaman içinde tüm dava süreçlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu dönüşüm, İslam hukukunun temel prensiplerinden biri olarak

²⁶⁰ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 153.

²⁶¹ A. Beyhakî (2011). *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru't-Te'sîl, c. 21, s. 242-243 (No. 21241-21243).

Mecelle'de yer bulmuş ve dava ile şahitlik konularında yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, Buhârî'nin yaklaşımı, delil ve ispat yükümlülüğüne dair fikhî anlayışın sistematik bir hukuk kaidesine dönüşmesine öncülük etmiştir.

3.17. Kitâbü'l Hibe Bölümü

(30. Bab): Hiç kimseye daha önce yaptığı hibesinden ve verdiği sadakadan dönmesi helal olmaz.

. باب لا يَجُزُّ لِأَحَدٍ أَنْ يَرْجِعَ فِي هِبَتِهِ وَصَدَقَتِهِ .

Buhârî bab başlığını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözünden oluşturmuştur. Abdullah b. Abbâs'dan gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Hibesinden dönen kimse, kusmuğuna dönen gibidir.*"²⁶² Aynî *Umdetü'l-kârî*'de Buhârî'nin bab başlığına getirdiği yorum şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.) hibeden dönmeyi, kusmuğa dönmek olarak zikretti. Normalde kustuğu şeye geri dönen insan değil, köpektir. Kusuntudan istifade etmek ise haramdır. Köpekler ibadetkar değildir, haramı ve helalı bilmezler. Şârî tarafından konulan hükümler onlar için geçerli değildir. Hz. Peygamber (s.a.s.) mübalağalı bir üslup kullanarak hibeden dönme işini, köpeğin yaptığı bir fiile benzetti. Buradaki gaye yaptığı hibeden dönen kimseyi bu işden sakındırmaktır. Buhârî ise hibe ve sadakadan dönme konusunda bir ayırım gözetmedi.²⁶³ İmam Mâlik *Muvatta*'da bab başlığını "Hibe ve sadaka babı" biçiminde kullanırken, Abdürrezzâk *Musannef*'te "Bir kimse sadakadan dönebilir mi?" şeklinde bab başlığını soru üslubu ile oluşturmuştur. İbn Ebû Şeybe *Musannef*'te "Bir adamın hibede bulunması" şeklinde kullanmıştır. İmam Müslim'in *Sahih*'inde bab başlığı "Aşağı doğru inen evlada yapılan bağış hariç, kabzettikten sonra hibe ve sadakadan dönmek haramdır." şeklinde kullanılırken, İbn Mâce *Sünen*'de "Hibeden rücu etmek", kitabü's sadakada ise "Sadakadan rücu etmek" başlığını kullanmıştır. Ebû Dâvûd bab başlığını *Sünen*'de "Hibeden dönmek" biçiminde kullanırken, Tirmizî *Sünen*'inde "Bağıştan dönmenin kerih olması" şeklinde kullanmıştır. Nesâî'nin *Sünen*'inde bab başlığının kullanımı "Hibesinden geri dönen kusmuğuna dönen köpek gibidir." biçimindedir.²⁶⁴ *Mecelle*'de Buhârî'nin bab başlığı ile benzer

²⁶² Buhârî, Hibe, 30 (No. 2621).

²⁶³ Aynî, *a.g.e.*, c. 13, s. 247-248.

²⁶⁴ İmam Mâlik, *Muvatta*, Hibe ve sadaka 29, had no:805.; Abdürrezzâk, *Musannef*, c. 9, had no:16572.; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 11, had no:22578.; Müslim, Hibe 2, had no:1622; İbn Mâce, Hibe 5, had no:2384, Sadaka 1, had no:2390.; Ebû Dâvûd, Büyü 83, had no:3538; Tirmizî, Büyü 62, had no:1352; Nesâî, Hibe 3, had no:3693.

bir manada iki kanun yer almaktadır. O kanunlar şunlardır: Birinci kanun, "Dâyin (borç veren kimse) alacağını medyuna (borç alan) hibe ettikten sonra artık ondan rucû edemez." İkinci kanun ise, "Badel kabz (teslim aldıktan sonra) sadakadan bir vechile rucû olunmaz." Alacaklının alacağını hibe etmesi bir ibrâdır. Örneğin, bir kimse evini belirli bir para karşılığında annesine satsa, sonra alacağı parayı hibe etse, semeni ondan isteyemez ve haneye müdahale edemez. Bir mal hibe edildikten sonra yapılan hibeden dönülmez. Sadaka teslim edildikten sonra, kişinin erişeceği sevaba nail olması nedeniyle ondan rucû edemez.²⁶⁵

Buhârî'den evvel bab başlığını İmam Mâlik *Muvatta*'da "Hibe ve sadaka babı" olarak genel bir yapıda kullanırken, Abdürrezzâk *Musannef*'te "Bir kimse sadakadan dönebilir mi" biçiminde soru formatında oluşturmuştur. İbn Ebû Şeybe *Musannef*'te bab başlığını "Bir adamın hibede bulunması" şeklinde özel bir üslupla kullanmıştır. Buhârî'nin bab başlığı ne genel bir yapıdadır ne de soru formatındadır. Bab başlığını Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "*Hibesinden dönen kimse, kusmuğuna dönen gibidir.*" sözünden hüküm inşa ederek "Hiç kimseye daha önce yaptığı hibesinden ve verdiği sadakadan dönmesi helal olmaz." şeklinde oluşturmuştur. Sadaka hükmünü ise babın altında zikrettiği başka bir hadisten çıkarmaktadır. Hadisi Zeyd b. Eslem (öl. 136/754) babasından nakletmiştir. Hadis şöyledir: "*Ben Ömer b. Hattâb (r.a)'dan işittim, şöyle diyordu: Bir kimseyi Allah yolunda savaşsın diye bir ata bindirmiştin. Atın yanında olan o kişi, ata iyi bakmadı ve onu zayı etti. Ben de bu kişi atı uygun bir fiyata satar diye düşünerek, onu o adamdan satın almayı istedim. Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s.)'e sordum. Hz. Peygamber (s.a.s.): "Şayet o adam bu atı sana bir tek dirhem karşılığında verse de artık sen o atı satın alma. Çünkü sadakasına dönen kimse, kusmuğuna dönen köpek gibidir,"* buyurdu.²⁶⁶ Buhârî bu hadisten yola çıkarak sadakadan dönmenin helal olmadığı hükmüne ulaşmıştır. Buhârî'den evvel bab başlığı İmam Mâlik'in *Muvatta*, Abdürrezzâk *Musannef* ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* adlı eserlerinde bulunsada bab başlığının kullanım tarzı tamamen farklıdır. Onların bab başlıklarında konu ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Nitekim Buhârî bab başlığında fikhî çıkarımda ve kıyasta bulunmuştur. Buhârî'nin kullandığı bab başlığı kavâid eserlerinde hibe ve sadaka meselelerine özel bir kural formatında gelmiştir. Yukarıda bahsedilen Mecelle kanunları yalnızca bu spesifik meselelere özel kullanılır olmuştur.

²⁶⁵ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1549-1550.

²⁶⁶ Buhârî, Hibe, 30 (No. 2623).

3.18. Kitâbü's Şürût Bölümü

(4. Bab): Satıcı belli bir yere kadar binek hayvanının sırtına binmeyi şart koştuğunda, bu caizdir.

. باب إذا اشترط البائع تطهير الدابة إلى مكانٍ مُسمى جاز .

Buhârî bab başlığını Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Câbir b. Abdullah ile arasında geçen bir olaydan yola çıkarak oluşturmuştur. Câbir'den nakledilen rivayet şöyledir: "*Kendisine âit bir deve üzerinde sefere çıkmış ve devesi yorulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) yanına gelip deveyi dürtmüş ve Câbir'e duâ etmiştir. Bunun üzerine o yorgun deve, hiç yürümediği hızlı bir yürüyüşle yürümüştür. Câbir hadiseyi şöyle anlatmaya devam etmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) bana: "Bu deveyi bana (kırk dirhemlik) bir ûkıyye karşılığında sat" buyurdu. Ben de deveyi O'na sattım, fakat ailemin yanına kadar sırtında taşımalarını şart kıldım. Medine'ye geldiğimizde deveyi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) getirdim. Hz. Peygamber (s.a.s.) devenin ücretini verdi. Ben dönüp giderken Hz. Peygamber (s.a.s.) arkamdan bir haberci gönderip, beni çağırttı (yanına geldiğimde): "Ben senin deveni alıcı değilim. Sen bu deveni al; o senin malındır" buyurdu. Buhârî: "Satış sırasındaki akitte şart kılındığını gösteren hadîslerin tarikleri daha fazla ve benim nezdimde satış sırasında şart kılındığına delâlet etmeyen rivayetlerden daha sahihtir. Şa'bî'nin 'Bir ûkıyye mukabilinde' sözü rivayetler içinde daha fazladır; şart kılma hükmü de benim nazarımda daha sahihtir." der.²⁶⁷ Aynî *Umdetü'l-kârî*'de şu açıklamayı yapmaktadır: Evzâî (öl. 157/774) ve İmam Mâlik belirli bir semen karşılığında satış yapılırsa, satıcının o hayvana binme şartının caiz olacağını söylemişlerdir. Bu hadisi delil getirerek satışta, şartta caizdir derler. İbn Ebû Leylâ, Ahmed b. Hanbel: "Satış caiz, şartta batıldır." derler. İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Şâfiî, satışın fasit olduğunu söylemişlerdir. Rivayette belirtildiği üzere Câbir b. Abdullah'ın sattığı hayvandan bir süre daha istifade etme şartını Hz. Peygamber (s.a.s.) kabul etmiştir. Bu durum şartın meşrutiyyetini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tavrını sünnet çeşidini göstermesi bakımından önemlidir. Lakin İmam Mâlik hayvana binme şartını yakın bir mekân ve üç günlük bir mesafe olması durumunda şartın caiz olacağını belirtmiştir.²⁶⁸ Abdürrezzâk *Musannef*'te bab başlığını "Alışverişte şart koşmak" şeklinde kullanırken, İbn Ebû Şeybe *Musannef*'te "Bir kimsenin diğer bir kimseye belli bir süreyi şart koşarak satış yapması" şeklinde kullanmıştır. İmam Müslim'in*

²⁶⁷ Buhârî, Şürût 4, (No. 2718).

²⁶⁸ Aynî, *a.g.e.*, c. 13, s. 417-418.

Sahih'inde bab başlığı "Deveyi satıp, ona binmeyi istisna etmek" biçiminde kullanılırken, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bab başlığı "Alışverişte şart koşturmak"dır. Tirmizî'nin *Sünen*'inde bab başlığı "Satış esnasında binite binmenin şart koşulması" şeklinde iken, Nesâî'nin *Sünen* 'inde başlık "Alışverişte sahih şart olursa, bey ve şart sahihtir." şeklindedir.²⁶⁹

"Şartın sübûtu indinde (sabit olması) ona mu'allak (bağlı) olan şeyin sübûtu lazım olur." Mecelle kaidesi ile Buhârî'nin kullandığı bab başlığı arasında anlam yönünden bir birliktelik bulunmaktadır. Bir şeyin meydana gelmesi şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Ammâ şart sabit olmazsa hükmün gerçekleşmeside yok olur.²⁷⁰

Prof. Dr. Mustafa Yıldırım *Mecelle 'nin küllî kâideleri* kitabında Mecelle kaidesi ile ilgili izahı şöyledir: Ta'lik bir şeyin gerçekleşmesinin şarta bağlanmasıdır. Akdin gerçekleşmesinin bağlandığı cümle "şart", akdin konusu olan cümleye de "ceza" denir. Yukarıda bahsedilen kaide şartın sahih olması ve meşru meseleler için geçerlidir. Yoksa sahih olmayan şartlar bu kuralın içine girmez. Şarta ta'lik konusu dört maddede ele alınır. 1- Bazı muamelelerin gereğinden olan şartlar. Vekâlet, vasiyet, havâle, kefâle gibi. Bir kimse diğerine filan kimse hakkımda dava açarsa, sen vekilimsin derse, o kişide kabul ederse, dava açılırsa vekâlet gerçekleşmiş olur. 2- Ta'liki hiçbir zaman sahih olmayan işlemlerdir. Bey, icâre, hibe, sadaka gibi. Bir kimse filan kişi yolculuktan dönerse, evimi sana şu kadar liraya sattım veya kiraladım derse, o kişi seferden dönse, bu akit geçerli olmaz. 3- Gelecek zamana izafe edilen sahih şartlar. Bir evi belli bir aydan itibaren belirli bir fiyata kiraya vermek sahihtir. 4- Gelecek zamana izafesi sahih olmayan şartlar. Filan şahıs ölürse seninle evlenirim demek gibi. Böyle bir şart geçersizdir.²⁷¹

Bab başlığı Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde "Alışverişte şart koşturmak" olarak genel bir yapıda kullanılmıştır. İbn Ebû Şeybe *Musannef*'te "Bir kimsenin diğer bir kimseye belli bir süreyi şart koşarak satış yapması" şeklinde alışverişte sürenin şart kılınması olarak ele alınmıştır. Buhârî "Satıcı belli bir yere kadar binek hayvanının sırtına binmeyi şart koşturduğunda, bu caizdir." biçiminde sahih olan şartın geçerli olacağı yönünde hüküm bina ederek bab başlığını oluşturmuştur. Buhârîye göre sahih olan şart gerçekleşmişse, ona bağlı olan şeyde gerçekleşmiştir. Burada satıcı belirli bir yere kadar o hayvandan yararlanabilir. Buhârî, kitâbü'l

²⁶⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, had no:14298; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, had no: 22657; Müslim, *Müsâkât* 21, had no:715; Ebû Dâvûd, *Büyü* 71, had no: 3505; Tirmizî, *Büyü* 30, had no: 1305; Nesâî, *Büyü* 78, had no: 4642.

²⁷⁰ Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 164.

²⁷¹ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 175-176.

büyü'da yetmiş üçüncü babda "Alışveriş akdinde şartlar konulduğu zaman yapılan bey helâl olmaz." şeklinde bir başlık kullanmıştır. Ancak, öne sürülen şart yerine getirilmesi mümkün bir şart ise, bu şart ve satış caizdir. Buhârî, kendisinden önceki müelliflerin bab başlığından tamamen bağımsız bir başlık kullanmıştır. Onların bab başlıkları genel bir tarzda veya alışverişte belli bir süreyi şart koşturmak şeklinde meydana gelmişken, Buhârî müstakil bir başlıkla, hüküm inşa ederek bab başlığını meydana getirmiştir. "Şartın sübûtu indinde (sabit olması) ona mu'allak (bağlı) olan şeyin sübûtu lazım olur." Mecelle kaidesi daha genel bir yapıda kullanılırken, Buhârî daha spesifik bir konuya dair bir kural sunmaktadır. Mecelle kaidesi oluşum aşamasında şartlar konusuna has kullanılır bir zâbit olmuştur. Şart gerçekleştiğinde onunla alakalı olan şeyinde gerçekleşmesi gerekir. Yukarıda zikredilen zâbitin oluşum ve gelişim aşamasında dolaylı olarak Buhârî'nin katkı sağladığı şeklinde bir yaklaşım makul görünmektedir.

3.19. Kitâbü'l Vesâyâ Bölümü

(6. Bab): Mirasçı için vasiyyet yoktur.

. باب لا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ .

Buhârî'nin bab başlığı merfu bir hadisin manasından oluşmaktadır. Her ne kadar kendi şartlarına uymasa da adeti olduğu üzere Buhârî kullandığı bab başlığı ile hüküm istinbat etmeyi yeterli görmüştür.²⁷² Başlıkla ilgili hadis Abdullah b. Abbâs (r.a. anhüma)'dan şöyle rivayet edilmiştir: *"İslâm'ın ilk yıllarında kişi vefat ettiği zaman malı (mîrâs olarak) oğluna kalırdı. Vasiyyet ana ve babaya edilirdi. Sonra Yüce Allah mîrâs âyetiyle bundan dilediği kısmını neshetti, erkeğe iki dişi payı kadar miras hakkı tanımış oldu. Anne ile babadan her birisine (eğer çocuk varsa) altıda bir hisse verdi. Kadına (çocuk bulunduğu takdîrde) dörtte bir hisse, erkeğe (çocuk yoksa) yarısı, (çocuk varsa) dörtte bir hisse takdir buyurdu."*²⁷³

Vasiyyet, kişinin vefatından sonra bir malı veya menfaati bedelsiz olarak bir kimseye ya da hayır yoluna sarf etmesidir.²⁷⁴ Vasiyyet ve miras bir arada bulunmaz. Ekser ulemaya göre mirasçıya vasiyyet yapılmaz. Çünkü miras ayetleri ile varislerin hakları belirlenmiştir. Mûsi vasiyyet yolu ile bu muayyen paylarda bir artışta bulunamaz. Vasiyyeti caiz görenler ise, eğer bir

²⁷² İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c.6, s. 688.

²⁷³ Buhârî, Vesâyâ 6, (No. 2747).

²⁷⁴ Ü. Köse (2019). İslâm Hukuku Açısından Mirasçılar Lehine Yapılan Vasiyyetler, *İslâm Hukuku Araştırma Dergisi* 33, s. 455.

maslahata binaen vasiyet yapılacaksa bunun üçte bir oranında olması gerektiğidir. Vasiyet terikenin üçte bir oranını aşarsa, diğer varislerinde yapılan vasiyete icâzet vermeleri halinde geçerlidir diye fikir beyan edenler de olmuştur. Vasiyet yapılan bir kimse mirasçı konumuna gelmişse vasiyetin makbul olması varislerin onayına bağlıdır. Eğer mûsi'nin ölümü esnasında mirastan yoksun olmuşsa, lehine yapılan vasiyet geçerlidir ve varislerin onayına muhtaç değildir. Nitekim vasiyet ölüm sonrasına bağlanan bir akittir.²⁷⁵

Bab başlığı İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında "Varise ve yakınlarına vasiyyet" olarak yer alırken, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde "Mirasçıya vasiyyet yoktur." şeklindedir. Abdürrezzâk'ın *Musannef* adlı eserinde bab başlığı "Varise vasiyyet yoktur. Bir adama malın tamamını vasiyyet etmek", İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde "Varise vasiyyet hakkında", Dârimî'nin *Müsned*'inde ise "Mirasçıya vasiyyet" olarak kullanılmıştır. İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde başlık "Mirasçıya vasiyyet yoktur.", Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde "Varise vasiyyet hakkında", Nesâî'nin *Sünen*'inde bab başlığı "Varise vasiyyetin iptali" biçiminde kullanılmıştır.²⁷⁶

Üzeyir Köse, "*İslâm hukuku açısından mirasçılar lehine yapılan vasiyetler*" adlı makalesinde konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: Buhârî'nin "Mirasçıya vasiyet yoktur." ifadesi, Fetâvâ-yı İslâmiyye ve Ömer Nasûhî Bilmen'in *Kâmus* adlı eserlerinde de bir zâbit olarak geçmektedir. Bu kural, yalnızca mirasla ilgili meselelere özgü bağlayıcı bir ilke olarak kabul edilmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinde, mirasçılık ilişkilerinin vasiyet yoluyla düzenlenmesi önemle vurgulanmış ve özellikle anne, baba ile yakın akrabalara örfeye uygun şekilde vasiyette bulunulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, "*Sizden birine ölüm yaklaştığı zaman, eğer geride mal bırakacaksa anası, babası ve yakınları için örfeye uygun bir şekilde vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olarak farz kılınmıştır*"²⁷⁷ şeklinde bir ifade yer almaktadır.

Ancak, mirasçılarının paylarının Nisâ suresindeki âyetlerle belirlenmesiyle birlikte, bu hüküm neshedilmiştir. Hanefîlerin çoğunluğuna göre, âyette geçen hüküm, "*Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Bundan sonra vârise vasiyet yoktur.*" mealindeki hadisle kaldırıldığı

²⁷⁵ Üzeyir Köse, *a.g.m.*, s. 458-465.

²⁷⁶ İmam Mâlik, *Muvatta*, Vasiyyet 5, had no:4.; İmam Şâfiî, *el-Ümm*, Vasâyâ 31, had no: 1794.; Abdürrezzâk, *Musannef*, Vasiyyet c. 9. had no:16376.; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Vasâyâ 1, c. 11, had no:31359.; Dârimî, Vasiyyet 28, had no: 3565.; İbn Mâce, Vasiyyet 6, had no:2712.; Ebû Dâvûd, Vasiyyet 6, had no:2870.; Tirmizî, Vasiyyet 4, had no:2266.; Nesâî, Vasiyyet 5, had no:3641.

²⁷⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/180.

görüştüğüdürler.²⁷⁸ Bu görüşe göre, mirasçılar belirli hisselerine sahip olacakları için onlara ayrıca bir vasiyet yapılması gerekmez. Zira varisler arasında sevgi ve dostluğun korunması daha önemli kabul edilir ve aralarındaki ilişkilerin bozulmaması için vasiyet yapılması doğru görülmez. Çünkü varise vasiyetin, kalp kırıklıklarına, düşmanlığa veya adâvetin doğmasına yol açabileceği ve böyle bir duruma neden olunmaması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁹

İmam Mâlik'in *Muvatta* 'sında bab başlığı "Varise ve yakınlarına vasiyyet" olarak genel bir üslupla yer alırken, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde daha özgül bir biçimde "Mirasçılara vasiyyet yoktur." kaidesiyle ele alınmıştır. Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde bab başlığı "Mirasçılara vasiyyet yoktur. Bir adama malın tamamını vasiyyet etmek" şeklinde olup ilk kısmı kaide şeklinde bir ifade olup, ikinci kısmı ise bir kimseye malın tamamını vasiyyet etme meselesini ortaya koymaktadır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde "Varise vasiyyet hakkında", asırdaşı Dârimî'nin *Müsned*'inde "Mirasçılara vasiyyet" olarak konu merkezli bir yaklaşımla bab başlığı kullanılmıştır. Buhârî'nin bab başlığında yer alan "Mirasçılara vasiyyet yoktur." ifadesi, İmam Şâfiî'nin etkisini gösteren bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Abdürrezzâk "Mirasçılara vasiyyet yoktur." bab başlığını ilk kısımda kullanmış olsa da, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde daha önce bu başlık oluşturulmuştur. Burada "Mirasçılara vasiyyet yoktur." kaidesinin kavaid tarzı eserlerde zâbit formatında yer alması, İmam Şâfiî'nin etkisinin bir sonucu olarak görülmektedir ve bu etki Buhârî'ye de yansımıştır. Bu kural, özellikle miras meselelerine özgü bir zâbit olarak kullanılmıştır.

3.20. Kitâbü'l Ferâiz Bölümü

(18. Bab): Hür veya câriye olsun, ondan doğan çocuk, döşek sahibindir.

. باب الْوَلَدِ لِلْفَرَاشِ حُرَّةً كَانَتْ أَوْ أَمَةً.

Buhârî, bab başlığını Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisine getirilen bir meseleye verdiği hükme dayanarak oluşturmuştur. Bab başlığı, iki hadisten oluşmaktadır. İlk hadisi Hz. Âişe şu şekilde aktarmıştır: Utbe b. Ebî Vakkâs (öl. 37/657), kardeşi Sa'd b. Ebû Vakkâs (öl. 55/675)'a şöyle vasiyet etti: "*Zem'a'nın cariyesinin oğlu bendendir. Onu almalısın!*" Mekke fethedildiğinde, Sa'd b. Ebû Vakkâs çocuğu alıp, "*Bu, kardeşim Utbe'nin oğludur. Bunun nesebinin kendisine katılması için bana vasiyet etmiştir,*" dedi. Bunun üzerine Abd b. Zem'a

²⁷⁸ Ü. Köse, *a.g.m.*, s. 457.

²⁷⁹ Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, c.5, s. 125.

ayağa kalkarak, "Bu, benim kardeşimdir; babamın cariyesinin oğludur ve babamın döşeginde doğmuştur!" dedi. Her iki taraf meseleyi çözmek için Hz. Peygamber (s.a.s.)'e başvurdu. Sa'd b. Ebû Vakkâs, "Yâ Resûlallah! Bu çocuk, kardeşim Utbe'nin oğludur. Nesebinin kendisine katılması konusunda bana vasiyet etmiştir," dedi. Abd b. Zem'a da "Bu, benim kardeşimdir, babamın cariyesinin oğludur ve babamın döşeginde doğmuştur," diye ifade etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Ey Abd b. Zem'a, çocuk sana aittir. Çünkü çocuk, döşek sahibinindir. Zina edene mahrumiyet düşer." Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) çocuğun Utbe'ye benzediğini görünce, Sevde bint. Zem'a'ya hitaben, "Sen bundan sonra ona karşı perdelen!" buyurdu. Sevde, vefat edene kadar çocuğu açık bir şekilde görmedi. Diğer bir rivayete göre ise, Muhammed b. Ziyâd, Ebû Hüreyre (r.a.)'den işittiği bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Çocuk, döşek sahibinindir," buyurduğunu nakletmiştir.²⁸⁰

Buhârî'nin yaklaşımına göre, doğan çocuğun nesebi, doğduğu yere ait kabul edilir ve çocuğun annesi ve babasının hukuki durumu ne olursa olsun, çocuk evlatlık olma hakkından mahrum edilemez. Bu görüş, çocuğun doğduğu anne ve babadan bağımsız olarak, nesebin doğru bir şekilde belirlenmesine odaklanır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Utbe b. Ebî Vakkâs'a benzerliği nedeniyle çocuğun nesebinin belirlenmesinde, sadece fiziksel benzerliklerin bir hüküm oluşturmadığını belirlemesi, bu kuralı pekiştirir. Çocuğun doğduğu döşek sahibinin nesebine ait olması, bu durumun tek belirleyici kriteri olarak kabul edilir. Utbe b. Ebî Vakkâs'ın çocuğu, fiziksel olarak ona benzese bile, döşegin sahibi olan kişi Abd b. Zem'a'nın çocuğu olarak kabul edilmiştir. Bu durum, nesep konusundaki belirleyici delilin somut ve açık bir şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hükmüyle ortaya konduğuna işaret eder. Fiziksel benzerlik ya da iddialar bu konuda bir hüküm değiştirmez; nesep, hukuken geçerli olan şartlara ve Allah'ın emirlerine dayanarak belirlenir.²⁸¹ Zikredilen hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.) "Çocuk döşek sahibinindir." şeklinde bir kaide ortaya koyarak, gayri meşru durumların hüküm bakımından nasıl değerlendirileceğini açıklamıştır. Burada, "döşek sahibi" terimi, çocuğun doğduğunda bulunduğu ortamı ve ilişkiyi ifade eder. Eğer çocuk babanın yatağında doğmuşsa, bu, çocuğun babaya ait olduğu anlamına gelir. Bu hüküm, görünenden hareketle bir karar verilmesi gerektiğini gösterir. Gerçeklerin tam olarak bilinmediği ya da ispatlanamadığı durumlarda, somut ve zahiri delillere dayanarak hüküm verilir. Bu bağlamda, çocuğun babanın yatağında

²⁸⁰ Buhârî, Ferâiz, 18 (No. 6749-6750).

²⁸¹ S. Çelikan (2023). *Mecellenin Külli Kaidelerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, s. 386.

olması, nesebinin babaya ait olmasını gerektirir. Aynı şekilde, kadının da bir kocanın nikahı altında olması, bu ilişkiyi meşru kılmaktadır. İslâm dini, gayri meşru yolla dünyaya gelen çocukların nesebini, annenin nesebine bağlamaktadır. Yani, zina sonucu doğan bir çocuğun, babasına değil, yalnızca annesine ait olduğu kabul edilir. Bu, toplumun nesep konusunda adaletli bir yaklaşım benimsemesi için belirlenen bir düzenlemedir.²⁸²

Bab başlığı İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı eserinde "Çocuk babasına aittir diye hüküm vermek" şeklinde iken, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde konu "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hüküm vermesi" biçiminde yer almıştır. Dârimî'nin *Müsned*'inde başlık "Çocuk döşeğe aittir" şeklinde kullanılmıştır. İmam Müslim'in *Sahih*'inde bab başlığı "Çocuk döşeğe aittir ve şüphelerden korunma" şeklinde iken, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bab başlığı "Çocuk döşeğe aittir ve zina edene mahrumiyett düşer." olarak geçmektedir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde de "Çocuk döşeğe aittir" başlığı kullanılırken, Nesâî'nin *Sünen*'inde ise, "Döşek sahibinin çocuğu inkâr etmediği sürece, çocuk döşeğe aittir" ifadesi yer almaktadır.²⁸³

Buhârî, "Hür veya câriye olsun, ondan doğan çocuk döşek sahibinindir." şeklinde belirttiği bab başlığında, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) verdiği hükme dayanarak bir kural ortaya koymuş ve bu kural, *Mecelle*'de yer alan "Bir şeyin umûr-ı bâtında (iç yüzünü bilmek) delîlî, ol şeyin mâkamına (görünen duruma göre) kâim olur." kuralının oluşmasına rehberlik ettiği ifade edilebilir. Kaideye göre bir şeyin gerçek durumuna ulaşmak imkân dâhilinde değilse, o şeyin açık delillerine dayanarak hüküm verilmesi gerekir. Görülen bir alamet, bilinmeyen bir şeyin yerine geçebilir. Örneğin, bir müşteri satın aldığı malda kusur bulduktan sonra, malı tamir eder ve kullanırsa, bu, kusura razı olduğu anlamına gelir. Yine bir kişi kaybolan bir malı bulduğunda, eğer malı sahiplenme niyeti taşıyorsa, bu durum onun haksız yere malı alması anlamına gelir; ancak malı sahibine ulaştırma niyeti varsa, o kişi emanetçi durumundadır. Bu tür durumlarda, kişinin niyeti batını olduğu için, örneğin malı sahibine ulaştırmaya yönelik niyetini netleştirmek için iki şahit bulundurursa, niyeti daha belirgin hale gelmiş olur.²⁸⁴ İmam Mâlik, *Muvatta*'da bab başlığını "Çocuk babasına aittir diye hüküm vermek" şeklinde kullanarak, çocuğun kime ait olduğuna dair verilen hükmü ifade etmiştir. İbn Ebû Şeybe ise

²⁸² M. Fatih Turan (2010). İslam Muhakeme Hukukunda İz Bilimi (Kriminalistik) ve Adli Tıp Çalışmalarını Anımsatan Bazı Uygulamalar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33, s. 153.

²⁸³ İmam Mâlik, *Muvatta*, Akdiye 21, had no:20.; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Akdiye 22, c. 15, had no:29663.; Dârimî, Nikah 41, had no: 2409.; İmam Müslim, Radâ 10, had no: 1457; İbn Mâce, Nikah 59, had no:2004.; Ebû Dâvûd, Talak 34, had no: 2273.; Tirmizî, Radâ 8, had no:1198.; Nesâî, Talak 48, had no:3482.

²⁸⁴ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 157.

Musannef'inde, başlığı "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hüküm vermesi" biçiminde belirleyerek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hükmetme yetkisini vurgulamıştır. Dârimî *Müsned*'de ise bab başlığı olarak "Çocuk döşeğe aittir." kullanmıştır. Buhârî'nin bab başlığı "Hür veya câriye olsun, ondan doğan çocuk döşeğin sahibinindir." şeklindedir ve burada hem hüküm verilmekte hem de çocuğun annesinin hür veya câriye olmasının fark etmediği belirtilmektedir. Bu, Dârimî'nin "Çocuk döşeğe aittir" başlığından farklı bir yaklaşım olup, Dârimî bu konuda çocuğun annesinin statüsüne dair bir açıklama yapmamıştır. İmam Mâlik ve İbn Ebû Şeybe ise daha çok verilen hüküm üzerinde durmuşlardır. Buhârî bab başlığını cüz'î bir konuyu kapsayacak şekilde kullanmıştır. *Mecelle*'nin "Bir şeyin umûr-ı bâtinada delîlî, ol şeyin mâkamına kâim olur." kaidesi, Buhârî'nin bab başlığında yer alan bu cüz'î durumu ve daha birçok meseleyi kapsamaktadır. Bir şeyin gerçek mahiyetine ulaşmak imkânsız hale gelmişse, o şeyin belirgin işaretlerine göre hüküm verilir. Zikredilen kaide zahire dayanarak hüküm verme ilkesine dayanmaktadır. Buhârî'nin bab başlığında belirgin olan işaret, çocuğun doğduğu yerin, yani babanın yatağının belirleyici olmasıdır. Bab başlığı ile kaide arasındaki ilişki, Buhârî bab başlığını cüz'î bir konuyu içerecek şekilde oluşturmasına karşın, küllî kaide birçok meseleyi kapsayarak şekillenmektedir.

3.21. Kitâbü'd Diyât Bölümü

(26. Bab): Kadının cenîninin hükmü, öldürülen kadının diyetinin kadını öldürenin ve ailesinin üzerine olması; çocuk üzerine olmaması babı.

. باب جَنِينِ الْمَرْأَةِ وَأَنَّ الْعُقْلَ عَلَى الْوَالِدِ وَعَصَبَةَ الْوَالِدِ لَا عَلَى الْوَالِدِ.

Buhârî bab başlığını Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisine getirilen bir dava karşısında verdiği karara istinaden oluşturmuştur. Konu ile ilgili iki rivayette Ebû Hüreyre (r.a.)'den gelmektedir. İlk rivayet şöyle nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), *Lihyân* oğullarından bir kadının düşen cenîni ile ilgili davada, cenînin, köle veya câriye gurreci ile hükmolunmasını sağlamıştır. Sonrasında, cenînin annesi vefat edince, Hz. Peygamber (s.a.s.), kadının mirasının kocasına ve oğullarına ait olduğunu, kadının diyetinin ise cinayet işleyen kadının erkek akrabalarına yüklenmesi gerektiğini belirtmiştir." İkinci rivayet ise şöyle aktarılmaktadır: "Huzeyl kabilesinden iki kadın birbirleriyle kavga ederken, biri diğerine taş atarak hem onu hem de karnındaki cenîni öldürmüştür. Bu dava Hz. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna getirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) cenînin diyetinin, köle veya câriye gurreci ile ilgili olmasına hükmetmiş, aynı zamanda kadının diyeti için de cinayet işleyen kadının erkek

akrabaları üzerine yükümlülük verilmesini kararlaştırmıştır."²⁸⁵ Gelişimini tamamlamadan dışardan bir müdahale sonucu anne karnında vefat eden cenîn, annesinin bir parçası olarak kabul edilir ve bu nedenle hukuken varlığı tanınır. Bu durumda cenîn, malî tazminata hak kazanır. Cenînin anneye olan bağlılığı, onun diyeti için de geçerli olup, anneye ödenen diyete karşılık cenînin diyeti "gurre" olarak belirlenir.²⁸⁶

İmam Mâlik, *Muvatta*'da cenînin diyetiyle ilgili bab başlığını "Cenînin diyeti" şeklinde kullanırken, Abdürrezzâk ise *Musannef*'inde bu konuyu "Nezrû'l-cenîn" başlığı altında ele almıştır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde ise söz konusu hadis, bab başlığı olmaksızın kitâbü'l-akdiye kısmında aktarılmıştır. Dârimî'nin *Müsned*'inde bab başlığı "Cenînin diyeti" şeklindedir. İmam Müslim'in *Sahih*'inde, "Cenînin diyeti ve hata ile öldürme, şibh-i amd (kasıtlı) durumlarında diyetin, cenînin âkilesi üzerine olması" şeklinde bir başlık kullanılmıştır. Diğer hadis kitaplarında ise cenînin diyetiyle ilgili başlıklar farklı biçimlerde yer alır: İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde "Cenînin diyeti", Tirmizî'nin *Sünen*'inde "Cenînin diyeti hakkında" ve Nesâî'nin *Sünen*'inde "Anne karnındaki çocuğun diyeti" başlıkları kullanılmıştır.²⁸⁷

"Vücûdda bir şeye tâbi olan hükümde dahî ona tâbi olur." Mecelle kaidesi Buhârî'nin bab başlığı ile aynı anlamı ve hükmü taşımaktadır. Ancak Buhârî'nin bab başlığı cüz'î bir meseleye odaklanırken, kaide genel bir kural olup birçok hükmü kapsamaktadır. Süyûtî'nin *Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde bu kural, "Tabi olan şeyde, tabi'dir." şeklinde ifade edilmiştir. Örneğin, bir gebe hayvan satıldığında, yavrusu da anneye bağlı olarak satılmış olur. Ancak yavru doğduğunda, bağımsız bir varlık olarak kabul edilir ve kendi başına bir hükme tabi olur. Hüküm açısından, bir şeye bağlı olan, tek başına hükme konu olamaz. Eğer bir kimse hamile bir kadına öldürücü bir darbe ile vursa hem kadın hem de cenin ölürse, kadının diyetine hükmedilir. Ceninin diyet bedeli ise gurre olarak ödenir.²⁸⁸

İmam Mâlik *Muvatta* 'da ve Dârimî *Müsned* 'de bab başlığını "Cenînin diyeti" şeklinde genel bir ifade ile kullanırken, Abdürrezzâk *Musannef*'inde bab başlığını "Nezrû'l-cenîn"

²⁸⁵ Buhârî, Diyât 26, (No. 6909-6910).

²⁸⁶ S. Çelikan, *a.g.e.*, s. 317.

²⁸⁷ İmam Mâlik, *Muvatta*, Ukûl 7, had no:6.; Abdürrezzâk, *Musannef*, Nezrû'l-cenîn, c. 10. had no:18351; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Akdiye, c. 15, had no:29702.; Dârimî, Diyât 20, had no: 2566.; İmam Müslim, Kasâme 34, had no: 1681; İbn Mâce, Diyât 21, had no: 2639.; Ebû Dâvûd, Diyât 20, had no: 4568.; Tirmizî, Diyât 14, had no: 1478.; Nesâî, Kasâme 39, had no: 4814.

²⁸⁸ M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 126-127.

şeklinde cenînin karşılığı olarak kullanmıştır. İbn Ebû Şeybe *Musannef*'de bab başlığı kullanmadan aynı hadisi kitâbü'l-akdiye kısmında nakletmiştir. Buhârî ise bab başlığını "Kadının cenîninin hükmü, öldürülen kadının diyetinin kadını öldürenin ve ailesinin üzerine olması; çocuk üzerine olmaması" şeklinde hüküm belirterek kullanmış ve kendinden önceki müelliflerden farklı bir yapıda bab başlığı oluşturmuştur. Bilhassa "çocuk üzerine olmaması" kısmında kastedilen kadını öldüren kişinin çocuğunun, öldüren kişinin akrabası olması durumunda, çocuğuna diyet veren asabesinin içinde sayılıp sayılmayacağına ilişkindir. "Çocuk üzerine olmaması" ifadesi, genellikle bir kişinin sorumluluğunun veya yükümlülüğünün, özellikle diyet gibi hukukî meselelerde, çocuğa veya çocukla ilgili bir duruma doğrudan etkisinin olmaması anlamına gelir. Burada, kadını öldüren kişinin çocuğu üzerinde bir yükümlülük bulunmaması ve dolayısıyla çocuğunun diyet ödeme sorumluluğu ya da hakkı olmadığına vurgu yapılmaktadır. Buhârî'nin bu konuda, kendisinden önceki müelliflerin tesiri altında kaldığı söylenemez. Çünkü o, kendine özgü bir üslup kullanarak ve fikhî tercihini yansıtarak bab başlığını oluşturmuştur. "Vücûdda bir şeye tâbi olan hükümde dahî ona tâbi olur." Mecelle kaidesi ve Buhârî'nin bab başlığı aynı normu takip etmektedir. Bir bütünün parçası olan bir şey, hüküm açısından o bütünle birlikte hareket eder. Cenin annenin bir parçası, cüz'ü olduğundan dolayı ödenen diyette anneye tabidir. Buhârî'nin bu kurala etkisi, bab başlığını daha dar bir mesele olarak ele almasıyla sınırlıdır; oysa kaide, çok daha geniş bir kapsamda genel bir ilke olarak şekillenmiştir. Kaide, farklı durumları ve durumlar arası ilişkileri kapsayacak şekilde bir çerçeve sunar. Kavâid eserlerinde akdiye, diyet, kasâme gibi özel konularda ve çeşitli hukukî meselelerde, belirli bir kuralın uygulama alanlarını tespit etmek amacıyla kullanılmıştır.

(29. Bab): Hayvanların kendiliğinden meydana getirdikleri zarar hederdir.

. باب الْعَجْمَاءِ جَبَاؤُ .

Buhârî bab başlığını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) veciz ve özlü ifadesine dayanarak, hadisin lafzından oluşturmuştur. Hadis Ebû Hüreyre (r.a.) tarafından şöyle nakledilmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s.): Hayvanların yaptığı zararın diyeti hederdir; kuyu kazmadan meydana gelen zarar da hederdir. Ma'den kazmada meydana gelen zarar da hederdir. Defîne mallarında beşte bir nisbetinde vergi vardır," buyurmuştur.²⁸⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*'de şu açıklamalarda bulunur: Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729), sahâbî ve tâbiî

²⁸⁹ Buhârî, Diyât 29, (No. 6913).

âlimlerinin hayvan tepmesinden kaynaklanan zararı ödetmediklerini, ancak hayvanın dizginlerinin geriye çekilmesinden dolayı meydana gelen zararın biniciye ödetildiğini belirtmiştir. Hammâd b. Seleme (öl. 167/784), hayvanın tepmesinin tazmin edilmediğini, ancak hayvanın dürtülmesinin tazmin edileceğini ifade etmiştir. Kâdî Şüreyh (öl. 80/699 [?]) ise, hayvan ayağıyla zarar verirse, eğer karşı tarafta da aynı şekilde bir zarar meydana gelirse tazminat ödemek gerekmediğini söylemiştir. Hakem b. Uteybe b. Nehhâs (öl. 115/733) ve Hammâd b. Ebû Süleyman (öl. 120/738), üzerinde bir kadın bulunan eşeğin sürülmesi sırasında kadının düşmesi hâlinde, sürücünün herhangi bir ödeme yapmayacağını belirtmişlerdir. Şa'bî ise, sürücünün hayvanı yorması durumunda, hayvana zarar gelirse zararın sürücü tarafından ödeneceğini, ancak hayvan yormadan ve kolay bir şekilde sürüldüğünde hayvana zarar gelse dahi sürücünün ödeme yapmayacağını ifade etmiştir.²⁹⁰

İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında bab başlığı "Hayvanların başkasının malına zarar vermesi" şeklindedir. Abdürrezzâk *Musannef*'inde kitabü'z-zekât kısmında "Rikaz ve madenler" bab başlığı altında yukarıda zikredilen hadisi nakletmiştir. İbn Ebû Şeybe ise *Musannef*'de kitabü'd-diyât bölümünde "Bir ateşle kavmin evlerini yakan adam" bab başlığı altında bu hadisi nakletmiştir. İmam Müslim'in *Sahih*'inde bab başlığı "Hayvan, maden ve kuyunun yaralamasının heder olması" biçiminde iken, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bab başlığı "Cübâr babı", Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde "Hayvan, maden, kuyu hederdir." Tirmizî'nin *Sünen*'inde başlık "Hayvanın yaralaması hederdir hakkında gelen şeyler", Nesâî'nin *Sünen*'inde ise "Hayvanın yaralaması hederdir." şeklinde gelmiştir.²⁹¹

Mecelle'de geçen "Hayvanatın kendiliğinden olarak cinayet ve mazarratı hederdir." kuralı, Buhârî'nin kullandığı bab başlığı ile aynı anlamı taşımaktadır. Hayvanların kendi başlarına işledikleri suçlar veya verdikleri zararlar, herhangi bir tazminat yükümlülüğü doğurmaz. Bu kaide, Ebû Hüreyre (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadisten kaynaklanmaktadır. Buradaki "heder" ifadesi, bir hüküm olmaması, yani tazminat sorumluluğunun bulunmaması anlamına gelir. Örneğin, bir kişi hayvanını başka bir kişinin arazisine, onun izniyle sokarsa ve hayvan orada zarara yol açarsa, bu durumda tazminat istenmez. Zararın oluşmasında kasıt bulunmamalıdır. Ancak bir kimse kuduz olan köpeğini başkasına zarar vermesi için salarsa, bu

²⁹⁰ Aynî, *a.g.e.*, c. 24, s. 107.

²⁹¹ İmam Mâlik, *Muvatta*, Akdiye 28, had no:37.; Abdürrezzâk, *Musannef*, Zekât, c. 4, had no:7181; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Diyât, c. 14, had no:28446.; İmam Müslim, Hudud 11, had no: 1710; İbn Mâce, Diyât 27, had no: 2673.; Ebû Dâvûd, Diyât 29, had no: 4593.; Tirmizî, Ahkâm 37, had no: 1440.; Nesâî, Diyât 19, had no: 2563.

durumda zarar, hayvan sahibine tazmin ettirilir.²⁹² İmam Mâlik, *Muvatta*'da "Hayvanların başkasının malına verdiği zarar" şeklinde özel bir başlık kullanırken, Abdürrezzâk *Musannef*'inde "Rikaz ve madenler" konusunu, İbn Ebû Şeybe ise *Musannef*'inde "Bir ateşle bir halkın evlerini yakan kişi" başlığı altında yukarıda belirtilen hadise yer vermiştir. Buhârî ise bab başlığını "Hayvanların kendiliğinden verdikleri zarar yok olur" biçiminde belirterek hüküm koymuştur. Buhârî'nin başlık seçiminde, İmam Mâlik, Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin etkisi gözlemlenmemektedir. Çünkü İmam Mâlik, başlığını hayvanların başkalarına verdiği zararı hüküm oluşturmadan kullanmıştır. Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin başlıkları ise tamamen farklı bir içerikte ele alınmıştır. "Hayvanların kendiliğinden meydana getirdiği cinayet ve zarar ortadan kalkar" ifadesi, Mecelle kuralı ile Buhârî'nin bab başlığı anlam açısından örtüşmektedir. Yine yukarıda belirtilen hadis, bu kuralın lafız olarak kaynağını oluşturduğu için Buhârî'nin bab başlığı, bu kaideyle uyumludur. Buhârî, hayvanın bir mala veya cana zarar vermesi durumunda herhangi bir karşılık gerekmeceğini vurgulamıştır. Buhârî'nin kullandığı bab başlığı, kavâid eserlerinde akdiye, diyet, hudûd ve ahkâm konularında bir kaide formatında yerleşmiştir. Yukarıda belirtilen Mecelle kuralının da bu konularla ilişkilendirildiği görülmektedir.

3.22. Kitâbü'l Ahkâm Bölümü

(24. Bab): Âmir ve memurlara verilen hediyeler babı.

. باب هَدَايَا الْعُمَّالِ .

Buhârî bab başlığını aşağıda belirtilen hadisteki olaydan hareketle oluşturmuştur. Yaşanan hâdise şöyledir: Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Zührî'den, oda Hişâm b. Urve (öl. 146/763)'den işittiği bir hadis şöyle aktarılmaktadır: Ebû Humeyd Sâidî (öl. 60/680) (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Esed oğullarından İbnü'l Utbiyye denilen bir şahsı Süleyym oğullarının zekâtını alması için memûr tayîn etti. Bu adam zekât malını topladıktan sonra Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek: 'Bu sizin zekât malınızdır, bu da bana verilen hediyedir!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) minber üstüne çıkarak hutbe okumaya başladı. Süfyân b. Uyeyne şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.s.) minbere çıktı, Allah'a hamd ile ona yakışan sıfatlarla medhetti, ardından şöyle buyurdu: Bazı devlet memûruna ne oluyor ki, ben onları bir görevle gönderiyorum, onlar da geliyor ve 'Şu sizin malınızdır, şu da bana âit

²⁹² M. Yıldırım, a.g.e., s. 193.

*maldır' diyerek, kendilerine bir pay çıkarıyorlar? Bu adamlar (görevli olmayıp da) babasının veya annesinin evinde otursaydı, kendilerine hediye verilir miydi yahut verilmez miydi baksaydılar ya! Nefsim elinde bulunan Allah 'a yemîn ederim ki, zekât görevlilerinde herhangi bir kişi Beytül mâl'den haksız olarak birşey alırsa, kıyâmet gününde haşrolup, çaldığı o malı boynuna yüklenerek gelecektir. Eğer o aldığı mal deve ise, deve gibi inliyerek; sığır ise, acı acı bağırarak; koyun ise şiddetle feryâd ederek getirilecektir!" buyurdu. Sonra Rasûlüllah ellerini, biz O'nun koltuk altlarını görünceye kadar kaldırdı ve üç defa: "Yâ Rabb! Emirlerini tebliğ ettim mi? Emirlerini tebliğ ettim mi? Emirlerini tebliğ ettim mi?" diye sordu. Süfyân b. Uyeyne geçen bu senette şöyle dedi: Bu hadîsi bize Zührî anlatmıştır. Hişâm da babası Urve'den şu ziyâdeyi eklemiştir: Ebû Humejd (r.a.): "Ben bu hadîsi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) iki kulağımla işittim, kendisini iki gözümle gördüm." demiştir. "Sizler bunu Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665 [?])'e sorunuz. Çünkü o da benimle beraber bu konuşmayı dinlemiştir," dedi. Zührî: "İki kulağım işitti" dememiştir. Buhârî şu ifadeyi eklemiştir: "Huvâr" sığırın sesi, "Savt" ise ses anlamına gelir. "Cuâru" da sığırın böğürmesi gibi bir anlam taşır, "Tec'erûne" ise bu tür böğürmelerin yapılması anlamındadır."²⁹³ Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de bab başlığı ile ilgili olarak şu görüşü belirtmiştir: Görevlendirilen memur'un hediye alması doğru değildir. Ancak bir kimse görevli olmadan önce de kendisine hediyeler takdim ediliyorsa bu hediye kabul edebilir. İbnu't-Tîn (öl. 611/1214): Âmire veya memura verilen şeyler hediye değil, rüşvet olarak değerlendirilir. Şârî, bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Eğer bir kimse âmir veya memur olmasaydı bu hediyeler kendisine verilmeyecekti. Bir hâkime hediye vermek kanunsuzluktur ve o hediye kabul edilemez veya sahiplenilemez.²⁹⁴ Buhârî'den evvel Abdürrezzâk *Musannef*'inde "Amirlerin yanlarında saygınlık kazanmak için onlara hediye vermek" başlığıyla bu konuya değinmiştir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bab başlığı "Amirlere verilen hediye", Tirmizî'nin *Sünen*'inde "Amirlere verilen hediye hakkında" biçiminde kullanılmıştır.²⁹⁵ Buhârî'nin bab başlığı herhangi bir hükme işaret etmesede "Hâkim iki hasımdan hiç birisinin hediyesini kabul edemez." Mecelle kanunu ile kısmî bir benzerlik bulunmaktadır. Ali Haydar Efendi, bu madde ile ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: Yetki gereği verilen hediyeler kabul edilemez. Hz. Peygamber (s.a.s.) beytül mâlde görevlendirdiği kişinin hediye almasını hoş karşılamamış ve minbere çıkararak 'Eğer o kişi evinde oturuyor olsaydı, bu*

²⁹³ Buhârî, *Ahkâm*, 24 (No. 7174).

²⁹⁴ Aynî, *a.g.e.*, c. 24, s. 377.

²⁹⁵ Abdürrezzâk, *Musannef*, Büyû, c. 8. had no:14665; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 5, had no: 3581.; Tirmizî, *Ahkâm* 8, had no: 1392.

hediyeyi alabilir miydi?' diye sormuştur. Hz. Ömer, görevlendirdiği kişinin birçok sayıda hediyeler aldığını görünce, *'Bunları nereden aldın?'* diye sormuş ve o kişi *'Aldığım hediyelerdir.'* cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, bu hediyeleri beytül mâle devretmiştir. Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), *'Resmi görevde iken alınan hediyeler rüşvet sayılır.'* demiştir. Her kim hükümetin işlerini yürütme de memur olmuşsa, bu kimsenin hediye alması, kadı'nın hediye alması mesabesindedir.²⁹⁶

Buhârî'nin *Sahih*'inde yer verdiği bab başlığı, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde de bulunmaktadır. Abdürrezzâk, *Musannef*'inde "Amirlerin yanlarında saygınlık kazanmak için onlara hediye vermek" şeklinde bir bab başlığı kullanarak, makam sahibi kişilere hediye verilmesini, itibar kazanma amacı taşıyan bir eylem olarak değerlendirmiştir. Ancak bu başlıkta herhangi bir hüküm belirtilmemiştir. Bunun aksine, Buhârî aynı konuyu "Âmir ve memurlara verilen hediyeler" başlığı altında daha genel bir biçimde ele almış, ancak hediyelerin verilme amacıyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Buhârî'den önce veya sonra diğer kaynaklarda böyle bir bab başlığına rastlanmamaktadır. Bu durum, Buhârî'nin bu başlığı oluştururken Abdürrezzâk'tan etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Buhârî'nin kullandığı bab başlığında herhangi bir kuralın açıkça ifade edildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak o, "Hâkim, iki hasımdan hiçbirinin hediyesini kabul edemez." şeklindeki Mecelle kuralının bir kısmını zikretmiştir. Her ne kadar Buhârî, bab başlığında doğrudan 'hâkim' lafzını kullanmamış olsa da hâkim nihai karar merci olduğu için bir anlamda âmir konumundadır. Bu bağlamda Buhârî, âmirlerin veya memurların hediye kabul etmesini doğru bulmamaktadır; zira bu tür davranışlar, görevin kötüye kullanılması anlamına gelebilir. Söz konusu Mecelle kanunu, kavâid türü eserlerde özellikle büyû, akdiye ve ahkâm gibi konularla ilgili özel bir prensip olarak kullanılmaktadır.

3.23. Kitâbü'l İtisâm bi'l Kitâbi ve's Sünneti Bölümü

(21. Bab): Hâkim içtihad ettiği zaman verdiği hükümde isabet etse veya hata yapsa ecir alacağı babı.

. باب أَجْرِ الْحَاكِمِ إِذَا اجْتَهَدَ فَأَصَابَ أَوْ أَخْطَأَ.

Buhârî, bu bab başlığını doğrudan hadisin metninden oluşturmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hakemlere dair söylediği sözü esas almıştır. Hadiste, bir hâkimin hükmetme sürecinde

²⁹⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, IV, 3244.

gösterdiği çaba ve doğruyu bulması ya da hataya düşmesi durumundaki mükâfatı üzerine bir düzenleme yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "*Bir hâkim hükmettiğinde, eğer doğruyu bulursa, ona iki ecir vardır. Eğer hata yaparsa, o hâkime bir ecir vardır.*"²⁹⁷ şeklindeki sözü, hem adaletin sağlanması için hâkimlerin uğraşlarının ne kadar değerli olduğunu hem de yanlış verilen kararların bile aslında iyi niyetle verilmiş olduğunu vurgulamaktadır. Bu hadis, adaletin sağlanmasında hâkimlerin sorumluluğunu ve onların doğruyu bulma çabalarını teşvik etmekte aynı zamanda hata yapma durumunda dahi hâkimin niyetinin önemini anlatmaktadır. Aynı *Umdetü'l-kârî*'de şu açıklamada bulunur: Hadis, içtihatla isabet edene veya hata edene verilecek mükâfatları ele alırken, aslında hâkimin niyetini ve gayretini ön plana çıkarıyor. Hükümde isabet edene verilen iki ecir, onun hakka ulaşma çabası ve doğruyu bulmadaki başarısını simgeler. Hata eden hâkime ise yalnızca bir ecir verilmesi, onun da doğruyu bulmaya çalıştığını ve gayretinin değerini gösterir. Burada önemli olan, içtihat sürecinde yapılan çabanın kendisidir; sonuçtan bağımsız olarak niyetin ve gayretin Allah katında değerli olduğu vurgulanmaktadır. Bir görüş, hata edene ecir verilmemesini savunsa da bu görüş genellikle içtihadın hedefinin hatalı sonuçlar değil, doğruyu bulmak olduğuna dayanır. Hatalı sonuçlar, gayretin bir parçası ve bir sınav olarak kabul edilir. Allah, doğruyu arayan kuluna eninde sonunda mutlaka ödül verecek, hatalı kararlar ise onu ödüllendirilen çabadan alıkoymaz. İslam'da içtihat süreci, bilgi ve gayretle, her zaman doğruya ulaşma hedefiyle yapılan bir çalışmadır. Bu, yalnızca dışsal bir sonuca değil, aynı zamanda içsel bir gayrete dayalı bir değer yargısıdır. İbn Münzir şöyle der: Hâkim, araştırarak içtihat yaparsa ve bu çaba hatalı bir sonuca ulaşırsa bile mükâfatını alır. Fakat, herhangi bir çaba göstermeden ve araştırma yapmadan verilen hükme itibar edilmez.²⁹⁸

İmam Şâfiî, *el-Ümm*'de, bab başlığını "Hâkimin hükmü" şeklinde genel bir ifade kullanarak, hâkimin verdiği kararın geçerliliğini vurgulamıştır. İmam Müslim'in *Sahih*'inde, bab başlığı "Hâkim içtihad eder, hükümde isabet veya hata ederse ecrinin beyanı" şeklinde geçmiş, böylece içtihadın doğruluğu ya da yanlılığı durumunda dahi hâkime sevap verileceğine işaret edilmiştir. İbn Mâce *Sünen*'de, "Hâkim içtihad eder, doğruya isabet eder." başlığını seçmiş, doğru karar vermenin önemine odaklanmıştır. Ebû Dâvûd *Sünen*'de "Hâkim yanılabilir." başlığı, içtihatla yanılma olasılığını ve bunun bir hata olarak kabul edilmesine rağmen müçtehidin çabasının değerli olduğunu ifade eder. Tirmizî, *Sünen*'inde "Hâkim isabet

²⁹⁷ Buhârî, İtisâm 21, (No. 7352).

²⁹⁸ Aynî, *a.g.e.*, c. 25, s. 100-101.

eder veya yanılırsa" diyerek içtihadın iki olasılıkla sonuçlanabileceğini ortaya koyarken, Nesâî *Sünen*'de "Hükümde isabet etmek"²⁹⁹ başlığıyla doğruyu bulma çabasını öne çıkarır. Her müellifin başlık seçimindeki bu farklılıklar, içtihadın İslam hukukundaki değerini ve müçtehidlerin hüküm verme sürecindeki sorumluluğunu yansıtmaktadır. Buhârî, "Hâkim içtihad ettiği zaman verdiği hükümde isabet etse veya hata yapsa ecir alacağı" düşüncesini, rey ve kıyas ehline karşı bir reddiye olarak geliştirmiştir. Bu ifadeyle Buhârî, içtihat yapan bir hâkimin, verdiği karar doğru olsa da yanlış olsa da ödüllendirileceğini belirtmiştir. Ancak, Buhârî'nin bu görüşü sadece içtihadın sonucuna dair değil, aynı zamanda içtihadın nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili de önemli bir ilke ortaya koymaktadır. Buhârî'ye göre, içtihat yapmak için esas alınması gereken temel kaynak, doğrudan Kur'an ve sünnet'tir. Naslar, Allah'ın ve Peygamberi'nin (s.a.s.) doğrudan emirleri ve yasaklarıdır. İctihad yaparken bir hâkimin veya fıkıh âliminin bu kaynaklardan hareket etmesi gerekmektedir. Rey ve kıyas ise Buhârî'nin anlayışına göre, esas alınıp yönlendirici kaynaklar değildir. Rey, kişisel görüş ya da kendi akıl yürütmelerine dayalı kararlar anlamına gelirken, kıyas ise benzer olaylar arasındaki benzerliklere dayanarak yapılan kıyaslama yöntemidir. Buhârî, içtihatı rey ve kıyasın sınırlı ve dikkatli kullanılması gerektiğini savunmuştur. Çünkü rey ve kıyas, zaman zaman naslardan uzaklaşılmasına ve kişisel görüşlerin hukukî meselelerde fazla yer bulmasına yol açabilir. Oysa Buhârî, İslam hukukunun temellerinin ve içtihadın sınırlarının, naslardan çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, Buhârî, içtihadın doğruluğuna bakılmaksızın hâkime ecir verilmesi gerektiğini söylese de bu ödüllendirmenin hâkimin içtihadını naslara dayanarak yapmasına dayandığını belirtir. Eğer bir hâkim içtihadında doğruyu bulmuşsa, onun bu başarısı ödüllendirilir. Yanlış bir karar verdiğinde ise hâkim, samimiyetle ve içtihadına dayalı olarak bir ecir alır, çünkü naslara dayalı bir içtihat yapmanın önemi ve değerinin altı çizilmiştir.

Sonuç olarak, Buhârî'nin kullandığı bab başlığı, İslam hukukunun temel kaideleriyle doğrudan ilişkili bir kuralı ifade etmemekle birlikte, özellikle *Mecelle* ve diğer kaide kitaplarında yer almayan özgün bir kural olarak değerlendirilebilir. *Mecelle*, Osmanlı döneminde hazırlanmış olan İslam hukukunun derlenmiş bir kodifikasyonudur ve genellikle fıkıh kitaplarında bulunan esaslara dayalı kuralları içerir. Ancak Buhârî'nin bu başlık altında sunduğu kural, mecellede veya genel kaide kitaplarında sistematik bir şekilde açıklanmış bir kaideye benzememektedir. Buhârî içtihadın, naslara dayanarak yapılması gerektiği görüşüyle,

²⁹⁹ İmam Şâfiî, *el-Ümm*, Akdiye.; İmam Müslim, Akdiye 6, had no: 1716; İbn Mâce, Ahkâm 3, had no: 2314.; Ebû Dâvûd, Akdiye 2, had no: 3574.; Tirmizî, Ahkâm 2, had no: 1383.; Nesâî, Âdâb ü'l-kudât 3, had no: 5381.

rey ve kıyas gibi yöntemlerin sınırlı kullanımını savunmaktadır. *Mecelle* ve benzeri fikhî kaide kitaplarında daha çok hukukî düzenlemeler ve kurallar üzerinde durulurken, Buhârî'nin bu başlık altında ortaya koyduğu prensip, bireysel içtihat süreci ve niyet üzerine daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, Buhârî'nin bu anlayışı, fıkıh literatüründe özgün bir yer tutmaktadır.

SONUÇ

Hadis ilminin öncü şahsiyetlerinden biri olan İmam Buhârî, yalnızca hadis ilmiyle değil, aynı zamanda fıkıh ve diğer ilim dallarında da önemli bir yer edinmiştir. Buhârî'yi pek çok ilim sahasında zirveye çıkararak eser ise şüphesiz *el-Camiu's-sahîh* adlı hadis derlemesidir. Bu eser, onun ilmî birikimini ve derinlemesine anlayışını ustalıkla aktardığı eşsiz bir başyapıt olmuştur. *el-Camiu's-sahîh*, hadis ilminin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmekle kalmamış, aynı zamanda fıkıh ilminde de önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. Buhârî'nin bu eserinde kullandığı üslup, veciz ve özlü ifade biçimi, fikhî anlayışı ve istinbatlarına yer verdiği bab başlıkları, onu sadece hadis âlimleri arasında değil, aynı zamanda fıkıh âlimleri arasında da büyük bir saygınlık kazanmasına yol açmıştır. Bu sebeple, *el-Camiu's-sahîh* üzerine yapılan şerhler, geniş hacimli ve kapsamlı eserler olarak yazılmıştır.

İlmî açıdan, *el-Camiu's-sahîh* diğer hadis eserlerinden önemli bir fark taşımaktadır. Buhârî, hadisleri toplarken genellikle fıkıh konularına dair düzenlemeler yapmış ve bu eserini, okuyucusuna ve araştırmacısına sanki bir fıkıh kitabı izlenimi verecek şekilde tertip etmiştir. Dolayısıyla, *el-Camiu's-sahîh* sadece bir hadis kitabı olmanın ötesinde, fikhî meseleleri ele alırken kullanılan temel kaynaklardan biri olarak da değer kazanmıştır. Buhârî'nin hadisleri derlerken, her bir hadis ile ilgili açıkladığı fikhî hükümler ve bunları nasıl yorumladığı, eserin önemini artıran bir başka faktördür.

Buhârî, ilim yolculuklarında sadece hadis ilmini değil, aynı zamanda karşılaştığı farklı fıkıh anlayışlarını da öğrenmiştir. Bu süreçte farklı beldelerdeki fıkıh görüşlerini dinlemiş ve öğrenmiş, bu da ona karşılaştığı hukukî meselelerde geniş bir bakış açısı kazandırmıştır. Özellikle, fikhî meseleleri değerlendirirken naslara (Kur'an ve hadis) dayalı bir yaklaşım sergilemiş, ancak bu yaklaşımda katı bir eserci tutum sergilemekten kaçınmıştır. Yani, nasların belirli olmadığı ve hüküm bulunmayan konularda, akli istinbatlar yaparak kendi görüşlerini ortaya koyma çabasına girmiştir. Ancak bu akli çıkarımlarda bulunurken, her zaman naslarla uyumlu olmaya özen göstermiştir. Buhârî'nin nasların bulunduğu durumlarda rey (kişisel görüş ve akıl yürütme) kullanmaya sıcak bakmaması, onun hadisleri ve fikhî hükümleri değerlendirme yöntemindeki kuralcı ve disiplinli yaklaşımını göstermektedir.

Buhârî, farklı mezhep ekollerinin görüşleri hakkında bilgi sahibidir ancak hiçbir mezhep ekolüne sıkı sıkıya bağlı kalmamıştır. Şârihleri, genellikle Buhârî'nin bir müctehid olduğu ve kendi kapasitesiyle hüküm çıkarma yeteneğine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Buhârî'nin içtihadı, mezheplerin görüşlerine dayalı olmaktan ziyade, delillerin ortaya koyduğu doğrulara dayanmaktadır. O, mezheplerin görüşlerine uyup uymadığı ile ilgilenmemiş, daha çok

hadislerin ve nasların ışığında hüküm vermeyi tercih etmiştir. Bu noktada, Buhârî'nin fikhî anlayışının, bir müctehidin içtihadından farklı olduğu anlaşılmalıdır. Fıkıh anlayışı, müctehidin içtihadından farklı olarak, kendi özgün metodolojisi çerçevesinde şekillenmiştir. Onun fikhî, tamamen naslardan ve hadislerden çıkarılan hükümlerle biçimlenen, akli istinbatların ve nasların uyumlu bir şekilde harmanlandığı özgün bir içtihat anlayışıdır.

Çalışma boyunca elde edilen bulgular şu şekilde ifade edilebilir. İmam Buhârî, bab başlıklarını oluştururken her bir başlığı sağlam delillere dayandırmaktadır. Bu deliller; Kur'an ayetleri, hadisler, sahabe ve tâbiîn sözleri, ilim ehlinin görüşlerinden oluşmaktadır. Buhârî, hadisleri derlerken bu delilleri mesnet olarak kullanmış ve bunlardan hareketle bab başlığını oluşturup fikhî çıkarımlarda bulunmuştur. O, sadece hadislerin metnini toplamaktan daha fazlasını yapmış, aynı zamanda bu hadislerin fikhî açıdan ne ifade ettiğini, nasıl uygulanması gerektiğini de derinlemesine incelemiştir. Buhârî'nin fikhî çıkarımları ve bab başlıkları, yalnızca hadislerin anlamını açıklamakla kalmamış, aynı zamanda belirli meselelerde İslâm hukukuna dair geniş bir perspektif sunmuştur.

Onun eserinde, kaide kitaplarında yer almayan ancak kendi anlayışına göre geçerli kabul ettiği ve bab başlıklarında ortaya koyduğu bazı çıkarımlar bulunduğu söylenebilir. Örneğin o çıkarımlardan bazıları şunlardır: Mal sahibi malın fiyatını takdir etmeye daha layıktır, Bir zengine havale edildiğinde, zenginin reddetme hakkı yoktur, Ölen bir kimseye kefil olanın, o kefaletten dönmesi helal olmaz, Vekil fasit alışveriş yaptığında bu alışveriş reddedilmiştir, Hak sahibinin söz söyleme hakkı vardır, Hizmetçi efendisinin izni olmadan onun malından tasarrufta bulunamaz, Mazlum, zalime hakkını helal ettiğinde artık o haktan dönme yoktur, Bir kimse birine bir iş için izin verirse o şey caizdir, Ölçmek vazifesi satıcı ve vericiye aittir, Kızını rızasız evlendiren kimsenin yaptığı nikah merduttur, Nikahtan önce talak yoktur, Çocuk lanetleşme yapan kadının soyuna katılır, Müslüman kafire, kafir de Müslümana mirasçı olamaz, Mükrehin (zorlanan kimse) nikahı caiz değildir, Zina eden kimse için mahrumiyet vardır, Kâtip emin ve akıllı olmalıdır, Namazda Fatıha okumayanın namazı yoktur. İmam Buhârî'nin bab başlıklarında birebir kullandığı fikhî kaideler ise şunlardır:

1. Şek ile yakîn zail olmaz. (mad. 4)
2. Satıcı ve müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler. (mad. 182)
3. Sınırlar belirlendiğinde şuf'a hakkı yoktur. (mad. 1027)
4. Beyyine müdde'î için ve yemin, münkir ümerinedir. (mad. 76)
5. Teberru kabz ile tamam olur. (mad. 57)

6. Hayvanların kendiliğinden meydana getirdikleri zarar hederdir. (mad. 94)

Özetle, İmam Buhârî fikhî kaidelerle hükmünü veciz bir şekilde ifade etmiştir. O, içtihadlarını oluştururken her zaman naslara dayalı bir yaklaşım benimsemiş ve bu bağlamda ortaya koyduğu hükümleri sağlam bir delil temeline oturtmuştur. Ancak, Buhârî'nin içtihadlarını bir müctehidinkilerle aynı minvalde değerlendirmek yanlıştır. Zira Buhârî, bir müctehid gibi her durumda bağımsız içtihat yapmaktansa, genellikle naslara ve hadislerin içeriğine sadık kalarak, bunları fikhî meselelerle ilişkilendirerek bir yorum getirmiştir.

Onun içtihadı, müctehidin daha geniş kapsamlı bir delil yelpazesi kullanarak hüküm verdiği içtihattan farklıdır. Buhârî, hadisleri ve nassları kullanarak ortaya koyduğu fikhî görüşlerde, çok daha metodik ve temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Yani, bir müctehid gibi tam anlamıyla bağımsız ve kendi başına yeni fikhî hükümler ortaya koymak yerine, mevcut delilleri birleştirip bu delillerin ışığında bir sonuca ulaşmayı tercih etmiştir. Buhârî'nin mezhep imamlarından farkı, onun sünnet merkezli bir fikhî oluşturmaya çalışmasıdır. Bu nedenle, yeni ortaya çıkan konulara fazla yer vermemiş ve bu meselelerle ilgili içtihadi sonuçlar çıkarmak için bilinen mezhep imamlarının başvurduğu geniş içtihad metotlarına da başvurmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, E. H. S.** (2008). *Musannef*, I-XI, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut.
- Abdülğani, A.** (1985). *el-İmâm el-Buhârî ve Sahîhuhu*, Dârü'l-Menâr, Cidde.
- Ahmet Cevdet Paşa,** (2019). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ali Haydar Efendi, E.** (2017). *Şerhu'l-Kavaidi'l-Külliyeye min Düreri'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul.
- Ali Haydar Efendi, E.** (2017). *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Alkan, A.** (2021). *Menheciyyetü'l-İntikai inde'l-İmami'l-Buhârî fi'l-Camii's-Sahîh*, Fecr Yayınevi, Ankara.
- Alkan, A.** (2024). Muhaddislerin Sorumluluklarını Tanımlama ve Sınırlandırma Problemi, *Bilimname*, 52(2), 187-223.
- Askalânî, E. F. Ş. H.** (2005). *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü Taybe, Riyad.
- Askalânî, E. F. Ş. H.** (2011). *Hedyü's-sârî li Sîratül-Buhârî*, Dârü'l-Kemâli'l-Müttehid, Dımaşk.
- Askalânî, E. F. Ş. H.** *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethü'l-bârî*, (Thk.) Muhibbü'ddîn el-Hatîb, Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, trs.
- Askalânî, E. F. Ş. H.** (1985). *Tağlikü't-ta'lik*, (Thk.) Said b. Abdurrahman Musa Kazaki, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut.
- Aybakan, B.** (2009). “**Selem**”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 403.
- Aydın, M. A.** (2003). “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, s. 231-235.
- Aynî, B.** (2001). *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk.) Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Âzamî, M.** (1992). “Buhârî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 371.
- Bâhuseyn Y.** (2011). *Kavâidü'l-Fıkhiyye el-Mebâdi, el-Mukavvimât, el-Mesâdir, ed-Delîliyye, et-Tatavvur*, (Thk.) Abdurrahman b. Abdülaziz es-Sudeys, Dârü't-Tedmüriyye, Riyad.

- Baktır, M.** (1988). *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Baktır, M.** (2001). “Kaide”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 205-210.
- Beyhakî, E.** (2011). *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru't-Te'sîl, Kahire.
- Bilen, M.** (2004). Buhârî'nin Fakihliği Meselesi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(2), 35-52.
- Bilmen, Ö. N.** (1967). *Hukuku İslamiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Yayınları, İstanbul.
- Buhârî, M.** (2002). *Sahîhü'l Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut.
- Buhârî, M.** (1974). *el-Edebü'l-müfred*, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- Cevherî, İ.** (2009). *es-Sihâh*, Dâru'l-Hadis, Kahire.
- Cum'â, A. A.** (2016). *Tablolarla Hadîs Usûlü ve Edebiyatı*, (Çev.) Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Çakan, İ. L.** (2016). *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Çelik, A.** (2018). Hicri III. Asırda Hadis Usulüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(11), s. 119-138, 120-135.
- Çelikan, S.** (2023). *Mecellenin Külli Kaidelerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Dârimî, A.** (2013). *Müsned el-Câmî*, (Thk.) Nebil b. Hâşim b. Abdullah el-Gamrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Mekke.
- Demir, A.** (2007). Külli Kaideler Ekolü, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11(1-2), s.129-148.
- Dinçoğlu, M.** (2014). Buhârî ile Ebû Dâvud'un Hocası Müsedded b. Müserhed ve Hadis İlmindeki Yeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41(7), 348.
- Debûsî, U.** (2024). *Te'sîsü'n-nazar*, (Thk.) Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımeşkî, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Beyrut.
- Ebû Dâvud, S.** (2017). *Sünen'î Ebû Dâvud*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut.
- Ebû Gudde, A.** (1993). *Tahkîku İsmeyi's-Sahîhayn*. Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

- Eren, M.** (2003). *Buhârî' nin Sahîh' i ve Hocaları*, Nükte Kitap, İstanbul.
- Erman, U.** (2017). Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dîl İlmine, Dönemin Telifâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansımaları (Hicrî III. Asır), *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* 9(18), s. 990-1010, 993-996.
- Ekinci, M. S.** (2015). *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*, (Çev.) Metin Yiğit, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Feyyûmî, A.** (2016). *Misbâhü'l-Münîr*, (Thk.) Abdulazim eş-Şanavi, Dâru'l Maârif, Kahire.
- Görmez, M.** (1995). "Fıkhü'l-Hadîs" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, s. 547-548.
- Güler, Z.** (2015). Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), s.2.
- Hamevî, A.** (1985). *Gamzü uyûni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n nezâir*, (Thk.) Mevlânâ es- Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hanefî el- Hamevî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Hanbel, A.** (1995). *Müsned*, (Thk.) Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire.
- Hanbel, A.** (1997). *Müsned*, (Thk.) Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Itr, M. N.** (1985). *İmamü'l Buhârî ve Fıkhü't-Terâcimi fî Câmiu's-Sahîh*, Mecelletü'ş-Şerîa ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Dimaşk.
- İbn Battal, A.** (2003). *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- İbn Ebû Şeybe, E. A. M.** (2006). *Musannef*, I-XXI, Dâru'l-Kible, byy.
- İbn Hazm, A.** (2003). *el-Muhallâ*, (Thk.) Abdulgaffar Süleyman el-Bandarî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Mâce, M. Y. K.** (1952), *es-Sünen*, (Thk.) Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, byy.
- İbn Manzûr, C.** (2010). *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sader, Beyrut.
- İbnü'l-Müneyyir, N. A.** (1987). *el-Mütevâri alâ Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî*, (Thk.) Salâhaddin Makbûl Ahmed, Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt.
- İbn Nuceym, Z.** (1999). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbni Nuceym, Z.** (2005). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Thk.) Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Fikr, Dimaşk.

- Kandemir, M. Y.** (1993). “Câmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 94.
- Kâsımî, M.** (1992). *Hayâtü'l-Buhârî, Dâru'n-Nefâis*, Beyrut.
- Kaşıkçı, O.** (1997). Eski Hukukumuzda Takyidi Şarta Bağlı İşlemler, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1(1), s. 213-214.
- Kaynar, E.** (2016). *Buhârî'nin Bab Başlıkları ile İlgili Çalışmalar ve Bab Başlıklarındaki Kendi İfadelerinin Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keşmîrî, M.** (2004). *el-Arfü's-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, (Tsh.) Mahmûd Şâkir, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Keşmîrî, M.** (2005). *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-VI*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Kisbet, M.** (2010). *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Koçyiğit, T.** (2013). *Hadîs usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Köse, Ü.** (2019). İslâm Hukuku Açısından Mirasçılar Lehine Yapılan Vasiyetler, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33, s. 457.
- Kur'an-ı Kerim.** Bakara 2/127.
- Kur'an-ı Kerim.** Bakara 2/180.
- Kur'an-ı Kerim.** Bakara 2/185.
- Kur'an-ı Kerim.** Bakara 2/263.
- Kur'an-ı Kerim.** Maide, 5/3.
- Kur'an-ı Kerim.** Nahl 16/26.
- Kur'an-ı Kerim.** İsrâ 17/84.
- Kur'an-ı Kerim.** Hac 22/78.
- Kuzudişli, B.** (2022). *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Mâlik b. Enes, A. Y.** (1985). *el-Muvatta* (Thk.) Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Mâlik b. Enes, A. Y.** (1994). *el-Muvatta*, (Muhammed b. el-Hasen eş- Şeybânî rivayeti), (Tlk-Thk.) Abdulvehhâb Abdullatîf, Mektebetü'l-İlmiyye, byy.

Mâlik b. Enes, A. Y. (2020). *el-Muvatta* (Muhammed b. el-Hasen eş- Şeybânî rivayeti), (Thk.) Abdulvehhâb Abdullatîf, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Mesut Efendi (1884). *Mir'ât-ı Mecelle*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, İstanbul.

Mübârekfûrî, A. (1289). *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî*, (Trc.) Abdulâlîm b. Abdulazîm el-Bustevî, Dâru Âlemi'l-fevâid, Mekke.

Müslim, M. H. (2000). *Sahîh'i Müslim*, (Thk.) Muhammed Fuad Abdalbâkî, Dâru's-Selâm, Riyad.

Nedvî, A. (1991). *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, (Tkd.) Mustafa ez-Zerkâ, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Nesâî, A. (2015). *es-Sünen*, (Thk.) Zaid b. Sabrî, Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve't-Tevzî, Riyad.

Nevevî, M. (ts.). *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-Lugat*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Nunû, M. M. (2020). *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye: Envâuhâ ve Taksîmuhâ ve Hükümü'l-İstidlâl bihâ*, *Dımeşk Üniversitesi Dergisi* 36, s.17.

Öğüt, S. (1992). "Buhârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 375-376.

Özafşar, M. E. (2017). *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Otto Yayınları, Ankara.

Özen, Ş. (1996). "Furûk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, s. 223.

Polat, S. (2020). "Münâvele", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 570-571.

Sandıkçı, S. K. (1991). *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Sevgili, H. (2015). *İmam Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*, (Yayınlanmış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Sezgin, F. (2018). *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yayınları, Ankara.

Sibaî, M. (1996). *İslam Hukukunda Sünnet*, (Çev.) Kâmil Tunç, Birim Yayınları, İstanbul.

Süyûtî, C. (1995). *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (Thk.) Nazar Muhammed el-Fârâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad.

Süyûtî, C. (1983). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Sübki, T. (1964). *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut.

Sübki, T. (1993). *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (Thk.) Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulî, Hicr li't-Tabâ'a ve'n-Neşru ve't-Tevzî, byy.

- Sübkî, T.** (1991). *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şâfiî, M.** (2004). *Müsned*, (Thk.) Mahir Yasin Fehd, Garras ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Kuveyt.
- Şâfiî, M.** (2004). *el-Ümm*, (Thk) Dr. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dâru'l-Vefâ, Mansûre-Mısır.
- Taberânî, S. A.** (trs.) *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire.
- Taberânî, S. A.** (trs.) *el-Mu'cemü'l-evsat*, Dâru'l Hameyn, Kahire.
- Turan, M. F.** (2010). İslam Muhakeme Hukukunda İz Bilimi (Kriminalistik) ve Adli Tıp Çalışmalarını Anımsatan Bazı Uygulamalar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33, s. 153.
- Toksarı, A.** (1996). Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri (Terâcimu Sahihi'l-Buhârî), *Büyük Türk- İslâm Bilgini Buhâri Sempozyumu*, s. 109-125.
- Topçu, A.** (2021). *Buhârî'nin İtikâdî Görüşleri* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tirmizî, M.** (1996). *Sünenü't-Tirmizî Camiu'l-Kebîr*, (Nşr.) Beşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut.
- Tirmizî, M.** (2014). *Sünenü't-Tirmizî Camiu'l-Kebîr*, Dâru't-Te'sîl, Lübnan.
- Tirmizî, M.** (2024). *Sünenü't-Tirmizî*, (Thk.) Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Maârif, Riyad.
- Tûfî, N.** (1987). *Şerhü Muhtasarü'r-ravda fi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Uğur, M.** (1996). *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Uyar, A.** (2004). Hadisleri/Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri), *Bilimname: Düşünce Platformu* 2(5), 29-44.
- Yaman, A.** (2001). Bir Kavram Olarak Fıkıh Kâideleri ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1(1), s. 49-75.
- Yavuz, Y. Ş.** (1992). "Buhârî Akaide Dair Görüşleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, s. 374.
- Yıldırım, M.** (2015). *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir.
- Yücel, A.** (2016). *Hadis Tarihi*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Zehebî, Ş.** (1983). *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

Zerkâ, M. A. (2004). *el-Medhalü 'l-fikhiyyü 'l- 'âmm*, Dârü'l-Kalem, Dımaşk.

Zeydân, A. (2015). *el-Vecîz fî şerhi 'l-kavâidi 'l-fikhiyye fî 'ş-şerîati 'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut.